Lunds Universitet
Öst- och Centraleuropakunskap
vid Språk- och Litteraturcentrum

ÖCK 651
Magisteruppsats
vt 2008
Handledare:
Barbara Törnquist-Plewa

Tystnad och tillhörighet

Berättelser om homosexualitet från 1980-talets Polen

Författare: Agnes Malmgren

Abstract

There was a silence surrounding homosexuality in the People's Republic of Poland. One can almost get the impression that same sex love, and same sex relationships, did not even exist there; that the communists had successfully removed homosexuality from society. The roots of this silence can be found in the Communist Party´s disdain for anything deemed individualist and deviant, and also in the conservatism and religiosity of the Polish society. In my thesis I study when and how gays and lesbians found a way out of the silence that surrounded their sexuality. Gay men did so by creating subcultures, which found refuge in parks, public bathrooms and a few bars in larger Polish cities, and offered a sense of belonging for them. Lesbians, on the other hand, lacked this access to semi-public spheres, which made it even harder for them to find each other and create a space for their sexuality. The 1980s, which is the decade I focus on in my thesis, marked the advent of gay and lesbian activism in Poland. During these turbulent times – when the Communist Party held on as tightly as they could to their weakening power position, at the same time as the opposition was gaining strength – small groups of gays and lesbians entered the periphery of Polish public life. The formation of groups was a reaction to the intolerance of society and to Akcja Hiacynt, a police action initiated in 1985 by the Minister of Interior General Czesław Kiszczak, during which thousands of gay men were interrogated about their subcultures and the criminality that was seen as inherent to them. The groups that came into being were dominated by gay men, whose activism revolved around creating a safe haven for the gay community and spreading information about safe sex and how to handle police interactions, etc. Despite the invisibility of lesbians in these groups and in the greater society, by the end of the 1980s there were a few women who decided to gather for a weeklong meeting in Mielno, on the Polish coast. Although their meeting did not generate any kind of activism, I write about it as an example of how some women managed to combat the loneliness they experienced as a result of their societal invisibility as lesbians. My thesis shows that the meeting in Mielno – together with other meetings that took place and the groups that formed in the 1980s – was made possible by the changes that swept through Poland during this decade and by the courage and will of some gays and lesbians to take advantage in the cracks in the communist society that these changes created.

Innehållsförteckning:

1. Inledning.....4
1.2. Forskningsläge.....5
1.2. Upplägg.....5
2. Tillvägagångssätt.....6
2.1. Historia ur minnen, historia ur munnen.....6
2.2. Några tankar om (sexuell) identitet.....8
2.3. Material.....9
2.3.1. Informanterna.....10
2.3.2 Intervjuerna.....11
2.3.3. Skriftliga primärkällor.....12
2.4.Tolkning.....13
3. Homosexualitet i Folkrepubliken Polen – en bakgrundsteckning.....15
3.1. Homosexualitet enligt kommunister och andra.....16
3.2. Medkänsla och motvilja: medierna hantering av homosexualitet.....19
3.2.1.*"Ett naturens elaka spratt" – homosexualiteten definierad*.....20
3.2.2. Utanförskap, ensamhet och galenskap – homosexualitetens konsekvenser.....21
3.2.3. Manliga homosexuella farsoter.....25
3.2.4. ... och lesbisk osynlighet. 30
3.3.Avslutande diskussion.....32
4. Tystnad och tillhörighet: homosexuellas berättelser om 1980-talet.....36
4.1. Berättelser om tystnad.....36
4.2. Berättelser om tillhörighet.....40
4.3. Berättelser om samhälle och aktivism.....44
4.4.Berättelser om – och tankar kring – transformationen.....59
4.5.Avslutande diskussion.....62
5. Sammanfattning.....65

Källförteckning.....66
Bilagor.....71

~

Jag vill rikta ett hjärtligt tack till mina informanter – Agnieszka, Alicja, Paulina, Paweł, Ryszard och Włodek – vars berättelser gjorde den här uppsatsen möjlig. Ett varmt tack sänder jag även till min handledare Barbara Törnquist-Plewa, för viktiga och inspirerande diskussioner under hela min studietid, och i synnerhet under funderandet kring och skrivandet av den här uppsatsen.

1. Inledning

Om homosexualitet var det tyst i Folkrepubliken Polen. Man kan nästan få intrycket att samkönad kärlek och samkönat sex inte existerade där, att det effektivt hade propagerats och motats bort av de kommunistiska makthavarna. Min uppsats handlar om orsakerna bakom och konsekvenserna av denna tystnad. Men framför allt handlar den om de människor som på olika vis försökte bryta sig ut ur den. Under det omvälvande polska 1980-talet – då kommunistpartiet krampaktigt höll fast vid sin alltmer urholkade maktposition samtidigt som oppositionen flyttade fram sina positioner bit för bit, ända tills de nådde maktens centrum – gjorde nämligen små grupper av homosexuella entré i utkanterna av den polska offentligheten. I Wrocław grundades år 1986 gaytidskriften *ETAP,* tätt följd av Gdańsk- och Warszawatidskrifterna *Filo* och *Efebos*. I Warszawa hölls år 1987 ett första nationellt möte för olika polska homogrupper. Samma år strålade en grupp lesbiska kvinnor samman för en veckolång träff vid den polska kusten. Året därpå försökte två olika polska homogrupper, ETAP i Wrocław och Warszawski Ruch Homoseksualistów (Warszawas Rörelse för Homosexuella) i huvudstaden, registrera sin verksamhet hos myndigheterna. Men deras ansökan avslogs och det dröjde till Folkrepublikens fall innan Polen fick se sin första officiella organisation för homosexuella.

Samtidigt som små grupper av homosexuella försökte snickra ihop en gemenskap, började en handfull skribenter betrakta deras sexualitet med aldrig tidigare skådat intresse. Skribenternas textproduktion var mycket liten, men markerade ändå ett brott mot den totala medieskugga som hittills hade omgärdat samkönat sex och samkönade relationer. Av någon anledning, som jag i min uppsats tänker studera, var man inte längre knäpptyst om homosexualitetens existens i 1980-talets Polen.

Också polisväsendet kom att intressera sig för (manlig) homosexualitet vid den här tiden. Homosexuella handlingar avkriminaliserades så tidigt som år 1932 i Polen och denna lagstiftning kvarstod efter det kommunistiska maktövertagandet. Trots att homosexuella män sluppit undan paragrafen, betraktades och behandlades de – eller snarare: deras subkulturer som funnit sin fristad i utkanterna av det polska samhället – med motvilja av makthavare och poliser. År 1985 inleddes Akcja Hiacynt; en polisiär aktion under vilken tusentals män hämtades till polisförhör, från barer, raggningsstråk och sina egna hem. I samband med aktionen, som pågick från och till under två års tid, upprättades ett så kallat ”rosa kartotek” över de förhörda männen, som fått lämna fingeravtryck och, i vissa fall, skriftligt ”erkänna” sin läggning, på polisstationen. Akcja Hiacynt är en outforskad händelse som egentligen skulle kräva sin egen text, men som ändå kommer att finnas med på ett stort hörn i min uppsats. Den intar en viktig plats i många homosexuella mäns minnesförråd över det kommunistiska förflutna.

När jag till en början bekantade mig med 1980-talets ”homohistoria” tänkte jag att den nog inte lät sig pusslas ihop till en uppsats. För inte kunde väl dessa sporadiska möten och enstaka artiklar stöpas om till en enhetlig, faktaspäckad och kronologiskt tillrättalagd historia? Nej, förvisso inte. Men när jag väl hade samlat på mig en liten hög av gaytidskrifter och andra texter om homosexualitet från 1980-talet, och när jag hade kommit i kontakt med människor som ville dela med av sina minnen från detta förflutna, blev jag alltmer övertygad om att även sådana fragment ur dåtiden, sådana berättelser från olika håll, var värda att undersöka närmare. Min ambition är inte att, utifrån de bilder och berättelser som denna uppsats bygger på, presentera någon heltäckande polsk homohistoria. Däremot vill jag ge en inblick i somliga människors verklighet – i hur det kunde vara att leva som homosexuell i Folkrepubliken Polen. Uppsatsens frågeställning lyder:

Vad innebar homosexualitet i den polska folkrepubliken, och hur och varför förändrades synen på homosexuella på 1980-talet?
Hur skapade sig homosexuella kvinnor och män ett eget/egna utrymme/n i 1980-talets Polen? Och hur såg dessa utrymmen ut?

Min tanke var till en början med att låta året 1989 utgöra en ”naturlig” avgränsning för min uppsats. Det visade sig emellertid att denna avgränsning inte alls var självklar och enkel att dra, eftersom de jag intervjuade – mina informanter – inte gjorde halt i sina berättelser vid skiftet mellan kommunism och demokrati. Istället lät de ofta det förflutna spegla sig i nutiden och vice versa. Även om uppsatsens huvudfokus är tiden före 1989, kommer jag lämna några rader i min uppsats åt frågan huruvida *transformationen* innebar förändring, kontinuitet, eller både det ena och det andra, för homosexuella i Polen.

1.2. Forskningsläge

Det finns endast ett par vetenskapliga artiklar, och små stycken ur böcker, som beskriver homosexuellas situation, och synen på homosexualitet, i Folkrepubliken Polen. Kulturvetaren Paweł Kurpios artikel ”Poszukiwani, Poszukiwane. Geje i Lesbijki w PRL” (Eftersökta. Bögar och lesbiska kvinnor i Folkrepubliken Polen) är en av dem. Historiestudenten Arkadiusz Stanisław Więchs text ”Różowy Odcień PRL:u. Zarys badan nad mniejszościami seksualnymi w Polsce Ludowej” (ung. Folkrepubliken Polens rosa undertoner. En översikt över undersökningar om sexuella minoriteter i den polska folkrepubliken) är en annan. Paweł Leszkowicz & Tomasz Kitliński, den förre konstvetare och genusforskare, den senare kulturhistoriker och performanceartist, ägnar också de, i boken *Miłość i Demokracja* (Kärlek och Demokrati) en del tankar och utrymme åt Folkrepublikens homosexuella. Så gör även sociologen Katarzyna Adamska i boken *Ludzie Obok* (Folk vid sidan om).

Om dåtiden inte sporrat fram någon större mängd forskning, så finns det desto fler böcker och artiklar om homosexuellas situation, och synen på homosexualitet, i dagens Polen. Ovan nämnda böcker, *Miłość i Demokracja*, samt *Ludzie Obok*, är exempel på sådan vetenskaplig litteratur. *Homofobia po polsku* (Homofobi på polska) är en annan betydelsefull bok som samlar många artiklar av olika polska genus- och queerforskare. Viktiga är även queerforskaren Johanna Mizielińskas texter, däribland artikeln ”’The Rest is Silence…’ Polish Nationalism and the Questions of Lesbian Existence”.

1.3. Upplägg

I kapitlet **Tillvägagångssätt** kommer jag att presentera och diskutera uppsatsens metodologiska och teoretiska grund.

I kapitlet **Homosexualitet enligt Folkrepubliken Polen – en bakgrundsteckning** kommer jag att skriva om inställningen till homosexualitet i det kommunistiska Polen, och särskilt på 1980-talet.

Kapitlet **Tystnad och tillhörighet: homosexuellas berättelser från 1980-talet** tar avstamp i mina informanters berättelser, samt ett antal artiklar i olika gaytidskrifter, om sin egen situation och samhället runtom dem.

I kapitlet **Sammanfattning** knyter jag ihop uppsatsens olika trådar och lämnar förslag på fortsatt forskning.

2. Tillvägagångssätt

Utan människors levnadsberättelser skulle jag inte kunna besvara den här uppsatsens frågeställning. Dessa berättelser utgör, tillsammans med en rad olika tidskriftsartiklar och ett par stycken läsarbrev till tidningar, stommen i min empiriskt orienterade uppsats. Jag strävar inte efter att utvinna någon stor, objektiv sanning om det polska 1980-talet ur mina muntliga och skriftliga källor. Inspirerad av det hermeneutiska vetenskapsidealet och den narrativa metoden lägger jag istället tonvikten på att tolka och försöka förstå mitt material utifrån sitt sammanhang. Hermeneutik betyder just tolkningslära och narrativ betyder berättande. I min uppsats sammanför jag dessa två, nära besläktade perspektiv på vetenskapen och världen, genom att illustrera och tolka *narrativ* om homosexualitet, så som de framställs av mina informanter och av skribenter i olika medier[1] (Skott 2004:9–11, Johansson 2005:20, 27).

Narrativt och hermeneutiskt inriktade forskare menar att forskarens egna åsikter och känslor, hennes *förförståelse*, sätter oundvikliga avtryck på tolkningsprocessen och forskningsresultatet. Istället för att låtsas objektivitet bör man därför inbegripa läsaren i sin egen subjektivitet, genom att berätta om sin syn på studieobjektet och dess sammanhang. Dessutom bör man ge läsaren möjlighet att förstå hur man dragit sina slutsatser, genom redogöra för de olika leden i forskningsprocessen (Florén 1996:273–282, Johansson 2005: 28-29, Kvale 1997:189, Wolanik Boström 2005:22–23).

Min egen förförståelse kommer att löpa som en röd tråd genom detta kapitel, men jag vill ändå, så här i början, ägna den några egna, förhoppningsvis klargörande rader. Jag är född i Sverige men har, tack vare min polska mamma, sedan barndomen en fot fast förankrad i Polen. Under de senaste åren har jag tillbringat en stor del av min tid i mitt andra hemland, där jag bland annat har verkat inom homorörelsen. Motivet bakom min uppsats är till viss del personligt; det härrör ur min tillhörighet i den polska homorörelsen och min hemhörighet i Polen. Jag drivs av en lust att bättre begripa hur det var att leva som homosexuell i Polen under det 1980-tal, som jag själv endast känner från sin finaste sommarlovssida. Jag hoppas och tror, att den personliga drivkraften bakom min uppsats, inte kommer att äventyra dess trovärdighet.

2.1. Historia ur minnen, historia ur munnen

Mina informanter hämtade stoff till sina berättelser ur sina egna minnen - minnen som ligger till grund för denna uppsats. Men vad kan egentligen ett knippe olikfärgade minnen berätta om det polska 1980-talet? Ett är säkert: några entydiga fakta om denna tid bjuder de inte på. De etnologer, sociologer och muntliga historieforskare som jag låtit inspireras av, tillstår utan omsvep att människors minnen av en händelse aldrig kan skalas av de lager på lager av efterklokhet och nya erfarenheter som tiden ständigt fogar till dem. Med historikern Elisabeth Lapowsky Kennedy fångar den muntliga historieforskningen upp två olika sorters, intimt sammanbunden, kunskap: information om, och subjektiva minnen av, den tid som flytt (1995: 344 ff., se även Johansson 2005: 222 f., Boström Wolanik 2005: 24). Det innebär att mina informanters berättelser om gårdagen var färgade av deras dagsfärska känslor inför, och tolkningar av, densamma. Detta, att minnet aldrig kan framträda i helt filtrerad form, ser jag dock som en möjlighet, tack vare vilken jag kan få reda på hur mina informanter på olikartade vis hanterar det förflutna och hur detta förflutna på olikartade vis präglat dem (jmf ibid.).

[1] Inspirationen till att göra så kommer från boken *Berättelsens praktik och teori – narrativ forskning i ett hermeneutiskt perspektiv* av Carola Skott (red.).

Människors minnen, och de berättelser som formas ur dem, är inga isolerade företeelser, inkapslade i individen. Nej, människors minnen opererar på en kollektiv nivå, varför större samhälleliga mönster kan skönjas i studiet av dem (Lapovsky Kennedy 1995: 344 ff.). Socialhistorikern Jeoffery Weeks skriver (2000: 3):

> […] I profoundly believe that personal life and macro-historical trends are inextricably combined. In the contingencies of everyday life we can see the impact of world-historical events; and through our understanding we may grasp the limits and possibilities of change in the sphere of the intimate.

Med min uppsats vill jag foga några nya minnesbilder till den polska homorörelsens skrala minnesförråd. Historikern John Tosh skulle nog säga att jag, därmed, söker återskapa eller konstruera ett ”socialt minne” åt denna rörelse. Det sociala minnet beskriver han som en byggsten för människors kollektiva identiteter, vilka inte sällan tar avstamp i föreställningen om ett gemensamt förflutet. Att i historien gräva efter betydelsefulla, definierande händelser åt en grupp som man själv känner sig tillhörig i, är emellertid inte helt oproblematiskt. Risken finns nämligen att man låter sina förväntningar på dåtiden och den ”egna” gruppens hjältemodighet diktera svaren på forskningens frågeställning. Det är dessutom tveksamt om man kan sammanlänka alla dem som någonsin levt, älskat eller åtrått homosexuellt i *en* endaste stor grupp med *en* gemensam historia. Tosh ifrågasätter inte människors behov av att skapa sig ett socialt minne, men manar studenter och forskare till att angöra det förflutna med respekt för dess autonomi (Tosh 2000, kap. 1). Själv har jag tagit fasta på hans tre principer för historieforskning under mitt uppsatsarbete.

Den första principen, som jag just snuddat vid, handlar om att erkänna det förflutnas annorlundaskap (ibid.: kap. 2). Man bör alltså akta sig för att studera historiska händelser med en alltför samtidsfärgad blick, eftersom den tid då dessa utspelade sig, skiljer sig från nutiden. På andra sätt än idag förstod människor dåförtiden, i Folkrepubliken Polen, idéer om demokrati, jämlikhet, sexualitet, med mera. Just denna princip är ganska lätt för mig att leva upp till, då jag ända sedan hemspråkstimmarna i skolan matas med en bild av den kommunistiska folkrepubliken som väsensskild dagens demokratiska Polen. Eftersom en järnridå, bokstavligt talat, avgränsar mig från mitt tidsligt och rumsligt annorlunda studieobjekt, måste jag snarare påminna mig själv om den kontinuitet – de seglivade traditioner och normer som inte gör halt vid skiftet mellan kommunism och demokrati – som kan tänkas föreligga mellan dåtid och nutid. Båda dessa insikter, den om Folkrepublikens annorlundaskap och den om dess eventuella likheter med dagens Polen, bär jag så med mig in i analysen av mitt material.

Den andra principen, som handlar om att *kontextualisera* studieobjektet, är något svårare att efterleva (ibid.). För hur avgör man egentligen vad som är kontext, hur avskärmar man ett sammanhang för sitt material att ”ta plats” uti? Är inte världen med sina spirande homorörelser och sin växande aidspanik, Sovjet med sina satellitstater och sin sexualmoral, Polen med sitt kommuniststyre och dess opposition, i en enda blandning det sammanhang som jag måste väga mitt material emot? Onekligen är det så. Och eftersom jag inte funnit något behändigt historiskt förråd märkt ”homosexuellas situation i Folkrepubliken Polen under 1980-talet”, har jag utifrån ovan uppräknade sammanhang valt ut lämplig sekundärlitteratur till min uppsats. Redan här, i själva inringandet av en/flera kontext/er, inleds mitt tolkningsarbete, eftersom kontexten sätter oundviklig – och önskvärd! – prägel på tolkningen av materialet.

Den tredje principen handlar om att foga in sitt studieobjekt i en process (ibid.). För mig innebär detta att jag studerar mitt material i relation till de politiska och sociala omvälvningar som ägde rum i Polen under 1980-talet. Dessutom innebär processtänkandet att jag *inte* betraktar homosexuella som en statisk och av naturen given grupp människor, utan att jag ser på sexuella identiteter som föränderliga. Om detta handlar nästa avsnitt.

2.2. Några tankar om (sexuell) identitet

”Historien skulle inte ha någon mening, om den inte förändrade vår identitet.” Så skriver den polska författaren och feministen Kinga Dunin i inledningen till boken *Zadyma (Kravaller)* där hon bland annat berättar om hur den polska historien från hennes ungdom i slutet av 1960-talet och fram till idag satt avtryck på hennes egen identitet; hur den påverkat hennes syn på världen och sig själv (2007 sid. 5). Som Dunin tänker jag att våra individuella och kollektiva identiteter formas och omformas i ständigt samspel med det föränderliga samhälle som vi lever i och, inte minst, de människor som vi har att göra med. När, var, med vem och utifrån vilken position vi talar, påverkar således vår framställning och förståelse av oss själva. Man brukar därför säga att ”den Andre” är fundamental för den egna identiteten (jmf Mach 1993: 3 ff.).

En teoribildning som lagt sexuella identiteter under lupp, och som jag därför sneglat åt under mitt uppsatsarbete, är queerteorin. Enligt queerteoretiskt orienterade forskare och aktivister är sexuella identiteter inte bara föränderliga och kontextbundna – de är även konstruerade. Man vänder sig därmed mot ett essentialistiskt synsätt på homo- och heterosexualitet som något medfött och naturligt. Den franske filosofen Michel Foucault, en av teoribildningens stora inspirationskällor, daterar uppkomsten av den homosexuella identitetskonstruktionen till den andra halvan av 1800-talet, då den västerländska vetenskapen, i sin ”vilja att veta”, i sin iver att klassificera världen och dess invånare, konstruerade två tydligt åtskilda sexuella identiteter. Homosexuella förpassades, föga förvånande, till avvikarsidan av denna dikotomi. Samkönat sex hade naturligtvis ägt rum även innan det hamnade i medicinens och psykiatrins järngrepp, men förekomsten av en homosexuell individ, vars hela personlighet solkades ned av hans (för vetenskapen var långt mer intresserad av den manliga homosexualiteten – min anm.) sexuella handlingar, var något nytt. Enligt queerteorin har den homosexuella individen, i rollen som ”onormal”, ända sedan dessa dagar agerat stöttepelare åt en samhällsgenomsyrande heterosexuell norm. Den största orsaken till att homosexuella stämplas som onormala, är att de rubbar självaste grundvalen för den heterosexuella normen; nämligen tanken att män och kvinnor är skapade på olika vis och att de, just därför, är satta till att åtrå, älska och komplettera varandra (Foucault 58 ff., Rosenberg 2002: 12 f., 23 ff., Ambjörnsson 2006: 40-42).

Från queerteorin lånar jag in det användbara uttrycket heterosexuell norm till min uppsats. Däremot är jag inte ute efter att belägga något av teoribildningens antaganden. Jag är alltså inte intresserad av att visa *att* homosexuell identitet är en konstruktion utan vill snarare titta på *hur* homosexuella dåförtiden, under det polska 1980-talet, betraktade sin avvikande sexuella identitet och tillskansade sig ett utrymme för denna. Såg de på den som naturlig eller självvald, annorlunda eller normal, livsavgörande eller ganska så oväsentlig? Och hur pass påverkade var de av sättet på vilket samhället definierade, eller lät bli att definiera, deras sexualitet? Kort sagt, vad innebar deras homosexualitet för dem själva och i det sammanhang som de levde[2]?

Vägen in i människors identitet går genom berättelser, skriver den narrativt orienterade sociologen Anna Johannson. Genom att snöra ihop olika händelser i livet till helgjutna livsberättelser ger vi människor mening till, och bringar ordning i, vår tillvaro. Under detta vårt livslånga berättande om barndom, skolgång, kärlek, svek, politik och allt annat som hör livet till, uttrycker vi oss själva, våra identiteter. Våra berättelser hämtar näring ur – och begränsas samtidigt av – samhälleliga narrativ om sexualitet, kärlek, manlighet, kvinnlighet,

[2] Även de queerteoretiskt orienterade forskare som jag har läst, Fanny Ambjörnsson och Tiina Rosenberg, slår fast att identiteter, hur konstruerade de än må vara, ofta upplevs som viktiga och självklara för människor. Inte minst har de varit av betydelse för många homoaktivister, för vilka den gemensamma identiteten utgjort en språngbräda för rättighetskamp (Ambjörnsson 2006: 194-98, Rosenberg 2002: 25, 100).

familj, samhälle och mycket mera. Vi kan med andra ord inte välja identitet efter humör och eget huvud, eftersom identitetsskapande alltid sker i relation till den repertoar av narrativ som för tillfället dominerar samhället. Däremot kan vi skapa egna narrativ som går på tvärs emot samhällets berättelser om hur och med vem man bör älska och leva (ibid. 2005: 15 ff., 71-73, 99-101). Min uppsats handlar i mångt och mycket om människor vars erfarenheter inte återspeglades i det kommunistiska samhällets snålt tilltagna och slutna repertoar av narrativ. På olika sätt tog de sig runt den förhärskade synen på homo- och heterosexualitet, genom att måla upp egna bilder av, och skapa egna utrymmen åt, sina avvikande identiteter.

Sociologerna Margaret Somers & Gloria Gibson urskiljer fyra olika sorters narrativ: ontologiska narrativ, offentliga narrativ, metanarrativ och konceptuella narrativ. Uttrycket ontologiska narrativ skulle kunna översättas till ”små berättelser”, det vill säga personliga berättelser med hjälp av vilka människor försöker ge mening åt sina erfarenheter och sin plats i världen – eller ifrågasätta densamma. Offentliga narrativ bygger upp och genomsyrar samhälleliga relationer och institutioner, såsom arbetsplatser, familjer och politiska grupperingar. Ett i den polska folkrepubliken framträdande offentligt narrativ var det om den ”hederlige arbetaren”. Metanarrativen är samhällets överordnade narrativ, eller ”stora berättelser”, om till exempel modernitet, industrialisering, kapitalism och kommunism. De konceptuella narrativen, slutligen, hör hemma i den vetenskapliga världen; det är med utgångspunkt i sådana narrativ om exempelvis samhällen och individer som vetenskapsmän bedriver sin forskning (Johansson, efter Somers & Gibson, 2005: 96-99).

I min uppsats vill jag fånga samspelet mellan individuella och samhälleliga, ontologiska och offentliga narrativ om homosexualitet, genom att sätta örat till människors egna utsagor om sina identiteter och samtidigt rikta blicken mot samhällets narrativ, eller avsaknad av narrativ, om detsamma. Sägas bör, att de benämningar som jag använder om människors sexuella identitet – såsom homosexuell och lesbisk – är hämtade ur mitt empiriska material; ur informanternas berättelser och de dåtida gaytidskrifternas artiklar. Någon kanske undrar varför jag inte skriver om bi- och transexualitet i uppsatsen. Svaret på den frågan lyder att jag de människor jag kommit i kontakt med, och de artiklar jag fått fatt på, endast har berättat om homosexualitet. Det får bli en uppgift för en annan uppsats att studera bi- och transsexualitetens plats i Folkrepubliken Polen.

2.3. Material

Min uppsats har ett aktörsperspektiv, vilket framför allt innebär att jag utifrån människors berättelser om sin plats i samhället, och inte utifrån idéer och teorier om detta samhälles beskaffenhet, försöker besvara dess frågeställning. Det finns dock ingen direkt motsättning mellan aktörs- och strukturperspektivet och även om slagsidan i min uppsats lutar åt det förra, tänker jag låta dem båda korsbefrukta varandra under mitt tolkningsarbete (jmf Florén 1996:140 ff.). För att bättre förstå den samhällsstruktur – ja, den kontext - inom vilken mina informanter levde och verkade har jag sökt mig till böcker om Folkrepubliken Polens historia, uppbyggnad och fall, samt till böcker om homosexuellas situation på olika håll i världen under 1980-talet. Min uppsats vilar på tvärvetenskaplig grund och jag har, under skrivandet av den, botaniserat bland bibliotekets historie-, antropologi-, etnologi- och sociologihyllor. Jag anser, efter Weeks, att ett tvärvetenskapligt grepp är nödvändigt vid studiet människors mångfacetterade sexuella identiteter; eftersom dessa berör och berörs av var och en av samhällets domäner, måste de angripas från olika perspektiv (2000: 126 ff.).

Sekundärlitteraturen i all ära, är det är ändå primärkällorna som är allra viktigast för min uppsats. Nedan tänker jag börja med att presentera mina informanter och diskutera intervjumetoden, för att därefter berätta om mina skriftliga primärkällor.

2.3.1. Informanterna

För att hitta folk att intervjua till min uppsats skickade jag ut ett par mail till olika polska homoorganisationer, aktivister och queerforskare. Först bad jag om hjälp med att komma i kontakt med människor som hade varit verksamma för homosexuellas sak under 1980-talet. Jag tänkte mig en uppsats byggd på gemensamma beröringspunkter; ett stycke sammansatt och helgjuten polsk homohistoria. Allteftersom sökandet fortgick tvingades jag inse omöjligheten i min önskan. Somliga av dem som var involverade i dåtidens homogrupper hade nämligen, berättade en av de informanter jag så småningom fick fatt på, lämnat landet för länge sedan (Intervju med Ryszard 10/3 2007). Andra hade ingen länk till dagens homogrupper och var följaktligen mycket svåra att få tag på. Här infann sig dessutom ett tvivel av etisk art - för var det egentligen rätt att med ljus och lykta söka efter människor som kanske för länge sedan hade lämnat allt vad homorörelsen hette, och försöka övertala dem till att ställa upp på en intervju? Eftersom homosexualitet är ett synnerligen komplicerat ämne i dagens Polen, där homofobin på senaste år gjort stora landvinningar, ända in i parlamentet och presidentpalatset, ville jag inte angöra alltför privat och känslig mark med min frågvishet. Jag bestämde mig så för att öppna upp mitt fält, revidera kriteriet om tidigare tillhörighet i någon homogrupp och intervjua vem som helst som kunde berätta något om hur det var att leva som homosexuell, och *eventuellt* verka för homosexuellas sak, i 1980-talets Polen. Med hjälp av mina mailkontakter fann jag sex personer, varav fem hade färgstarka och minnen av dåtiden, och en var så ung, att hennes minnen av 1980-talet var mer vaga. Lite plats har jag ändå lämnat åt hennes berättelse i min uppsats. Nedan följer en kort presentation av mina informanter.

Agnieszka, född 1960, uppvuxen i Tomaszów Mazowiecki i mellersta Polen, där hon bor än idag. Deltog i det första inofficiella mötet för lesbiska kvinnor i Mielno Polen år 1987. Utbildad lantbrukare, arbetar idag som journalist.

Alicja, född 1966, uppvuxen i södra Polen, i en by utanför Kraków. Bor numera i Warszawa, men tillbringade sina första vuxna år i Kraków. Deltog även hon i mötet i Mielno år 1987. Polonist som vid tiden för intervjun studerar sociologi och själv skriver en magisteruppsats om lesbiska kvinnors identitet.

Paulina, född 1973, uppvuxen i Warszawa, där hon bor än idag. Började som 17-åring skriva artiklar till tidskriften *Filo* och deltog i slutet av 1980-talet i ett par möten för homosexuella. Arbetar som advokat och doktorerar i juridik. Hon skriver sin avhandling om homoäktenskap.

Paweł, född 1963, uppvuxen i Sochaczew, utanför Warszawa. Bor idag i huvudstaden. Deltog i möten hos Warszawski Ruch Homoseksualistów och var med och grundade tidskriften *Efebos*, som utkom med några få nummer på 1980-talet. Arkeolog, arbetar idag på Institutet för Judisk Historia i Warszawa.

Ryszard, född 1947. Växte upp och bor än idag i Gdańsk. Grundare av tidskriften *Filo*, deltog i landsomfattande möten för homosexuella mot slutet av 1980-talet. Har studerat sociologi och arbetar numera som lektör på ett förlag.

Włodek, född 1956 i Sopot där han bor än idag. Var aldrig varit aktiv i homorörelsen men har sedan sin ungdom varit en del av en manlig homosexuell subkultur i Trestadsområdet (städerna Gdańsk, Sopot och Gdynia som bildar en liten metropol vid Polens östra kustremsa). Arbetar som postiljon.

2.3.2. Intervjuerna

Mitt första riktiga möte med ämnet för denna uppsats ägde rum i samband med intervjuerna. Det var först då jag kunde skapa mig en bild av vad det var jag skulle skriva om, och det var då som jag fick små högar med gaytidskrifter, samt tips om annan läsning, från mina informanter. Dessförinnan hade jag endast en vag uppfattning om mitt studieobjekt; jag visste något om Akcja Hiacynt, jag hade läst lite om aids i Polen och jag hade på känn att lesbiska kärleksrelationer inte var ett hett ämne i den polska folkrepubliken. Även om mina förkunskaper var små kastade jag mig inte *helt* förutsättningslöst in i intervjuandet. Istället försökte jag förbereda mig genom att göra mig bevandrad i mina informanters dåtida sammanhang. Utifrån läsning om 1980-talets skeenden och folkrepublikens struktur tog en rad frågor form i mitt huvud, med vilka jag sedan begav mig till mina informanter. Psykologiforskaren Steinar Kvale menar att varje intervju bör föregås av en sådan förberedelseprocess, då forskaren skaffar sig förkunskaper och försöker komma underfund med vad han eller hon vill med sina intervjuer. I efterhand kan jag se att mina egna förberedelser och förkunskaper lämnade mycket att önska – de kunde ha varit både grundligare och djupare. Men så är jag bara nybörjare i konsten att intervjua; en konst som man enligt Kvale bäst lär sig ute på fält och inte med näsan i böcker om intervjuteknik (1997:119).

Intervjuer kan vara mer eller mindre hårt strukturerade, mer eller mindre öppna. Att genomföra hårt strukturerade intervjuer, där fråga efter fråga betas av på en lista, var aldrig ett alternativ för mig. Med statsvetaren Bo Petersson tänker jag att en sådan intervjuform passar illa för studier av människors identitet, vars komplexitet inte gärna låter sig fångas av rigida frågelistor (2003: 44) Mina intervjuer lutade åt det öppna hållet, samtidigt som de stramades upp något av sitt givna tema och av de frågor som redan före intervjutillfället pockade på min nyfikenhet. Det viktiga var dock inte att få svar på dessa frågor, utan att ge informanternas berättelser, vilken form de än antog och vilka avvägar de än gav sig in på, ett så vidsträckt utrymme som möjligt (jmf Riessman 1997:33, Wolanik Boström 2005:21–23).

Jag betraktar intervjuer som berättelseskapande händelser. Även om det är informantens bilder, hennes eller hans minnen, som ligger till grund för den berättelse som under intervjun *blir till*, skapas denna i interaktionen mellan lyssnare och berättare. Berättaren lyfter fram och begrundar sina egna minnen, klär somliga av dem i anekdoter och låter andra passera förbi nästan obemärkt. Lyssnaren nickar och hummar, tolkar det sagda och ställer följdfrågor. Kanske plockar hon upp något av dessa till synes oviktiga minnen för vidare tolkning, kanske frammanar hennes frågor minnen som legat i träda under en längre tid. Intervjun är med andra ord en dynamisk process, då både intervjuare och informant försöker skapa mening av det sagda (jmf Johansson 2005:249–252, Ahlberg 2004: 73-77).

Hur öppen och ömsesidig intervjuprocessen än är, rymmer den alltid på en maktaspekt. Det är intervjuaren som ställer frågorna och som, efter det att intervjun är fullbordad, sätter sig ned för att tolka det sagda. Ofta är det dessutom så att intervjuaren och informanten befinner sig på olika platser på samhällsstegen. (jmf Johansson: 252-254, Wolanik Boström 2005:22). I mitt fall rådde ett något omvänt förhållande, eftersom jag var yngre och i de flesta fallen lägre utbildad än mina informanter. Jag upplevde dock aldrig att detta påverkade intervjuerna på något negativt vis.

Inför mötet med informanterna funderade jag på om min tudelade svensk-polska bakgrund, och min tillhörighet i den polska homorörelsen, skulle komma att inverka på intervjudynamiken. Skulle min polskas knagglighet göra sig hörd (jag är native i vardagsspråket men snubblar ibland över krångligare ord och grammatiska böjningar) och få till följd att informanterna betraktade mig som *utomförstående*, som någon som alls inte delade deras referenssystem, som inte kunde förstå deras historia som en annan polack? Eller

skulle jag i informanternas ögon – som homoaktivist och halvt om halvt polska – framstå som *inomförstående*, som någon som var åtminstone bitvis bevandrad i deras livssammanhang? Etnologen Katarzyna Boström Wolanik, som är född i Polen med har bott i Sverige under många år, beskriver interaktionen mellan sig själv och de högutbildade polacker som hon intervjuade inför avhandlingen *Berättade liv, berättat Polen* som ”dialogisk dubbelhet, ett pendlande mellan identifikation och annorlundahet” (2005:18). Min egen förhoppning var att även mina intervjuer, om än på något andra premisser, skulle genomsyras av en sådan dialogisk dubbelhet, en växelverkan mellan inom- och utomförstående. Med facit i hand kan jag säga att mina egna erfarenheter från den polska homorörelsen gav en känsla av samhörighet med informanterna - åtminstone upplevde jag det så. Tack vare denna samhörighetskänsla vågade jag under intervjuerna ställa en del svåra frågor om uppväxtförhållanden och andra kanske jobbiga upplevelser[3]. Samtidigt var den utomförstående blicken en viktig motor för dialogen mellan mig och mina informanter, då deras berättelser och min egen nyfikenhet sporrades av att jag *inte* var personligen bevandrad i dåtiden, och att de just därför öppnade upp sina minnesförråd för mig.

Rent praktiskt så, har jag genomfört intervjuerna på de ställen informanterna själva föreslagit: i deras hem, på något café, en gång i en gaybar sent om kvällen och vid ett tillfälle i ett kulturhus i stadsdelen Gdańsk Oliwa. Intervjuerna var mellan en och två och en halv timme långa. Jag har, efter att ha fått informanternas tillåtelse till detta, och för att kunna rikta min fokus helt och hållet mot intervjusamtalet, spelat in var och en av dem på diktafon. Några heltäckande transkriptioner av mina intervjuer har jag inte gjort, eftersom det hade varit för tidskrävande. Däremot har jag transkriberat stora delar av dem, och särskilt då de utsagor som jag citerat i min text. Samtliga informanter har givit sitt medgivande till att stå med förnamn, och bli citerade, i uppsatsen. Med ett par av dem har jag haft kontakt via mail efter intervjuerna. Korta bitar ur dessa mail finns med i uppsatsen.

2.3.2. Skriftliga primärkällor

Till skillnad från mina informanters berättelser härstammar mina skriftliga primärkällor direkt ur dåtiden. Men lika lite som mina muntliga källor kan betraktas som objektiva, lika lite bjuder de skriftliga källorna på hårdkokta fakta om Folkrepubliken Polen. Däremot ger de en intressant inblick i olika tankar om homosexualitet som dök upp lite här och var i det offentliga under 1980-talet.

---

[3] Före intervjutillfällena funderade jag över hur jag skulle hantera potentiellt känsliga ämnen, såsom familje- och uppväxtförhållanden. Borde jag, av respekt för informantens privatliv, undvika att ställa sådana frågor? Eller var det att omyndigförklara informanterna, att akta sig för fråga om sådant som kunde vara känsligt? Historikern Kathryn Anderson funderar kring detta i texten ”Learning to listen: interview techniques and analyses”, där hon skriver att hon av rädsla för att trampa sina informanter på tårna, ofta låtit bli att ställa följdfrågor, efter det att de har berört ett känsligt ämne. På grund av detta har hon många gånger missat att fånga svåra och motstridiga känslor och tankar som kanske hade kommit upp till ytan, om de uppmuntrats till det. Anderson menar därför att man bör leta efter öppningar i informanternas berättelser, efter en inbjudan till att till att ställa frågor (Anderson, i Anderson & C. Black, 1991: 156 ff.). Själv tänker jag, efter att ha genomfört mina intervjuer, att man måste känna in sig i varje intervjusituation på ett i det närmaste intuitivt sätt. Känns det som att informanten gärna berättar, kan man fråga vidare, också om sådant som kan vara känsligt. Jag tycker inte heller att man ska överdriva svårigheterna i intervjusituationen. Min erfarenhet säger mig att två människor ofta är kapabla att diskutera på ett respektfullt sätt, utan att man som intervjuare behöver ta till några extraordinära medel eller intervjutips. Det räcker långt att inför en känslig fråga understryka att informanten bara ska berätta om han/hon verkligen vill det. Slutligen vill jag säga att min egen oro för känsliga minnesmarker i mångt och mycket visade sig vara obefogad, eftersom mina informanter ofta själva kom in på sådant som jag inte visste om jag skulle våga fråga om.

Artiklarna ur de officiella medierna har jag framför allt hittat i den polska Hbt-organisationen (en organisation för homosexuella, bisexuella och transpersoner) Lambdas arkiv. Ett par artiklar har jag letat upp på biblioteket, efter att ha blivit tipsad om dem av mina informanter, eller läst om dem i gaytidskriften *Filo*, som höll koll på det mesta som skrevs om homosexualitet från 1986 och framåt. Jag tänker att dessa artiklar är av särskilt värde, eftersom *Filo* omnämnt dem, somliga av mina informanter lagt dem på minnet och Hbt-organisationen Lambda arkiverat dem. Detta sagt, gav det polska 1980-talet upphov till fler texter om homosexualitet, än den lilla hög, som jag har samlat på mig. Jag har dock inte strävat efter att utvidga min artikelsamling; det vore alltför tidskrävande att inom ramarna för en magisteruppsats söka igenom ett helt decenniums tidningsproduktion efter ord och tankar om homosexualitet. Inte heller är det min ambition att, utifrån de artiklar som jag har funnit, teckna en representativ bild av hur homosexualiteten beskrevs i Polen dåförtiden. Snarare vill jag, med hjälp av mina skriftliga primärkällor och mitt sekundärmaterial, skapa mig en bättre uppfattning om det sammanhang inom vilket mina informanter levde och om vilket de berättade under intervjuerna. Nedan följer en förteckning över de tidskrifter som jag har hämtat artiklarna ur.

Argumenty (Argument) – tidskrift som tog upp samhälls- och kulturfrågor
Na Przełaj (ung. Genvägen) – tidskrift för unga scouter
Polityka (Politiken) – en stort, politiskt och samhällsinriktat veckomagasin
Prawo i Życie (ung. Lagen och Livet) – tidskrift om rätts- och samhällsfrågor
Przegląd tygodniowy (fri översättning: Veckan som gått) – samhällsinriktat veckomagasin
Sprawy i Ludzie (ung. Människors Angelägenheter) – samhällsinriktat veckomagasin
Sztandar Młodych (De Ungas Fana) – ungdomstidskrift
Tak i Nie Śląsk (Ja och Nej - Silesien) – kulturtidskrift i Śląsk som kom ut varannan vecka
Życie Literackie (Det Litterära Livet) – litteratur- och samhällstidskrift

Alla officiellt utgivna tidskrifter omfattades av den statliga censuren, vilket är viktigt att lägga på minnet inför läsningen av nästa kapitel. De gaytidskrifter jag har läst slapp däremot undan censuren, eftersom de utkom i mindre än 100 exemplar per nummer. Ur dem har jag valt ut ett tjugotal artiklar för närmare analys; artiklar som på olika sätt behandlar frågor om sexuell identitet, aktivism och samhälle. Nedan följer en kort beskrivning av dessa tidskrifter:

Filo (efter grekiskans *vän*) utkom i Gdańsk från och med 1986, var eller varannan månad. *Filo* består till övervägande del av notiser, samt av en del kultur- och samhällsartiklar, erotiska teckningar, tips om säkert sex, mm.
Etap (Etapp) – utkom i Wrocław från och med 1986. Jag har tre nummer av tidskriften och vet inte om den kom ut i fler nummer. Innehållet liknar *Filos*.
Efebos (efter romanen *Efebos* av Karol Szymanowski) – utkom i Warszawa, för första gången år 1987. Jag har endast ett nummer av tidskriften vilken, enligt min informant Paweł, endast utkom i två, tre nummer (Intervju den 20/3 2007). Det nummer som jag har i mina ägor består framför allt av en diskussion om ”vart den polska homorörelsen är på väg”.

2.4. Tolkning

Frågor om tolkning har redan, om inte annat så mellan raderna, förekommit i detta kapitel. Nu har det blivit dags att sammanfatta och förklara det sagda närmare. Som jag tidigare skrivit använder jag mig av ett hermeneutiskt angreppssätt, samt av narrativ analys, i mitt tolkningsarbete. Den hermeneutiska metoden går i korthet ut på att man tolkar delen utifrån

dess kontext, och vice versa. Jag tolkar alltså mitt material med blicken mot dess historiska sammanhang, och detta historiska sammanhang, med blicken mot mitt material (Dahlgren & Florén 1996: 192-195, 273-282). I mitt material söker jag framför allt efter olika narrativ om homosexualitet. Citat från intervjuerna och från olika artiklar underbygger min presentation och analys av dessa narrativ. Citaten är alla översatta från polskan. Jag har strävat efter att göra så ordagranna översättningar som möjligt, samtidigt som jag, för att slå vakt om läsvänligheten, tvingats till ett och annat ingrepp i syntaxen och textbyggnaden. Oöversättliga ord och uttryck har jag försökt förklara på något annat sätt, samtidigt som jag för den polskspråkige läsaren lämnat kvar källordet inom parantes.

De artiklar som ligger till grund för nästa kapitel berör olika teman. Varje större tema har fått sitt eget avsnitt, där jag lyfter fram och analyserar olika exempel på hur man skrev om och tänkte om temat ifråga. Jag tittar på vad som sägs och, där det är relevant, hur detta sägs - vilka stilistiska och retoriska grepp som skribenterna tar till för att understödja sina tankegångar. Min analys av gaytidskrifterna följer samma mönster, bortsett från att det inte är tematiskt inordnat.

Ingen av mina informanters berättelser är den andra lik. Somliga av dem handlar om den personliga upplevelsen av att växa upp och leva som homosexuell i Folkrepubliken Polen. Andra om engagemang i den lilla homorörelse som kom i dagen på 1980-talet. Även om dessa berättelser, vid en första anblick, rymmer på få gemensamma beröringspunkter, finns det teman som i någon mån förekommer i var och en av dem. Därför är även kapitel 4 tematiskt inordnat. Precis som i analysen av artiklarna har jag lyssnat både till *vad* mina informanter säger och *hur* de säger det – med glädje, sarkasm, ilska eller kanske utan någon särskild inlevelse alls. Med mig in i analysen av intervjumaterialet bär jag dessutom på uttrycket *narrativ vändpunkt*, det vill säga en händelse som framställs som särskilt viktig och omvälvande av berättaren. Kanske har den fått dess sageskvinna eller man att bryta upp från intoleranta hemförhållanden, engagera sig i homorörelsen eller ge sig ut på jakt efter lesbisk kärlek (Johansson 2005:319–33). I mina informanters berättelser söker jag efter sådana händelser, som hade en avgörande inverkan på deras liv och sexualitet.

Avslutningsvis vill jag säga att tolkningen av människors berättelser alltid är en komplicerad process, kantad av tvivel på den egna förmågan att sätta sig in i andra människors ord och liv. Någon universalmetod för ”hur man bäst gör” när man tolkar finns inte, men om man lyssnar noga och lämnar gott om plats åt människors egen bild och förståelse av dåtiden, samtidigt som man går i dialog med det sagda och tillför egna funderingar – kan man komma ganska så långt.

3. Homosexualitet i Folkrepubliken Polen – en bakgrundsteckning

Homosexualitet var, som bekant, ett sällsynt samtalsämne i den polska folkrepubliken. Så gott som var och en av dem som jag pratade med under uppsatsskrivandets gång – det vill säga mina informanter, men också släktingar och vänner av olika ålder, med olika sorters minnen på fickan – berättade om denna tystnad, som omfattade inte bara homosexualiteten utan även andra former av annorlundaskap. Denna tystnad beskrivs även av de skribenter som på 1980-talet satte homosexuellas situation på pränt (se bl.a.: Nazarewicz ”Odmieńcy” *Sztandar Młodych* 3-5/1 1986, Pietkowicz ”Gorzki Fiolet” *Polityka* 21/2 1981). I det här kapitlet ska titta närmare på deras artiklar, som ju faktiskt naggade tystnaden i kanten något. Med mig i bakhuvudet bär jag på en fundering om huruvida dessa små avsteg från tystnaden påverkade polackernas syn på homosexualitet. Tog den polska allmänheten – bestående av alltifrån partimedlemmar, poliser och säkerhetsagenter, till ”vanliga” kvinnor och män – del av offentliga uttryck för, eller samtal om, samkönat sex på 1980-talet? När, var, hur och under vilka omständigheter syntes homosexualiteten? Kan man alls säga att den rymdes i samhällets repertoar av narrativ? Eller var den så pass bortskuffad, att vi endast genom att ta omvägen om förhärskande narrativ – om till exempel familj och sexualitet – kan förstå dess (icke-)plats i samhället?

Ett par av de artiklar som jag studerar är av ganska allmän karaktär; dess skribenter tar sig an homosexualiteten från olika håll och försöker begripliggöra den för sina läsare. Resten av materialet består av debattartiklar och mer specialinriktade texter, om till exempel aids eller manliga homosexuella subkulturer. Lagd på hög, läst och presenterad i ett svep, kan min lilla artikelhög ge illusionen av en debatt om homosexualitet. Jag kan därför inte nog understryka, att innehållet i artiklarna *inte* återspeglar en debatt, att åsikterna som står att finna i dem *inte* kan betraktas som representativa för dåtidens polska befolkning eller dess makthavande skikt. Nej, dessa artiklar utgör undantag som framför allt annat bekräftar en tystnades regel. Ändå anser jag att de är viktiga. För också utifrån dessa sällsporda skribenters syn på saken, och deras intervjupersoners tankar, kan vi få insyn såväl i den tystnad som omgärdade homosexualiteten, som i avstegen från densamma. Som jag ser det kom dessa skribenter med information från ett sammanhang, dit ingen journalist tidigare hade velat eller vågat ta sig. Innan jag tar mig an detta undanskymda sammanhang ska ägna ett par rader åt de kommunistiska makthavarnas – och andra betydelsefulla tyckares och tänkares – inställning till homosexualitet. Jag tar avstamp i Sovjetunionen, eftersom homosexuellas situation där har givit upphov till en del forskning, för att därefter vända blicken mot Polen.

3.1. Homosexualitet enligt kommunister och andra

Någon entydig och officiell kommunistisk syn på homosexualitet står inte att finna. Istället har olika förhållningssätt under historiens lopp samverkat med, eller avlöst, varandra. Till skillnad från i väst – där homoaktivister ofta gått arm i arm med vänstern i sin kamp för rättigheter – var kommunisterna inte mycket till bundsförvanter för homosexuella i Sovjet och dess satellitstater (Kurpios 2002: 1-2). Marx skrev på sin tid att homosexualitet var en borgerligt skapad perversitet och Lenin var kritisk mot allehanda former av partikularism, offentliga manifestationer av sexualitet och njutning för njutningens skull. Människors sexualitet, och deras olika grupptillhörigheter, fick inte avleda dem från den påbjudna revolutionsstigen, från deras delaktighet i bygget av ett kommunistiskt kollektiv (Mosse 1985:185, Healey 2002:353-4).

Bolsjevikernas syn på homosexualitet var tvetydig, skriver rysshistorikern Dan Healey. Under Sovjetunionens tidiga dagar kunde samkönade sexuella handlingar tolereras om de betraktades ur modernitetens prisma, som något radikalt, icke-borgerligt och rationellt

förklarligt. Storstädernas homosexuella män och kvinnor[4] åtnjöt därför, om de var vänner av kommunismen, en relativt hög grad av frihet under 1920-talet. Situationen såg annorlunda ut på landsbygden och österöver i Imperiet, där bolsjevikerna i sin ”civilisatoriska” strävan att lägga olika, bland annat muslimska, folkgrupper under sig gick till angrepp också mot deras ”sexuellt avvikande” sedvänjor. Samtidigt som homosexuella handlingar avkriminaliserades i det sovjetiska hjärtlandet år 1922, infördes förbud mot ”sodomi” i republikerna Azerbajdzjan (1923), Uzbekistan (1926) och Turkmenistan (1927) (Healey 2002: 349-358). Lika illa som de kommunistiska - och ateistiskt sinnade - makthavarna tyckte om muslimers och andra minoritetsgruppers ”sodomi”, lika illa tyckte de om ortodoxa prästers ”pederasti” som ansågs vara en typiskt religiös företeelse. Som synes var deras inställning till homosexualitet sammanbunden med sådana faktorer som kön, etnicitet och politisk och religiös hemvist.

Det dröjde inte många år innan frihetsinskränkningar även att drabba dem som bebodde det ”moderna” Sovjet och som hittills hade fått grönt ljus av makthavarna att leva ut sin sexualitet. Från år 1934 riskerade män fängelse eller straffarbete för sina homosexuella handlingar. Lesbiska kvinnor slapp undan brottsbalken men kom istället att dras med en sjukdomsstämpel, varför det hände att de utsattes för tvångsrehabilitering. Ett av de argument som framfördes för kriminaliseringen var att manliga homosexuella subkulturer riskerade bli föremål för infiltration av nazistiska spionceller. Den egentliga orsaken till lagändringen söker Healy emellertid i den kamp mot ”sociala anomalier” som drogs igång av myndigheterna på 1920-talet. I skottgluggen för denna kamp hamnade alla de som inte levde upp till rådande människoideal, såsom hemlösa, prostituerade, alkoholister – samt de homosexuella som stakat ut sina raggninggstå i storstäderna. Deras brott bestod framför allt i det att de, i en stat som hyllade det offentliga och kollektiva, bildade privata enklaver och ägnade sig åt utbyte av varor och tjänster utan välsignelse från makthavarna. Historikerna Mark Banting, Catriona Kelly & James Riordan, kopplar samman kampen mot de ”sociala anomalierna” med den nationalism som under 1920-talet vann mark i kommunistpartiet på bekostnad av den internationalistiska tanken, och som bland annat manifesterades i doktrinen om ”socialism i ett land” från år 1925. Det socialistiska landet Sovjetunionen placerade kärnfamiljen på piedestal och satte käppar i hjulet för allt det som ansågs hota dess position: abort, skilsmässor, och homosexualitet. Men hur hårt makthavarna än tog i, fick de aldrig bukt med den homosexuella ”anomali”, som frodades på raggningsstråken under hela sovjettiden. Det dröjde dock ända till år 1993 innan manliga homosexuella handlingar avkriminaliserades i, vad som då hade blivit, Ryssland (Healy 2002: 362-380, Banting et al. 1998: 320-322, 344).

De polska kommunisterna gick inte lika hårt mot homosexuella som sina partikamrater i öst. Homosexuella handlingar avkriminaliserades i landet så tidigt som år 1932, som ett led i en rad lagändringar som genomfördes efter det att Polen hade återupprättats som stat år 1918. Denna lagstiftning stod kvar efter kommunisternas maktövertagande, som fullbordades år 1947. Men trots att lagens bokstav, åtminstone i teorin, lät homosexuella vara ifred, fanns det inget utrymme för dem i det kommunistiska samhällsbygget. De betraktades, när och om de betraktades, som kosmopoliter och individualister och de utgjorde, därmed, ett hot mot den kollektivistiska stat, vars medborgare förväntades vandra en och samma, heterosexuella väg. Att kosmopolit var ett skällsord ger oss en fingervisning om att också de polska kommunisternas politik och retorik genomsyrades av nationalistiskt tänkande (Leszkowicz 2004:101, Törnquist Plewa & Malmgren 2007:12–14)[5].

---

[4] Enligt Healy verkar det som att lesbiska kvinnor var de som under 1920-talet åtnjöt den allra största graden av tolerans; särskilt de ”maskuliniserade” kvinnor som verkade inom armén hade makthavarnas gillande, varför man till och med år 1929 – bakom lyckta dörrar – diskuterade en legalisering av äktenskap mellan kvinnor (2002 s. 358). Detta revolutionära förslag gick dock aldrig i hamn.

[5] Ett tragiskt exempel på de polska kommunisternas nationalism och xenofobi, är den antisemitiska kampanjen år 1968, då de flesta polska judarna pressades hårt till att lämna landet och ge upp sitt polska medborgarskap.

Om det var tyst om den homosexuella avvikelsen, så var det desto mer högljutt om den heterosexuella normen i den polska folkrepubliken. För att förstå hur denna norm verkade och upprätthölls måste vi beakta det kommunistiska samhällets inneboende paradoxer som bland annat yttrade sig i en diskrepans mellan ideologi och praktik. Kommunisterna var nämligen duktigare på att propagera för de många punkterna på sin ideologiska agenda, än att införliva dem i samhället. Så basunerades jämställdhet mellan kvinnor och män, som utgjorde en av dessa punkter, ut i offentlig propaganda. Och så förväntades medborgarna vända ryggen mot traditionella och religiösa föreställningar om kvinnlighet, manlighet och sexualitet[6]. Men resultatet av propagandan blev aldrig en Folkrepublik bebodd av idealiskt jämställda och sexuellt frigjorda medborgare. Tvärtom, gjorde propagandan det svårt för verklighetsförankrade debatter - om hur det var att leva som homo eller hetero, kvinna eller man - att ta form i kommunisternas Polen. Alltmedan västerländska feminister och homoaktivister skred till verket med sin andra feministiska våg och sin sexuella revolution, förblev jämställdheten så en vacker vision, och sexualiteten ett tabubelagt ämne, i den polska folkrepubliken (jmf Leszkowicz & Kitliński 2005:13, Pauluk 2005: 27 ff., Walczewska 2000: 65-67, 94-95, 112-114).

Kommunisternas strävan att underordna människors privatliv, traditioner och sexualitet staten kunde inte ses på med blida ögon av Polens övervägande katolska befolkning. Särskilt mån om tradition och religion var den oppositionella fackföreningsrörelsen Solidaritet, som blev en maktfaktor att räkna med under 1980-talet. Jämställdheten – och tillsammans med den andra ”moderna” ansatser – kom därför inte bara att hämmas av kommunisternas halvhjärtenhet, utan också av många polackers trotsiga anammande av konservativa och katolska värden. Den heterosexuella normen, och tystnaden kring homosexualitet, upprätthölls således från olika, till synes motstridiga håll; av kommunisterna som ogillade allehanda avvikelser och privata böjelser, samt av en stor del den övriga befolkningen, för vilken kyrkan och den traditionella familjen var en frizon, en sista bastion, i en stat som ville tränga in i vartenda skrymsle och vrå av människors liv (jmf Gal och Klingman 2000: 47 ff., 99-101, Leszkowicz & Kitliński 2005:51 f., Penn 2005: 74, Wedel 1986:15–31).

Under långa år befann sig så homosexualiteten bortom offentlighetens ljus. Det var bara en handfull kriminologer och sexologer som ägnade sig åt att diskutera och problematisera dess existens i böcker och små specialisttidskrifter. Kriminologerna började på 1960-talet studera homosexuella mäns subkulturer som, enligt dem, drog till sig, eller rentav genererade, kriminella handlingar, såsom prostitution, pedofili, rån och mord[7]. Polisen var inte sen att använda sådana tankegångar till att legitimera diverse former av kontroll av subkulturerna. Det hände även att homosexuella män hotades med att få sin läggning avslöjad om de inte samarbetade med säkerhetstjänsten[8]. Akcja Hiacynt - som jag ska titta närmare på i ett senare

---

[6] Sexuell frigörelse var nu inget som de, mycket pryda, kommunistiska makthavarna propagerade för öppet. Däremot kan man, enligt polonisten Dorota Pauluk, finna spår av deras syn på familj, jämställdhet och sexualitet i de lärarhandledningsböcker om familjeliv som togs fram på 1960-talet. En framträdande tanke i dessa böcker var att människor måste frigöra sig från traditionens och religionens bojor - och anamma den moderna och rationella kommunistiska sexualsynen (Pauluk 2005: 75 ff., 128).

[7] Kriminologerna använde sig av ordet *kryminnogenny* för att beskriva att subkulturerna var brottshärjade. En direktöversättning av ordet skulle lyda ”kriminogen”, vilket kan jämföras t.ex. med cancerogen. Därav min tolkning att homosexuella subkulturer inte bara ansågs drabbade av brott, utan även ansågs generera brottslighet.

[8] Som synes kunde polisen hota icke samarbetsvilliga personer, med att avslöja deras homosexualitet - och på så vis vanära dem inför vänner, släktingar, och eventuella fruar. Det hände även att kommunistpartiet spelade på det ”homosexuella kortet” för att diskreditera obekväma personer. Den homosexuelle författaren och dissidenten Jerzy Andrzejewski, var en av dem som fick smaka på en sådan behandling, då myndigheterna år 1976 skrev och publicerade ett öppet brev i hans namn, i vilket han krävde ”större friheter” för homosexuella. Men eftersom brevets innehåll var alltför radikalt och vågat, för att framstå som trovärdigt, fick det ingen större genomslagskraft (Tomasik 2008: 11 f.).

avsnitt - var det största, men alltså långt ifrån det första, tillslaget mot homosexuella män i Folkrepublikens historia (Kurpios 2002: 2-3).

Sexologerna betraktade i sin tur homosexuella som sjuklingar i behov av rehabilitering. Enligt sociologen Katarzyna Adamska byggde deras åsikter på erfarenheter från den egna kliniken, dit homosexuella, inte sällan förtvivlade, ”patienter” sökte sig (1998: 29). I homoaktivisten och skribenten Marta Abramowicz artikel ”Leczenie z homoseksualizmu” (ung. *Rehabilitering av homosexualitet*) kan vi läsa om hur sådan ”rehabilitering” kunde se ut. Här får vi bland annat stifta bekantskap med Krzysztof, som ordinerades testosteron, sex med kvinnor och porrtittande – på heteroporr, naturligtvis – av sin sexolog. Behandlingen ansågs av sexologen lyckosam… tills den dag Krzysztof blev förälskad i en kille (*Replika* nr. 2/2006). Jag har inte hittat någon information om hur vanligt det var med sådana här behandlingar. Däremot kan jag konstatera, och kommer jag senare skriva mer om, att sjukdomsstämpeln fick digra konsekvenser för homosexuella, vare sig de satte sin fot hos sexologen eller inte. Samtidigt är det viktigt att understryka att folkrepublikens sexologer inte var ensamma om att se på homosexualitet som sjukdom. Ända in i våra dagar kan man, såväl i Polen som utanför landets gränser, höra röster för rehabilitering av homosexuella (ibid.).

Innan jag lämnar ordet till de skribenter som lade homosexualiteten under lupp på 1980-talet, vill jag ägna några rader åt det händelserika decennium då deras texter kom till. Den 31 augusti år 1980 är ett viktigt datum för detta decennium. Då, efter en sommar av strejker vid polska varv och fabriker, såg de kommunistiska makthavarna sig nödgade till att acceptera de postulat som en strejkkommitté i Gdańsk, med Lech Wałęsa i spetsen, hade formulerat. Lättnader i censuren, rätten att bilda oberoende fackföreningar, möjligheten att på laga väg strejka – så löd några av kommitténs viktigaste krav. Gdańsköverenskommelsen markerade startskottet för landsomfattande, oberoende fackföreningsrörelsen Solidaritet. Under sin tid i frihet lyckades rörelsen skapa något av ett alternativt polskt civilsamhälle, som sprudlade av fackliga möten, studiecirklar, och andra aktiviteter. Inget av detta gillades av de polska makthavarna som den 13 december år 1981 införde krigstillstånd i landet. Solidaritetsrörelsen förbjöds, mängder av dissidenter fängslades och utegångsförbud rådde om kvällarna. Trots det förmådde makthavarna inte kväsa den oppositionslust som vuxit sig stark i början av decenniet. Nittonhundraåttiotalets polska samhälle kom därför att kännetecknas av en segdragen maktkamp mellan kommunisterna, som hade militären och hela statsapparaten i sina händer - samt Sovjets ögon på sig - och de oppositionella, som i gengäld åtnjöt ett brett stöd från stora delar av den polska befolkningen och, inte minst, från Vatikanstaten och västvärlden. Åt denna maktkamp, som bidrog till kommunismens fall, kan jag inte göra rättvisa här. Viktigt för min uppsats är dock att den klöv samhället itu, undergrävde partiets monopolställning, tvingade makthavarna till en rad avsteg från sina ekonomiska och politiska principer och att Polen, som ett resultat av allt detta, blev ett öppnare land på 1980-talet (se bl.a. Penn: passim., Paczkowski 2005: 305 ff.).

Homosexualiteten var aldrig föremål för någon av de strider som utspelade sig i Polen på 1980-talet. Men ur den öppning av samhället som nu ägde rum, kunde ett tidigare saknat utrymme för texter och tankar om kontroversiella teman växa fram. Polonisten Dorota Paulik – som har undersökt läromedel i sexualundervisning från 1960- och 1980/90-talen – menar att det ideologiska greppet om sexualiteten minskade vid den här tiden. Unga människor förväntades inte längre idka sex och kärlek i enlighet med påbjuden jämställdhetspropaganda, utan i samklang med sina individuella aspirationer och psykologiska behov (2005: 129). Adamska skriver i sin tur att sexologerna under 1980-talet förlorade monopol på att definiera vad homosexualitet var och hur homosexuella skulle behandlas. Från att endast ha beskrivits i biologiska och psykologiska termer, började homosexualiteten nu i högre grad att betraktas som en samhälls- och kulturfråga (Adamska 1998: 29 ff.). Det är mot bakgrund av en sådan

förändring som jag nu ska titta närmare på de texter om homosexualitet, som skrevs på 1980-talet.

3.2. Medkänsla och motvilja: mediernas hantering av homosexualitet

Att som journalist skriva om homosexualitet på 1980-talet i Polen kan inte ha varit lätt. I artikel efter artikel finner jag uttryck för en plågsam kluvenhet inför de människor som avvek från den heterosexuella normen. Alltmedan företrädare för polisväsendet förpassade dem till kategorin problematiska/patologiska samhällselement ägnade sig nämligen ett par skribenter åt att försöka förstå och förklara deras belägenhet för sina läsare. I deras artiklar hittar jag tankar om att homosexualiteten är en naturlig, eller åtminstone ofrånkomlig, avvikelse som kan och bör tolereras. Men här finns också gott om motvilja, främst mot manliga homosexuella subkulturer. Därtill förekommer i mitt material enstaka personer som menar att det inte är de förtryckta homosexuella, utan majoritetssamhällets och makthavarnas diskriminering av desamma, som måste problematiseras och kritiseras. Jag ska nu göra ett nedslag i dessa olika betraktelsesätt som inte sällan härbärgerades av en och samma person.

3.2.1. ”Ett naturens elaka spratt” – homosexualiteten definierad

De skribenter som tog sig an homosexualiteten stod enade på en betydelsefull punkt; de betraktade homosexuella som väsensskilda de heterosexuella. I sina benämningar av dem - som skiftade från ”homosexuella”, ”pederaster” och ”perversa personer” till ”såna som dem”, ”[de] annorlunda” eller ”[de] som älskar på ett annorlunda vis” – markerade de således avstånd mellan sig själva och sitt ”studieobjekt” eller sina intervjupersoner (se bl.a.: Nazarewicz ”Odmieńcy” *Sztandar Młodych* 3-5/1 1986, Pietkowicz ”Gorzki Fiolet” *Polityka* 21/2 1981, Strońska ”Niebezpieczne łóżka” *Życie Literackie* nr 8/1987). Men denna gränsdragning, mellan skribenternas ”oss” och de homosexuella ”Andra”, präglades inte nödvändigtvis av fientlighet. Att beskriva homosexualitet som en deviation var nämligen, i Folkrepubliken Polen anno 1980 och framåt, detsamma som att konstatera faktum. Och faktum var att homosexuella, eftersom de inte uppfyllde sin gängse och genusbundna samhällsroll, utgjorde en annorlunda människosort. Mot bakgrund av detta tycks mig en del skribenter ha skrivit med syftet att krympa, dock aldrig negera, avståndet till avvikelsen. Så berättar till exempel Barbara Pietkiewicz i en banbrytande artikel[9] om homosexualitet, daterad 1981, att ”accessoarerna är desamma, blommor, dikter, böcker, men det handlar inte om en flicka” (”Gorzki Fiolet” *Polityka* 21/2 1981). Skribenten Bronisław Tumiłowicz hänvisar i sin tur till forskare som betraktar homosexualiteten ”som vilken avvikelse som helst, som vegetarianism, [att leva i] celibat eller vänsterhänthet” (”Inny Homo” *Argumenty* 18/10 1987). Även om sådana uttalanden knappast minskade det, av medierna och samhället utstakade, milsvida avståndet mellan homo- och heterosexuella, finner jag skribenternas tafatta försök att avdramatisera homosexualiteten värda att lägga på minnet.

När homosexualiteten väl hade börjat pocka på tidningsredaktionernas uppmärksamhet blev det dags att belysa orsakerna bakom den. I mitt material dominerar synen på homosexualitet som biologiskt betingad och/eller rotad i svåra uppväxtförhållanden. Skribenten Mariusz Szczygieł anför till exempel i scouttidskriften Na Przełaj, vid sidan av

[9] Den här artikeln nämns i så gott som varje text om homosexualitet från 1980-talet. Den allra första texten om homosexualitet publicerades emellertid några år tidigare, i tidskriften Życie Literackie. Den hette ”Homoseksualizm a opinia” (ung. Homosexualiteten och [samhälls]opinionen) och var skriven Tadeusz Gorgol. Men det var alltså med Pietkiewicz och *Politykas* försorg som en större läsekrets för första gången fick bekanta sig med homosexuellas situation i det egna landet (Więch 2005: 259, Kurpios 2002: 6)

biologiska och genetiska orsaker, följande tänkbara förklaringar till varför folk blir homosexuella:

> […] ofullständiga familjer, överbeskyddande mödrar, fäders underdånighet gentemot sina fruar och omgivningen […] ett mode att vara homosexuell, eller stora mansgrupper som under en längre tid lever utan kvinnor.
> En anledning skulle också kunna vara de samhällsförändringar som har lett till kvinnors självständighet, till att de har börjat ägna sig åt manliga sysslor, och att männen i detsamma har förlorat sin dominerande samhällsroll (”Rozgrzeszenie” *Na Przełaj* nr. 51/1986).

Tankegången är intressant, eftersom den söker efter homosexualitetens orsaker också i den kommunistiska jämställdhetsmodellen. Underförstått skulle heterosexualiteten frodas bäst i familjer med traditionell könsrollsuppdelning.

Politykas Barbara Pietkiewicz låter även hon sina läsare ta del av olika åsikter om homosexualitetens ursprung, då hon i sitt reportage först ger röst åt en tysk professor som ”botar” homosexuella, vartefter hon hänvisar till The American Psychology Association, som på 1970-talet tog bort homosexualitet från sin lista över psykiska sjukdomar. Trots oenigheter inom forskarsamhället var experterna, enligt Pietkiewicz, ense om att ”denna avvikelse är hemlighetsfullt sammanbunden med en dålig barndom, och särskilt med en ickeälskande fader” (”Gorzki Fiolet” *Polityka* 21/2 1981).

Gemensamt för Szczygieł, Pietkiewicz och över huvud taget det fåtal skribenter som skrev mer allmänna reportage om homosexuella, är att de, trots sina grubblerier kring homosexualitetens gåta, i huvudsak betraktade den som naturlig, eller åtminstone ofrånkomlig. Som retoriskt stöd för denna tanke tjänade endera de gamla grekernas förkärlek för unga pojkar och endera samtida, homosexuella levnadsöden. I *Na Przełaj* vädras visserligen någon gång, av frågespaltsinnehavaren Nika, tanken att den ”skapade” homosexualiteten kan och bör botas, men tidskriftens grundsyn var ändå att den homosexualitet som av någon svårpreciserad anledning existerade måste tolereras/accepteras (Nika ”Kocha, lubi, szanuje” *Na Przelaj* nr. 30/1985, se även: Nazarewicz ”Odmieńcy” *Sztandar Młodych* 3-5/1 1986, Pietkowicz ”Gorzki Fiolet” *Polityka* 21/2 1981, Szczygieł ”Rozgrzeszenie” *Na Przelaj* nr 51/ 1986, Tumiłowicz ”Inny Homo” *Argumenty* 18/10 1987). Även de experter som gör sig hörda på ett par ställen i mitt material, sociologen Mirosław Kozakiewicz och sexologen Leopold Szafraniec, betraktade homosexualiteten som något naturligt, om än inte oproblematiskt. Kozakiewicz, som under 1980-talet var något av en homogruppernas bundsförvant, talade om den som ”ett naturens elaka spratt” (Wypych ”Inni” *Gazeta Młodych* 1/7 1988). Szafraniec ansåg i sin tur att ”livet” var ”starkare än samhälleligt accepterade regler och principer”, samt att homosexualiteten var ”biologisk” och därför inte möjlig att ”bota”. Däremot skulle antalet ”nervsjukdomar” bland homosexuella enligt doktorn minska, om samhället blev mer tolerant (Nazarewicz ”Odmieńcy” *Sztandar Młodych* 3-5/1 1986)

Att två tunga expertnamn, och en liten skara skribenter, pekade på homosexualitetens biologiska ursprung, på dess naturlighet eller ofrånkomlighet, innebär inte att sjukdomsstämpeln var på utgång. För även om ingen av skribenterna tog ordet sjukling i sin mun, förhöll sig var och en av dem till ett dominerande synsätt på homosexualitet som sjukdom. Att detta synsätt verkligen var hårt förankrat i samhället, kan man bland annat se i insändarna till *Na Przełaj*, där många unga människor uttryckte oro för sitt eget sjukdomstillstånd, sin ”perversitet” eller ”onormalhet” (se bl.a. läsarbrev i ”Kocha, Lubi, Szanuje” *Na Przełaj* nr 21 och nr 30 1985, ”Skrytka” *Na Przełaj* nr. 5, 6, 8/1987). Men även om Kozakiewicz, Szafraniec och de andra inte förmådde tvätta bort sjukdomsstämpeln från homosexuellas panna vill jag påstå att de, i sin kritik av den, ställde den egna läsekretsen på *glänt* inför ett nytt möjligt narrativ om homosexualitet. Ett narrativ som å ena sidan

cementerade skillnaden mellan homo- och heterosexuella genom att rota den i biologin, och som samtidigt befäste heteronormen genom att endast rikta strålkastarljuset mot, och problematisera, avvikelsen. Men ett narrativ som å andra sidan förband dem som skrev under på det att plädera för tolerans av avvikarna. Att naturen spelat de homosexuella ett elakt spratt kunde nämligen inte, enligt detta narrativ, rättfärdiga elakheter mot dem.

3.2.2. Utanförskap, ensamhet och galenskap – homosexualitetens konsekvenser

Familjehemmet och samhället utanför dess dörr är en viktig beståndsdel i de artiklar som behandlade homosexualiteten och de läsarbrev som nådde *Na Przełajs* redaktion. Ur berättelserna om stränga fäder, mildare mödrar och kvävande skolupplevelser kan man få veta en hel del om hurdana avtryck det polska samhället satte på homosexuellas liv. Men berättelserna om homosexualitetens ödesdigra konsekvenser blottlägger mer än så; de ger oss inblick i den eftersträvansvärda normens väsen.

Pietkiewicz skriver, med utgångspunkt i ett par mäns levnadsöden, att homosexuella ”till varje pris [håller fast vid] normaliteten”. Väl medvetna om vilka svårigheter som väntar dem i livet händer det att de ”snabbt gifter sig”. Deras äktenskap är emellertid dödsdömda och de gör ”sina fruar olyckliga, eftersom man inte kan lära sig av homosexualitet, precis som man inte kan ändra ögonfärg”. Men lyckan är inte heller förunnad de män som väljer att vara öppna med sin sexualitet, eftersom få mödrar och än färre fäder accepterar sina söners avvikelse. Ensamhet är därför en näst intill oundviklig konsekvens av homosexuellt leverne.

> När ålderdomen närmar sig, gör ensamheten sig hörd. Zbigniew A säger: man måste skapa sig ett bagage av vackra minnen, det är en räddning. […] Zbigniew A är ung, full av charm, han har långt kvar till sin ålderdom. En gammal homosexuell man – det är ett mycket tungt öde. En gammal och fattig homosexuell man – det är ett fruktansvärt öde (”Gorzki Fiolet” *Polityka* 21/2 1981).

För arbetare var homosexualiteten, skriver Pietkiewicz på ett annat ställe i artikeln, särskilt ödesdiger: ”Bland arbetare finns det lika många [homosexuella] som bland artister. Det är bara det att artisten kan kosta på sig lyxen att vara sig själv, medan arbetaren gör arbetaren allt för att dölja sig själv [sin sexuella läggning] (*skrzętnie się ukrywa*), eftersom hans avsteg från den friska normen är mindre förlåtliga” (ibid.). Fram träder en bild av ett kommunistiskt klassamhälle där annorlundaskapet slog hårdast mot gamla, fattiga och lägre utbildade människor som befann sig fjärran från vidsynta konstnärsvärldar. För att förstå magnituden av den äldre, fattige homosexuelle mannens (och kvinnans, men om detta skriver inte Pietkiewicz) problem måste vi dessutom komma ihåg, att han inte alltid hade en familj att luta sig mot under bistra tider. För många polacker var det annars familjen, och de privata släktskaps- och vänskapsrelationer som spirade runt dess köksbord, som garanterade ekonomisk trygghet i 1980-talets tumult. Vid sidan av den bottenkörda, officiella ekonomin fungerade nämligen en informell marknad, som tog vid där staten misslyckats och försåg människor med alltifrån förnödenheter till eftertraktade, västerländska konsumtionsvaror. På denna marknad, som i det närmaste fungerade efter devisen ”hjälper du mig så hjälper jag dig”, redde sig den allra bäst, som hade tillgång (*dojście*) till ett vittförgrenat nätverk av familj, släkt och vänner (Wedel 1986: 90-116). Jag kan tänka mig att de manliga homosexuella subkulturerna kunde ge en liknande trygghet för somliga av de män, som saknade familj, eller hade problem med sina föräldrar och släktingar. Men långt ifrån alla homosexuella män, och än färre lesbiska kvinnor, hade tillgång till privata nätverk i form av egna subkulturer.

Trots sitt uppenbara medlidande med homosexuella, är Pietkiewicz ingen varm anhängare av, som hon skriver, ”speciella rättigheter” för dem. Då hon beskriver homosexuellas

rättighetskamp i västvärlden, väljer hon bland annat att lyfta fram en svensk psykiater som kämpar för ”bordeller, bad, barer för homosexuella, pedofiler, exhibitionister, masochister och allehanda sexuella avvikare”, samt en tysk rörelse för lärare som är pedofiler. Mot bakgrund av denna entydigt negativa bild, slår Pietkiewicz fast att tolerans inte kan handla om att ”omhulda [dem/deras livsstil] eller ge dem speciella rättigheter”. Och vidare: ”den tolerans som verkligen räknas […] är och förblir en privatsak, en fråga om vår [privata] etik”. Med detta uttalande överlämnar hon åt de heterosexuella polackerna (för det torde vara dem hon appellerar till då hon talar om ”vår etik”), att avgöra om de män som hon i artikeln berättat om på ett inkännande vis, och andra homosexuella, gjort sig förtjänta av tolerans. Hon är dock inte ensam om att *inte* betrakta tolerans av, och rättigheter för homosexuella, som en fråga för samhället, eller staten och dess lagstiftningsapparat, att ta sig an[10].

Skribenten Katarzyna Nazarewicz berättar i tidskriften *Sztandar Młodych*, om hur svårt det är för homosexuella att hitta sin plats i det intoleranta Polen. I hennes artikel får vi stifta bekantskap med en man som på jobbet är ”omtyckt, pålitlig och lugn” men i sitt föräldrahem, där han dras med etiketten ”gammal ungkarl”, blir både ”nervig och känslosvallande”. Efter många år av skräck för att ”bli galen”, har han nu äntligen kommit att acceptera sin egen sexualitet. Vändpunkten kom då han träffade en partner som han inte behövde ”låtsas inför”.

- Hans [dvs. partnerns] vänner, som hade accepterat sitt eget öde, var friska, gladare än jag. Jag minns de två åren som ett sanatorium efter en sjukhusvistelse. Som att bli frisk. Sen lämnade han mig och världen rämnade. När jag kom över allt det där, var jag annorlunda. Jag kunde nästan lugnt säga till mig själv – jag är homosexuell. En frisk, normal homosexuell, med normala sexuella behov.

Efter uppbrottet börjar mannen söka efter sexpartners på ”typiska” ställen, samtidigt som han dras med en ”ständig längtan efter gratis smekningar”, bort från prostitution och tillfälliga kärleksmöten. Även om han har genomgått en metamorfos och blivit en ”frisk, normal homosexuell” kan han inte leva sitt liv efter egna önskningar. Ett sådant liv finns nämligen inte att tillgå i det intoleranta Polen som Nazarewicz skriver om. Hennes artikel är därför, till skillnad från Pietkiewicz mer ambivalenta text, något av en anklagelseakt mot ett samhälle och, som hon skriver, ”oss normala”, som ger upphov till homosexuellas bristande självacceptans och som skuffar ut dem i marginalen (Nazarewicz ”Odmieńcy” *Sztandar Młodych* 3-5/1 1986).

I scouttidskriften *Na Przełaj* får vi ta del av unga homosexuellas berättelser. Till redaktionen skriver dessa ungdomar ”när föräldrarna sviker, kompisarna retas, sexologen är svarslös och det känns som att världen håller på att gå under” (Szczygieł & Żychlińska ”Rozgrzeszenie” *Na Przełaj* nr. 51 1986). Så när som på ett par indignerade kommentarer från ”skötsamma scouter” och andra kritiska läsare, tycks homotematiken ha väckt positiva – eller kanske snarare empatiska – reaktioner hos den heterosexuella läsekretsen (se bl.a. läsarbrev i ”Kocha, Lubi, Szanuje” *Na Przełaj* nr 21 och nr 30 1985, samt nr 20, 21 och 33 1989, ”Skrytka” *Na Przełaj* nr. 5, 6, 8 1987). Jag tror att detta till stor del kan detta tänkas bero på tonfallet och innehållet i de insända breven. De flesta av dem är laddade med ord som ensamhet och utanförskap. Psykiska besvär är ett återkommande tema i dem, vid sidan av självmordstankar och en ständig rädsla för att bli upptäckt. Men alla brev är inte tragiska; i ett par av dem hittar jag glimtar av hoppfullhet inför att någon äntligen tagit sig an homosexuellas situation (ibid.).

[10] Frågan om rättigheter intar inte någon framskjuten plats i någon av artiklarna, vars skribenter oftast nöjer sig med att konstatera att samhället är intolerant mot homosexuella. Detta är nu inte så konstigt, eftersom samhället vid den här tiden *inte* var inbegripet i en diskussion om rättigheter. Skribenterna behövde därför inte förhålla sig till postulat om rätten till äktenskap och adoption, med mera.

Na Przełajs första, stora artikel om homosexualitet bär titeln ”Rozgrzeszenie”, vilket betyder syndernas förlåtelse, alternativt förlåtelse. Trots att dess skribent, Mariusz Szczygieł[11], aldrig i klarspråk skriver vad det är som de homosexuella bör förlåtas för, skulle jag vilja säga att titeln anger tonen för hela artikeln, som bland annat bygger på ett par ungdomars svåra levnadsöden. Alltmedan man som läsare tar del av dessa öden, vaggas man in i förvissningen om att homosexuella, på grund av sin svåruthärdliga belägenhet, gjort sig minst sagt förtjänta av förlåtelse och förståelse. Jag läser artikeln som något av en vädjan, riktad mot samhället eller åtminstone mot den egna läsekretsen, om förlåtelse *å* de homosexuella avvikarnas vägnar. Jag ska nu återge ett par bitar ur två killars, Dareks och Janusz, berättelser.

> Mellan klockan tre och fyra tar Darek sin hund ut på promenad. Den timmen och den lilla platsen mellan träden är hans frihet, då hans föräldrar inte kan söka efter honom med blicken och hans pappa inte kräver något [av honom].
> […] Han är ensambarn. Hans pappa släpper honom inte med blicken. Han har till och med valt ut åt honom vad han ska läsa – bara tekniska grejer, eftersom Darek just har avslutat första ring på ett tekniskt gymnasium. Pappan tycker att en kille i hans ålder inte borde ägna sig åt dumheter. Det har hänt att han har rivit sönder hans ”Na Przełaj”. Du får ingenting ut av att läsa dumheter – säger han. För pappan […] är alla rockgrupper på planscherna på väggen ett gäng bögar och ”addidasar” (adidasskor – nedsättande om aidssjuka), som han kallar dem på ett fördomsfullt sätt. […] – Jag går nästan aldrig ut. Han lät mig inte ens gå med i en historiestudiecirkel.

> Janusz har skrivit från en by utanför Poznań. Där vet alla allt om varandra. Till och med det att Janusz – en nittonåring, har fått brev ”ända från Warszawa” [fr. *Na Przełaj*] och att det stod ”Kompisen” på kuvertet. Hur kan han ha fått en kompis i huvudstaden? Han är ju en sån tyst kille, pratar knappt med någon, kommer inte till byns festligheter, tittar inte efter tjejer, men han har fått en kompis i huvudstaden…

Janusz utanförskap, grundat i hans ovilja att festa och titta efter tjejer, ställs emot de andra bybornas strikta sammansvurenhet. I Dareks fall är det pappans misstankar och förväntningar som har en hämmande verkan på hans sexualitet och hela hans liv; hans sexuella ofrihet kopplas samman med hans allmänna ofrihet. Att läsandet av en scouttidskrift, eller ett brev från huvudstaden, förmår väcka både föräldrars och bybors misstankar ger oss en fingervisning om homosexuella ungdomars trångmål. I ljuset av detta framstår *Na Przełaj* nästan som en räddare i nöden, som en endaste öppning ut ur den mur av tystnad och ensamhet som omgärdar de båda killarnas liv. Samtidigt finns det gränser för hur långt tidskriften är beredd att gå i sin hjälpsamhet. Janusz stöter på en tydlig sådan gräns, då hans önskan om en adress till något ”kafé för såna” bemöts med ett blankt nej från Szczygieł. Uppenbarligen fanns det en rädsla för, eller en motvilja mot, att öppna dörren in i en redan existerande subkultur för dessa killar (Szczygieł & Żychlińska ”Rozgrzeszenie” *Na Przełaj* nr. 51/1986).

Förgäves – och aningens naivt – söker jag i Na Przełajs texter och läsarbrev efter kärleksfjärilar i magen och stulna kyssar på skolgården. För det måste väl ha funnits lycka också bland den unga, homosexuella läsekretsen? Ett är säkert: där sådan lycka funnes, var den inte entydigt applåderad av tidskriftens redaktion. I de fall då ungdomar intog en oproblematisk, eller rentav positiv, inställning till sin sexualitet skiftade nämligen skribentens tonfall från förstående till ifrågasättande. I ”Rozgrzeszenie” får vi ta del av kärleksparets Oskars och Piotrs historia. Szczygieł berättar (ibid.):

> De förväntar sig inte min barmhärtighet inför ´stackars bögar´ […]. De vill bevisa att detta, att de är ´gay´, totalt förändrar deras sätt att se på världen. […] [Oskar] har till och med en teori om att

[11] Ewa Żychlińska står som medförfattare till reportaget, men de delar av texten som jag refererar till är skrivna i singularis, och i maskulin form, alltså av Szczygieł själv.

> alla män som lever med kvinnor är färgblinda […] De känner sig båda mycket mer nöjda och lyckliga än andra. De har aldrig drömt om att vara ´skåpets och garderobens´ fångar […].
>
> De vill resa mycket. […] De hävdar att de, tack vare att de är *såna* [min kurs.], har fått träffa många intressanta människor, skådespelare, musiker, som de åker på semester med. Det är uppenbart att de vill imponera på mig med sina kända bekantskaper. De har även sex med dem, men i själen är de bara trogna varandra.
>
> […] Varför skrev Oskar till redaktionen? Han gjorde det nog för att han letade efter bekräftelse […], efter att ´någon´ skulle erkänna och godkänna det de gör, trots att de redan själva för länge sedan fattat sitt beslut…

Att Szczygieł varken låter sig imponeras av, eller ger sitt gillande till, killarnas skådespelar- och musikerbekanta är nu inget jag höjer på ögonbrynen för. För säg den ungdomstidskriftsskribent som nickar uppskattande till berättelser om ungas sex med äldre – oavsett kön och sexuell läggning. Men även om det bjuder Szczygieł emot att ge killarna den bekräftelse de sägs längta efter, kan man fråga sig varför han inte visar dem lite mer förståelse och medlidande. Varför rycker han inte ut som räddare i nöden åt Oskar och Piotr, vars berättelse inte bara består av sex med äldre män, utan även av jobbiga barndomsupplevelser och problemhärjade familjehem? Min tanke är att killarnas historia fyller en sedelärande funktion i artikeln; att jag som läsare förväntas ta avstånd från dem, eller åtminstone från deras livshållning och inställning till sin sexualitet – samt till heterosexualiteten. Det är som att killarna, på grund av sitt tvivelaktiga umgänge, och sitt förlöjligande av heterosexualiteten, får tjäna som dåliga exempel på en sådan homosexualitet som *Na Przełaj* varken kan godkänna och erkänna, än mindre förlåta eller förstå.

Detta avståndstagande, som hos Szczygieł aldrig är särskilt entydigt eller uttalat, går igen i en omildare form hos *Na Przełajs* ”frågebesvarerska” Nika. Nika får under det sena 1980-talets lopp ganska många brev från homosexuella ungdomar, däribland från en hel del lesbiska tjejer. Som en replik på en sorgmodig insändare skriver en av dessa tjejer, Anka, att ”en kvinnas känsla till en annan kvinna är mer naturlig”, och vidare: ”vad samhället tycker är en detalj som du inte ska bry dig om”. Brevskriverskan Aneta berättar i sin tur att hon vill leva lesbiskt men att hon ändå ska ”gifta sig om ett par dagar”, eftersom att hon inte vill riskera att bli ”gammal fröken”. Nika svarar de båda tjejerna med att skriva att de ”betalar ett högt pris” för sin sexualitet, men att det samtidigt är deras ensak, om de ”vill betala [detta pris] eller inte”. Och vidare: ”Dramat börjar först i det ögonblick då andra, oskyldiga personer, börjar lida”. Underförstått är det Aneta, och inte omgivningens förväntningar på hur kvinnor bör leva, som utgör boven i hennes eget giftermålsdrama. Några nummer senare går Nika till hårt angrepp mot såväl Aneta, som Anka och alla andra tjejer som skrivit till henne, med följande ord: ”Tjejer, har ni blivit tokiga? Er avsaknad av tvivel och tveksamhet i en så viktig fråga förbluffar mig”. Tjejerna anklagas dessutom för att vara sexfixerade: ”Det är tankeväckande att tjejer ´med en avvikande sexualitet´ beter sig som manliga playboyar (”Kocha, Lubi, Szanuje” *Na Przełaj* nr 21 och 30/1985).

Jag har nu inte tillgång till alla de brev som strömmade in till Nikas frågelåda under det sena 1980-talet. Allt jag kan säga är att de brev jag har läst knappast är skrivna av några kvinnliga playboyar (inget ont om såna – men det är inte deras brev jag hittar *Na Przełaj*), utan av tjejer och killar som var oroliga, rädda, deprimerade, men ibland också glada och rentav stolta över sin sexualitet. Anledningen till att Nika betraktar dem som playboyar är, tänker jag, att de över huvud taget dristade sig till att skriva om sina behov på sexualitetens område. Hennes dom över deras brev ger oss en inblick i tidskriftens – och kanske även det dåtida Polens – syn på kvinnors sexualitet. Att som ung tjej tala och drömma om sex utan att i nästa andetag nämna orden fästman och äktenskap, gick enligt detta synsätt inte an. Jag tror dessutom att Nikas upprördhet hänger samman med *Na Przełajs* allmänt tvetydiga syn på homosexualiteten, och entydiga syn heterosexualiteten, som manifesterade sig i att dess skribenter, trots att de gärna djupdök i enskilda familjers problem och tröstade de ungdomar

som bebodde dessa familjer – aldrig någonsin problematiserade samhällets normer kring äktenskap och sexualitet. Mer så: den som själv vågade kritisera heterosexualiteten och hylla den egna, avvikande sexualiteten, kunde inte räkna med tidskriftens tröst. För endast den som kröp till korset, med en tragisk barndomshistoria på fickan och en minst sagt ambivalent inställning till den egna sexualiteten, kunde göra sig förtjänt av tidskriftens – eller syndernas – förlåtelse.

Det är nu ingen stor upptäckt, detta att heterosexualiteten var norm i den polska folkrepubliken och att denna norm även genomsyrade de artiklar som skrevs om homosexualitet. Vad man inte får glömma är att en sådan norm blir extra stark och effektiv i ett samhälle som aktivt motverkar annorlundaskap, censurerar artiklar, vägrar legalisera homoorganisationer, och där det inte bara är socialt, utan även ekonomiskt svårt, att leva som ”gammal fröken” eller ”ungkarl”. Alltså: normen frodades även i Sverige och på andra håll i världen, men här fanns samtidigt en grundlagsskyddad rätt att basunera ut åsikter som gick på tvärs emot denna, att organisera sig politiskt mot den. Det gjorde inte livet underbart för alla homosexuella men det gjorde det möjligt för en organisation som RFSL att försöka nå ut till dem som hade svårt att acceptera sin sexualitet. I Polen saknades en sådan ventil eller tillflyktsort och det är mot bakgrund av detta som jag ser på förekommande artiklar som en aldrig så liten förändring, en aldrig så liten öppning i synen på homosexualitet. Dess skribenter må ha höjt heterosexualiteten till skyarna och kramat ihjäl homosexualiteten med sitt medlidande, men också i detta var de med på ett hörn och sådde fröna till senare debatter, till dagens debatter, om tolerans, acceptans och rättigheter. Ett lysande exempel på att deras artiklar förmådde förändra människors sinnen (och i förlängningen kanske även samhället) syns i följande citat, från 1989, av ingen annan än självaste Nika: ”Den homosexuelle är en normal, likvärdig samhällsmedlem. Hans problem beror framför allt på bristen på acceptans från andras håll, framför allt från familjen och heterosexuella bekanta […]”. Från att ha kritiserat sina brevskriverskors syn på den egna sexualiteten, riktade Nika nu udden mot samhällets intoleranta, heterosexuella medborgare (”Szczęście w dwóch, szczęście w dwie” *Na Przełaj* nr 40/1989)

3.2.3. Manliga homosexuella farsoter…

Det var den manliga homosexualiteten som vållade skribenterna och polisen mest huvudbry. Männen hade sina egna barer och raggningsstråk, som utgjordes av parker, offentliga toaletter och nattligt övergivna stationshus. De syntes, de drabbades av aids, och de ansågs dra till sig brottslighet. Därför var det också männen som i samband med Akcja Hiacynt hamnade i polisens förhörsrum och register. I det här avsnittet ska jag titta närmare på hur homosexuella män *patologiserades* – hur de kom att förknippas med en rad negativa företeelser – av polis och makthavare och hur detta banade väg för Akcja Hiacynt (jmf Ambjörnsson 2006: 75).

Akcja Hiacynt inleddes natten till den 16 november år 1985 på inrikesminister general Czesław Kiszczaks order. I samband aktionen, som pågick från och till under två års tid, förhördes och registrerades tusentals homosexuella män. Männen plockades upp från raggningsstråk, barer och sina hem, eller – med en tillförordnad (och i artikeln ej namngiven) polischefs ord – från platser där ”där icke folkbokförda, rymmare, eftersökta, narkomaner, kort och gått – samhällsparasiter” höll hus. Citatet är hämtat ur reportaget ”Den största riskgruppen” av skribenten Sławoj Kopka, som mig veterligen var en av få längre texter om aktionen (”Grupa Największego Ryzyka” *Prawo i Życie* 14/12 1985). Männen, som var på stationen i egenskap av vittnen, fick svara på frågor om den brottslighet som hemsökte deras subkulturer. Deras vittnesstatus var emellertid tvetydig, eftersom de tvingades lämna

fingeravtryck i samband med förhören; ett förfarande som, enligt lag, endast fick användas vid förhör av brottsmisstänkta personer. Utöver fingeravtrycken fotograferade man, och tog ibland aidstester, på männen. Det hände även att de fick de skriva på ett dokument där de ”deklarerade” att de var homosexuella, eller ett dokument där de lovade att aldrig mer uppsöka sitt raggningsstråk. Sådana löften hade dock ingen laga kraft (se bl.a. Kopka ”Grupa Najwiekszego Ryzyka” *Prawo i Życie* 14/12 1985, Nowak ”Pan z Panem” *Gazeta Młodych* nr 26/7 1988, ”Twoje prawa geju” *Filo* nr 13/1988, Kurpios 2002: 2-3, Leszkowicz 2004: 101-102). Under Akcja Hiacynt försökte man också, berättar min informant Ryszard, värva agenter till säkerhetstjänsten. Ryszard blev själv utsatt för ett sådant värvningsförsök, som dock aldrig gick i hamn, eftersom han som medlem i kommunistpartiet inte utgjorde agentmaterial (Intervju 10/3 2007). Efter förhöret släpptes männen på fri fot.

Den polischef, som vi stiftade bekantskap med för en stund sedan, berättade för Kopka att man med aktionen ville kartlägga brottslighet och homosexuell prostitution. Men förhören gav polisen mer än så; de gav ny information om ”homosexuella kontaktformer”, samt om ”införsel av pornografi”, som var förbjuden enligt lag, och litteratur för homosexuella från utlandet. Trots detta nagelfarande av människors privatliv, försäkrade polischefen att man alls inte var intresserad av de homosexuella männens ”sedvänjor och sexuella intressen”, bara av den alltmer ”oroväckande situation som skapats kring gruppen”. En situation som illustrerades på följande vis: ”Gruppen homosexuella har väckt intresse bland, och penetrerats av, individer, vars längtan efter ett lättsamt liv [är] dominerande” (Kopka ”Grupa Najwiekszego Ryzyka” *Prawo i Życie* 14/12 1985).”

Żule (busar, ligister) – så kallades ibland de unga människor som härjade i de homosexuella subkulturerna. Av Szczygieł beskrivs de som ungdomar på glid, ofta med svåra hemförhållanden i bagaget, som hankar sig i livet genom att stjäla och sälja sex. I texten ”Reportaż dla Dorosłych” (*Reportage för Vuxna*) tecknar han en mörk bild av sådana ungdomars tillvaro på Warszawas Centralstation. Centralstationen är för dem ”en förälder, älskare, marknad, [ett] hem, början och slutet på en karriär” (Szczygieł *Na Przełaj* nr 31/ 1986). Kopka skriver i sin tur att dessa żule, med ett välvårdat yttre och sin ungdom som lockbete, gjorde vad de kunde för att bli hembjudna till homosexuella män. Väl på plats rånade de, och ibland mördade de, sina offer. Enligt Polisens Kriminalbyrå begicks 82 mord med ”homosexmotiv” under det decennium som föregick Akcja Hiacynt. Av dessa hade sex utförts av homosexuella, medan resten var riktade mot homosexuella (”Grupa największego ryzyka” *Prawo i Życie* 14/12 1985).

Här vill jag inflika att det inte bara var polisen eller ett par skribenter som beskrev de homosexuella subkulturerna som brottsutsatta. Det räcker att slå upp ett nummer av gaytidskriften *Filo* för att få bekräftat för sig att raggningsstråken verkligen hemsöktes av grov brottslighet (se bl.a. ”Morderstwo!” och ”Kradzieże” *Filo* nr 9-10 1987). Ryszard – mannen bakom tidskriften – berättade under min intervju med honom, att denna brottslighet blev alltmer påtaglig under 1980-talet. Varför var det så? undrade jag. Kanske för att den ekonomiska situationen gjorde människor mer desperata efter pengar, tänkte Ryszard. Och för att homosexuella, på grund av det ”aidsstigma” som de drogs med, utgjorde tacksamma, liksom mer legitima, offer för de unga förövarna (Intervju 10/3 2007). Pusslar vi ihop denna tanke med polisens agerande kan vi se att patologiseringen av homosexuella män fick tveeggade konsekvenser; att den sporrade fram både polisiär kontroll av dem, och brottslighet mot dem.

Får man tro Kopka och den polischef som han intervjuade i sitt reportage, var det alltså av omsorg om de homosexuella män som blivit ansatta en grupp lättfotade individer, som man drog igång Akcja Hiacynt. Med följande retoriska frågor ger Kopka uttryck för sin omtänksamhet (”Grupa największego ryzyka” *Prawo i Życie* 14/12 1985):

> Borde man bli upprörd över att DET existerar? Borde man låtsas att DET inte finns? Bör man fördöma DE människorna, eller bör man hjälpa DEM? Skydda från AIDS och LIGISTER, eller lämna åt sitt eget öde?

Hur ska man då tolka en sådan vurm för DERAS öde? Som ett försök att försköna en aktion som knappast gjorde livet lättare att leva för dem som utsattes för den? Eller som ett uttryck för en uppriktig omtanke om homosexuella brottsoffer? Jag tänker att Kopkas användning av versaler berättar en hel del om hans syn på homosexuella. Hans artikel handlar nämligen inte om gamla tanter som blir rånade på sina handväskor eller andra ”normala” brottsoffer - utan om DEM. Och DE, de är redan i egenskap av sin avvikelse något av en nagel i ögat på de kommunistiska makthavarna och det polska polisväsendet, eftersom de, som vi såg i polischefens tidigare uttalande, håller till i samma tvivelaktiga utkanter som en inte så liten skara ”samhällsparasiter”. Själva användandet av begreppet parasit, själva förekomsten av ett slagkraftigt narrativ om parasiter, berättar mängder om den kontext inom vilken Akcja Hiacynt utspelade sig; en kontext med strikta gränser mellan dygdiga och parasiterande – om de nu var narkomaner, prostituerade eller icke folkbokförda – medborgare. Och en kontext som gav polisen tillåtelse att utöva kontroll över människor som sällades till, eller hade samröre med, gruppen parasiter.

Aids var ytterligare ett motiv bakom Akcja Hiacynt. Enligt Jerzy Kierzycki, en företrädare för Inrikesministeriet som citeras i Kurpios artikel, fanns det ”en felaktig övertygelse om att man, om man hade ett så fullt register som möjligt över homosexuella, skulle kunna hindra den här sjukdomens spridning.” Inrikesministeriet var inte ensamt om att bekymra sig över aids vid den här tiden; så gjorde även många skribenter (Kurpios 2002: 5). Att analysera hela deras textproduktion om viruset och dess konsekvenser, skulle kräva sin egen uppsats. Här vill jag kort bara säga att man – av mitt material att döma – i Polen, precis som på andra håll i världen, betraktade aids som en sjukdom som nästan uteslutande angrep homosexuella, samt även prostituerade och utlänningar. Polen framstår i artiklarna, till skillnad från västvärlden, som relativt förskonat från sjukdomen. Men även om väst målas ut som mer aidsdrabbat, plockar så gott som ingen av dem som gör sig hörda i mitt material billiga poänger på att ställa ett förskonat Polen mot ett drabbat väst. Så när som på ett uttalande av polisens presstalesman Jan Świeczyński, beskriver heller ingen av skribenterna aids som ett straff för homosexuellas livsstil – framkallat av Gud eller Moder Jord. En tanke som annars inte var helt ovanlig i världen under aidsepidemins tidiga dagar[12] (se bl.a. Świeczyński ”Niebezpieczne związki” *Polityka* nr. 12/1988, Wojciechowski ”Bomba zegarowa” *Przegląd Tygodniowy* nr 16/1987, Tumiłowicz ”Inny Homo” *Argumenty* 18/10 1987, Strońska ”Niebezpieczne łóżka” *Życie Literackie* nr 8/1987, samt Rosenberg 2002: 42).

Talande nog väckte Akcja Hiacynt inget ramaskri i det polska samhället. Den hamnade aldrig på förstasidorna av den partiunderställda dagstidningen *Trybuna Ludu* (Folkets Tribun). Den dribblades bort av regeringens talesman, Jerzy Urban, som i en intervju i Washington Post hävdade att han inte kände till den (Kurpios 2002: 6). Och den godtogs utan större invändningar – som ett faktum, en tråkig nödvändighet – av de flesta skribenterna som gör sig hörda i mitt material. Men det fanns också de, som vände sig emot polisens behandling av de homosexuella männen. En av dem var Szczygieł som, utan att ta avstånd från själva aktionen, kritiserade polisen med följande ord: ”uppförandet av dem som

[12] Jag vill inte dra alltför stora växlar på några få artiklar om aids, särskilt inte som både Ryszard och *Filo* upplyser mig om att tonfallet i många av dåtidens artiklar var hårdfört och fientligt. Intressant är att en artikel i *Filo* från 1987, berättar att synen på aids, eller ”propagandan” kring aids, höll på att förändras i positiv riktning vid den här tiden. Saklig information om viruset, och goda råd om hur man kunde skydda sig mot det, lyste visserligen fortfarande med sin frånvaro i de artiklar som skrevs. Men dess skribenter var inte längre entydigt negativa i sin bedömning av aidssjuka homosexuella (”Zmiany w trendach propagandy o AIDS” nr 5-6 1987, Intervju med Ryszard 10/3 2007).

genomförde aktionen bidrog inte till att skapa en lugn atmosfär [under Akcja Hiacynt]". Därefter slog han fast att man i framtiden borde upprätthålla "ett minimum av diskretion och försiktighet" då man kallade de homosexuella männen till förhör ("Reportaż dla Dorosłych" *Na Przełaj* nr 31/1986). Sociologen Kozakiewicz, som vi stiftade bekantskap med i ett tidigare avsnitt, skrev i sin tur ett öppet brev till Inrikesminister Czesław Kiszczak, där han ondgjorde sig över Akcja Hiacynt och pläderade för att de homosexuella som så önskade, skulle få bilda en egen, officiell organisation. Många vetenskapsmän och kulturpersonligheter skrev under detta brev, som dock aldrig blev besvarat av ministern (Kurpios: ibid.).

Allra hårdast kritik fick poliskåren och hela det polska samhället av en homosexuell man som skrev under pseudonymen Krzysztof Darski[13]. Denne Darski producerade två debattartiklar om homosexuellas situation i landet, varav en står att finna i tidskriften *Sprawy i Ludzie*, medan den andra letade sig ända in i det stora veckomagasinet *Polityka*. Homosexuella stackare att tycka synd om, eller homosexuella parasiter att tycka illa om, lyser med sin frånvaro i dessa båda artiklar. Istället får vi av Darski veta att homosexuella polacker saknar elementära rättigheter i sitt eget land, där man alltid "undvikit att tala" om dem och deras behov. Nu har man emellertid, av rädsla för aids, börjat "appellera" till deras "medborgerliga solidaritet" - allt för få dem att testa sig. Darski skräder inte med orden då han beskriver dessa, enligt honom ganska så fruktlösa, appeller.

> Herregud! Utskrattade och förvisade till samhällsmarginalen, diskriminerade av alla institutioner och samhällsorganisationer, utan undantag, fördömda av homofober, slagna och med auktoriteternas tysta medgivande utsatta för spe av ligister, ensamma och förkastade av staten, kyrkan, vetenskapen. Och så plötsligt visar det sig att de trots allt är medborgare i PRL [Folkrepubliken Polen]. Tro mig, en stor majoritet av de homosexuella kommer att bli väldigt förvånade över detta (Darski "Jesteśmy Inni" *Polityka* nr 47/1985).

Den polska folkrepubliken framställs i Darskis artiklar som en hyckleriets högborg, vars makthavare har mer gemensamt med västvärldens kristdemokratiska och konservativa partier, än med dess vänstergrupperingar. Följande retoriskt ställda fråga, illustrerar hans tankegångar: "Varför skulle det ateistiska, och låt oss säga till och med socialistiska, Polen ställa sig på tvären mot homosexuellas strävan efter frihet och rätt till värdighet ("Nienormalni" *Sprawy i Ludzie* nr. 6/1986)?"

Värdighet är ett nyckelord i Darskis artiklar. Det var nämligen, enligt honom, svårt att leva på ett "värdigt" vis i ett samhälle, där grannfolk och släktingar tittade snett på män som delade bohag och vardagsliv med varandra. Och eftersom raggningsstråken var ett direkt resultat av polackernas intolerans, hade dessa ingen rätt att anklaga homosexuella män för sexuell lössläppthet. Darski var inte ensam om att kritisera sina skenheliga landsmän, som skuffade ut homosexuella i samhällsmarginalen - varpå de pekade finger åt deras livsstil. Även dåtidens gaytidskrifter ägnade denna fråga ganska så många artiklar, som jag därför kommer att skriva mer om i nästa kapitel. För att förändra rådande situation föreslår Darski, i sann pionjäranda, en legalisering av homosexuellas förhållanden.

> För att homosexuella ska bilda par, krävs bara en sak… att de får likadana rättigheter som de heterosexuella. Det innebär: en legalisering av deras förhållanden, ett erkännande av deras [dessa förhållandens] likvärdighet, [samt] tolerans och acceptans ("Nienormalni" *Sprawy i Ludzie* nr. 6/1986).

[13] Det är Ryszard som berättar för mig att Darski skrev under pseudonym. Att så var fallet hävdade även polisens presstalesman Jan Świeczyński i en artikel, som jag kommer att beskriva närmare en bit längre fram i avsnittet (Intervju med Ryszard 10/3 2007, Świeczyński "Niebezpieczne zwiazki" *Polityka* nr. 12 1988) .

Darskis kritik och radikala postulat fick inte stå oemotsagda i det offentliga. Polisens presstalesman Jan Świeczyński gick i en debattartikel i *Polityka* till hårt angrepp mot honom och, samt mot ledaren för homogruppen Warszawski Ruch Homoseksualistów, som blivit intervjuad av *Polityka* i ett tidigare nummer och vars åsikter liknade Darskis (Pietkiewicz ”Co dziesiąty” nr 5/1988). Sist ut i detta kapitel ska jag titta närmare på presstalesmannens artikel, som handlar om alltifrån Akcja Hiacynt och aids, till homoaktivism och rättigheter för homosexuella. När vi läser hans uttalanden ska vi komma ihåg att han med kraft av sin position representerade hela det polska polisväsendet, vilket gav hans åsikter en viss tyngd. För om Darski, och ovan nämnde homogruppsledare, möjligtvis hade en stor, men tyst och därmed ganska så maktlös skara homosexuella män bakom sig, backades Świeczyński upp av både makthavare och undersåtar i den mycket hierarkiskt inordnade folkrepubliken. Deras lilla ”debatt” utspelade sig således i ett land där giltigheten i ett argument vägde lättare, än den samhällsposition som dess sagesman kunde stoltsera med.

Grundtanken i Swieczyńskis artikel, som känns igen från andra texter i detta avsnitt, är att homosexuella på grund av sin livsstil drar till sig brottslighet. Han skriver: ”[Det är] svårt att inte intressera sig för den homosexuelle, om han upprätthåller relationer med en bandit.” I detta uttalande är sammankopplingen mellan offer och gärningsman klockren, eftersom verbet ”upprätthålla” indikerar aktiv handling. Denna hopbuntning av homosexuella och banditer används sedan till att legitimera Akcja Hiacynt - och försvara poliskåren mot anklagelser om diskriminering.

> Det är otänkbart att polisen skulle diskriminera någon på grund av hans annorlundaskap. Detta […] på grund av rättsliga principer, men också på grund av polisens pragmatism. Allmänna påståenden om ”att polisen förföljer homosexuella” är oriktiga och skadliga. Särskilda sexuella böjelser blir föremål för polisens intresse då de är sammanbundna med brottslighet, eller då de utgör grogrund för en ondska som är ett hot för oss alla.

En stor del av sin artikel ägnar Świeczyński åt att kritisera den homoaktivism, som han ser springa upp lite här och var i det polska samhället. Aktivisternas postulat om äktenskap dömer han ut som ”revolutionära”, därför att ”flocken homosexuella” bildar flyktiga förhållanden som inte sällan slutar på ett ”tragiskt vis”. Att de polska aktivisterna samarbetar med västerländska homoaktivister, och att de i sin argumentation för rättigheter åberopar ”myten om den västerländska toleransen”, betraktas inte heller med blida ögon av presstalesmannen. För att blottlägga denna myt, understryker han att de flesta av USA:s delstater saknar diskrimineringslagar och att man i Storbritannien, på grund av aidsepidemins framfart, planerar inskränka homosexuellas friheter. Därefter konstaterar han att varje samhälle tillåter ”vissa avsteg från allmänt vedertagna mönster” men att dessa måste hålla sig inom ”allmänt godtagna ramar”, annars kommer de att ”mötas av repressalier”. Den polska lagen som sådan är dock inte ”repressiv mot homosexuella”.

Om lagen inte hade ett horn i sidan till homosexuella så var det, skriver Świeczyński, desto sämre ställt med den polska befolkningens tolerans. Enligt en polisundersökning som han i sin artikel hänvisar till, betraktade polackerna homosexuella med ”ogillande, äckel, och ibland med öppen fientlighet”. Motviljan förklaras av honom bland annat med att ”det polska samhället är övervägande katolskt och upprätthåller katolsk moral”. Åt denna moral – som kort sagt ”älskar” syndaren men hatar synden – ägnar han ett par, ganska så långa, stycken. Man kan, likt Darski, fråga sig varför en företrädare för en poliskår i ett kommunistiskt, och på pappret ateistiskt land, finner det viktigt att berätta för läsarna om den katolska kyrkans syn på homosexualitet. Som jag ser det får katolicismen tjäna som ännu en giltig anledning till varför samhället brister i tolerans. Intoleransen får i sin tur tjäna som argument *för* polisiär kontroll av homosexuella i tider av aids. Det är nämligen så, skriver presstalesmannen, att polackerna ”med största säkerhet [kommer att] vilja försvara sig mot

faran på alla möjliga vis". Och vidare: "Som varje stor epidemi kommer även AIDS att väcka instinkter som inte har något att göra med ett rationellt bekämpande av sjukdomen." Bättre då, lyder Świeczyńskis åsikt, att låta polisen göra sitt jobb, än att ge fritt spelrum åt samhällsmedborgarnas dunkla instinkter (Świeczyński "Niebezpieczne zwiazki" *Polityka* nr. 12 1988).

Det kanske mest intressanta med Świeczyńskis artikel, är att han hämtar stöd till sitt resonemang från så många olika håll. Gudfruktiga polacker, skenbart toleranta västerlänningar, revolutionära aktivister, promiskuösa och brottsgenererande homosexuella, aidsrädda medborgare – används alla på olika vis till att underbygga presstalesmannens argumentation för polisiär kontroll av manliga homosexuella subkulturer. Det är uppenbarligen viktigt för presstalesmannen att framställa Akcja Hiacynt som legitim och nödvändig. Jag ser hans så starka behov av att nagla fast ett homosexuellt hot som ett tecken, inte bara på att poliskåren var allmänt homofobisk, utan också på att homosexuella män faktiskt hade lyckats ruska om någonting i samhället och bli till ett bekymmer för dess makthavande skikt.

3.2.4. ... och lesbisk osynlighet.

Om de homosexuella männen gäckade både polis och medier med sin avvikelse, så lyste de lesbiska kvinnorna med sin frånvaro i det offentliga och de artiklar som jag läst. Undantaget utgörs av insändarna i *Na Przełaj*, samt av ett reportage i den Śląskbaserade tidskriften *Tak i Nie Śląsk*. Reportaget är skrivet av en Grażyna Burzyńska, som under andra halvan av 1980-talet kom i kontakt med en av mina informanter – Agnieszka. Förutom att intervjua Agnieszka begav sig Burzyńska till det möte vid havet som anordnades av ett par lesbiska kvinnor på sommaren 1987. Tyvärr har jag inte funnit någon artikel från mötet, men även reportaget om Agnieszka – eller "Marta" som hon här kallas - innehåller intressanta tankar om varför det var så tyst om lesbiskheten i den polska folkrepubliken. Av Agnieszka får jag veta att Burzyńska, som inte var många år äldre än hon själv, var en vänlig och respektfull intervjuare (Intervju med Agnieszka 17/6 2007). Under läsandet av reportaget får jag intrycket av att hon bar med sig denna respekt in i sin text som, till skillnad från många andra av dåtidens artiklar, snarare är empatisk än fylld av kvävande medömkan ("Manowce" *Tak i Nie Śląsk* 13/11 1987).

Orsaken till Martas och andra lesbiska kvinnors svårigheter finner Burzyńska i samhällets normer kring sexualitet. Dessa normer reglerar vilka sexuella handlingar som är moraliskt godtagbara och vilka som är moraliskt förkastliga. Under kategorin förkastliga sorterar sådana sexuella handlingar som inte syftar till fortplantning. Burzyńska anser dock att man, i tider av "invitrobefruktning, genetisk ingenjörskonst och surrogatmödrar", kan ifrågasätta "fortplantningsargumentets" giltighet. Normer kring sexualitet är, skriver hon vidare, "flyktiga och konventionella"; de förändras över tid och rum. Därför har heterosexuella kvinnor av idag långt mer frihet på sexualitetens område, än vad de hade förr i världen. Men deras frihet har ännu inte spritt sig till de lesbiska kvinnorna, vars sexualitet är så gott som osynlig i samhället. Burzyńska skriver (ibid.):

> […] de exotiska grupperna av homosexuella män har blivit ett tacksamt objekt för en viss typ av litteratur och sensationella reportage. Man har utnyttjat detta tema på ett ganska entydigt sätt, genom att förnöjsamt exploatera att de [de homosexuella subkulturerna] är brottshärjade […]. Den manliga homosexualiteten har, om så bara i denna bristfälliga form, förankrat sig i vårt medvetande. Intressant nog har inte samma sak hänt med den kvinnliga homosexualiteten. Detta hänger troligtvis ihop med den så kallade "kvinnofrågan" […], men det är ett ämne för en annan artikel.

Det är synd att Burzyńska inte skriver mer om ”kvinnofrågan”, som jag tror ger en viktig förklaring till varför det endast var de homosexuella männen, och inte de lesbiska kvinnorna, som väckte funderingar, medlidande och anstöt bland somliga av dåtidens skribenter. Jag tänkte ändå spinna vidare kring denna tråd en stund, med hjälp av ett par genus- och queerforskares tankar.

De lesbiska kvinnornas belägenhet vill jag tolka med avstamp i en gammal romantisk myt om *Matka Polka* (*Den Polska Modern*). Denna myt, som härstammar från 1800-talet då Polen befann sig i stormakterna Ryssland, Preussen och Österrikes händer, handlar om alla de driftiga mödrar som tog hand om livet på hemmaplan, födde nationen nya självständighetskämpar, och ingöt polskhet i sina barn – alltmedan deras makar slogs för polsk frihet ute i fält. Moderskapet kom vid den här tiden att bli, skriver filosofen och genusforskaren Sławomira Walczewska, ”den formel enligt vilken kvinnor deltog i den polska nationella gemenskapen”. Anledningen till att jag dammar av denna gamla myt är att jag anser att den hade sig väl långt in på 1980-talet (och ända tills idag, men det är en annan historia). För trots att kommunisterna släppte in en och annan kvinna i maktens korridorer, och mängder av kvinnor i fabriker och andra arbetsplatser, förblev den polska kvinnorollen under hela kommunisttiden intimt förbunden med moderskap och hemliv (Walczewska 2000: 53 f., se även Mizielińska 2001: 283 ff.). Och eftersom det var som moder och som maka kvinnor *framför allt* förväntades förverkliga sig själva, var utrymmet snålt för de kvinnor som längtade efter något annat än heterosexuell familjelycka. För männen, vars samhällsroll var mer förbunden med det offentliga än med det privata, var det något lättare att kasta längtansfulla blickar mot världen utanför hemmet och att, väl där, träffa andra män som närde samma sorts längtan[14]. Gatan, parken, saunan – allt detta var deras, om de bara ville och vågade ta sig dit. De lesbiska kvinnorna saknade sådana halvoffentliga arenor och var följaktligen förvisade till ett liv i osynlighet. Deras osynlighet bottnade dessutom, menar queerforskaren Joanna Mizielińska, i föreställningen om att kvinnors åtrå endast kunde väckas till liv av en man[15] (2006: 2-4). Med Akcja Hiacynt i minnet skulle man kunna tänka sig att de lesbiska kvinnornas icke-existens i poliskonstaplarnas och andra polackers föreställningsvärldar, var till gagn för dem. Och visst hade osynligheten sina goda sidor; den gav frisedel från polisens förhörsrum och utgjorde täckmantel för lesbiska kärlekspar som kunde leva samman som ”väninnor” eller ”kusiner” utan att väcka större misstankar. Men samtidigt bidrog den till många och åter många kvinnors ensamhet och bristande självacceptans. För hur acceptera sig själv, och hur hitta någon annan som accepterar sig själv att förälska sig i eller bara umgås med, om varken samhället, eller någon liten grupp i dess utkanter, tillhandahåller minsta lilla förebild att se upp till och minsta lilla kryphål för ens känslor?

Låt oss återvända till Burzyńskas artikel. Konfunderad som hon var inför lesbiska kvinnors situation, gav hon sig iväg på möte hos den partiunderställda organisationen Liga Polskich

[14] Antropologerna Susan Gal & Gail Klingman menar att mansrollen ända sedan Upplysningens dagar varit förknippad med det offentliga livet, samtidigt som kvinnligheten varit förbunden med den privata sfären. Vilket inte innebär att alla män hade, och har, obegränsad tillgång till maktens och offentlighetens korridorer; bara att de framför allt förväntats förverkliga sig själva utanför köket, barnkammaren och tvättstugan. Kommunisttiden rubbade denna dikotomi mellan kvinnligt privat och manligt offentligt, eftersom många kvinnor gav sig ut i arbetslivet då, och eftersom det inte räckte att vara man för att välkomnas in i samhällslivet; man skulle helst vara kommunist också. Detta sagt, var det män som innehade de ledande positionerna i Polen under kommunismen, såväl inom partiapparaten, som inom oppositionsrörelsen. Kommunismen skapade därför inte, menar de båda antropologerna, några varaktiga och kraftfulla alternativ till den traditionella mansrollen (Gal & Klingman 2000: 47 ff.)

[15] Mizielińska skriver visserligen inte om lesbiska kvinnor i den polska folkrepubliken per se, utan om lesbisk osynlighet över lag. Jag tänker dock, att många av de mekanismer som ligger bakom den – något mindre, men alltjämt stora - lesbiska osynligheten i dagens Polen, samt på andra håll i världen, kan förklara deras icke-existens också i Folkrepubliken Polen.

Kobiet (Polska Kvinnors Förbund) – den enda, officiella kvinnoorganisationen i Folkrepubliken Polen. Hon berättar om mötet:

> Till slut ställer jag den fråga som för stunden berör mig mest. Konsternation. En kvinna tittar liksom misstänksamt på mig. Sen får jag ett nekande svar. Ärligt talat, jag hade inte förväntat mig något annat. Jag frågar vidare: om en homosexuell kvinna skulle komma till er med sitt problem, vad skulle då hända? Jo, vi skulle försöka hjälpa. Ta kontakt med en psykolog, rehabilitera. Frågan rinner ut i sanden. Inte en chans till diskussion. Jag hade inte förväntat mig mycket av detta besök, men jag går ändå därifrån besviken (Burzyńska ”Manowce?” *Tak i Nie Śląsk* 13/11 1987).

Det mest intressanta med denna lilla inblick i organisationen är inte, tänker jag, vad som hände på mötet – utan vad som inte hände. För om temat lesbiskhet fick kvinnorna att titta under lugg och rygga tillbaka, så fick det dem däremot inte att debattera eller bråka med varandra. Lesbiskheten väckte inga ord, ingen öppenhjärtig indignation, inget äckel. Jag tänker att Burzyńska på detta möte var med om ett osynliggörande ”in action”. Det var just för att Liga Polskich Kobiet, och med dem resten av samhället, inte ens vågade ta i lesbiskheten med tång, som det var så svårt för lesbiska kvinnor att hitta varandra, och skapa sig någon form av kollektiv identitet, och ställa krav på samhället. Mot bakgrund av detta kan jag konstatera att den föga smickrade uppmärksamheten kring homosexuella män åtminstone fick det positiva med sig, att den så småningom sporrade fram rättighetskamp. De lesbiska kvinnorna däremot, saknade de nödvändiga impulserna till att slå sig samman och slåss för sin sak, varför deras osynlighet under långa år var i det närmaste självreproducerande.

3.3. Avslutande diskussion

> Vad är samhället för den homosexuelle? Det är den dumma grannfrun som misstänksamt spionerar på sin granne när han får besök av en ung man, det är journalisten som skriver galna texter om det hot som de homosexuella grupperna utgör, och som underbygger sina påståenden med berättelser om mord och rån bland homosexuella, det är skolpsykologen som varnar för äldre män, […] det är den korkade experten – psykologen som skriver om vad unga pojkar bör och inte bör göra (de bör naturligtvis slåss och göra ungdomliga upptåg – det är ju så manligt!).
> Samhället […] är en samling idioter som inte förstår hans kärlek och känslor.

Så skriver Krzysztof Darski i sin artikel i *Polityka* (”Jesteśmy Inni” *Polityka* nr 47/1985). Och med dessa ord besvarar han den fråga som jag ställde i inledningen till kapitlet - om huruvida den polska folkrepublikens medborgare kunde ta del av några offentliga narrativ om homosexualitet. Ja, någon sorts bilder och berättelser måste de onekligen ha fått sig till livs, så som de spionerade, skrev galna texter och manade pojkar till manliga slagsmål. Om inte annat så var den offentliga berättelsen om heterosexualitet så pass dominerande att det liksom per automatik gjorde människor misstänksamma mot vad som ansågs vara dess motsats: homosexualitet. Man kan fundera över om 1980-talets mediebevakning av homosexuella satte någon som helst prägel på gängse föreställningar om homo- och heterosexualitet. Öppnade de medlidsamma artiklarna upp ögonen på grannfolk och annat folk, för homosexuellas svåra situation? Sporrade de kritiska artiklarna fram mer vrede och motvilja mot de homosexuella avvikarna? Ett är säkert: det hände att de satte viktiga avtryck på enskilda människors liv. Särskilt betydelsefulla var nog reportagen *Na Przełaj* som, av insändarna till tidskriften att döma, gav en skara homosexuella ungdomar tillträde till ett, trots allt, tillåtande och förstående forum. För första gången fick dessa ungdomar se sin egen sexualitet återspeglad på offentlig plats, utanför sig själva. Men, märk väl, förekomsten av artiklarna i de officiella medierna innebar också att negativa åsikter om homosexuella, som tidigare bara härbärgerats av små specialisttidskrifter, nu kom att nå en bredare läsekrets. Ryszard berättar att han och

hans vänner, på grund av alla dessa åsikter i omlopp, plötsligt kände sig brännmärkta samhället (Intervju 10/3 2007).

Det som framför allt slog mig när jag läste artiklarna från 1980-talet, var hur snälla, välmenande och… ja, toleranta många av dem var. Det tycks mig som att dåtidens skribenter uppbådade mer medlidande med homosexuellas svåra familje- eller livssituation, än vad många dagens polska skribenter gör. Till och med presstalesman Świeczyńskis åsikter framstår som balanserade, mot bakgrund av det som nuförtiden sägs av stora skaror polska tyckare och tänkare, präster och politiker. En anledning till detta är troligtvis att en majoritet av de skribenter som dåförtiden vågade närma sig homosexualiteten, var *förhållandevis* öppna och toleranta mot människors annorlundaskap. Men alldeles oavsett detta, vill jag hävda att det finns en intressant skillnad mellan den samtida och dåtida inställningen till homosexualitet, som är värd att ägna några rader. Det är nämligen så att dagens polska samhälle är djupt splittrat mellan två läger, ett större ”mot” och ett mindre ”för” i sin inställning till homosexualiteten. Motståndarlägret värnar, enligt egen utsago, om katolsk moral, familjelivets helgd och ”äkta polskhet”. Homosexuella betraktas, åtminstone om de syns i det offentliga, som ett hot mot dessa värden, och målas följaktligen ut som nationens fientliga ”Andra”, som sjukliga och syndiga sodomiter. Förespråkarlägret anträder i sin tur barrikaderna med sådana postulat som pluralism, demokrati och ”europeiskhet”. Enligt dem är det motståndarna som utgör ett hot – mot demokrati, öppenhet och över huvud taget allt det som polackerna tillkämpat sig under år av frihetskamp. Båda dessa sidor har under de senaste åren drabbats samman i debatter och under marscher för tolerans, där det homoaktivister och deras fränder har angripits av motdemonstranter som skanderat ”avvikare”, ”bögar till gasen” och annat (se bl.a. Törnquist Plewa & Malmgren 2007: passim, Leszkowicz & Kitliński 2005: kap. 1). Jag kommer att återvända till detta polariserade landskap i ett senare avsnitt om transformationen. Nu vill jag istället, med utgångspunkt i det sagda, blicka tillbaka mot 1980-talet.

Tiderna var ”föremancipatoriska” under kommunismen, skriver Dunin (2007: 30). Ännu rasade inga stora debatter om rättigheter för homosexuella, ännu tågade inga marscher för tolerans genom polska storstäder. Leszkowicz & Kitliński drar i sin tur upp en skiljelinje mellan en första och en andra fas i synen på homosexualitet, där den första, som var verklighet en bra bit på 1990-talet, kännetecknades av tystnad och den andra, som har Polen i sitt grepp idag, kännetecknas just av att två läger slåss om tolkningsföreträde med varandra (2005: 38 ff.). Att homosexualiteten inte sporrade fram några större strider om nationen, traditionen och religionen liv i Folkrepubliken, betyder inte att sådana värden stod lågt i kurs dåförtiden. Däremot vittnar det om att dåtida skribenter och politiker inte tog spjärn mot en homosexuell fiendebild för att propagera för polskhet och heterosexualitet. Och eftersom homosexuella sällan användes till att plocka billiga, ideologiska poänger, kunde åtminstone somliga av Folkrepublikens skribenter kosta på sig berätta länge och väl och sorgmodigt om de enstaka individer som de intervjuade för sina artiklar. Något som blir svårare att göra om man, likt dagens skribenter, skriver mitt i en brinnande debatt om homosexualitetens vara och om man dessutom måste förhålla sig till den katolska kyrkans syn på saken. Det är dock viktigt att inte förväxla den dåtida avsaknaden av hätska tongångar – eller snarare: lika hätska tongångar som man kan höra i Polen idag – med öppenhet och acceptans. Som vi har sett gav den första, föremancipatoriska fasen, fritt spelrum åt människors motvilja mot homosexuella. Den andra fasen bär däremot, hur tragisk den än må vara, på frön till förändring.

Jag är nu inte ute efter att dra upp en strikt gräns mellan båda faser och koppla den ena till Folkrepubliken Polen och den andra till dagens polska Republik. Med tanke på att medieskuggan var så gott som total på 1970-talet, måste artiklarna på 1980-talet ses som ett tecken på någon sorts förändring i synen på homosexualitet, på att tystnadens status quo var rubbat. Att de alls kom i tryck, att de lyckades ta sig igenom censurens nålsöga, innebär att

samhället, *på sina håll*, var på väg att öppna upp sig, *en gnutta*, för förekomsten annorlunda narrativ om kärlek och sex än de heterosexuella. Kanske kan man se dem som en första anhalt på väg mot den där andra fas som Polen idag går igenom?

Nu vill jag lämna artiklarna som sådana, och deras upphovsmakare, för att istället diskutera de kommunistiska makthavarnas syn på homosexualitet. Mot bakgrund av Akcja Hiacynt är det frestande att stämpla denna syn som entydigt negativ och förtryckande, färgad av sitt ickedemokratiska – kanske rentav totalitära – sammanhang. Och visst var det så att aktionen möjliggjordes av makthavarnas tillgång till totalitära redskap och av deras syn på homosexuella subkulturer som aids- och brottsgenererande, som patologiska. Enligt Leszkowicz (2005:54) var aktionen dessutom ett försök att skrämma upp den gryende polska homorörelsen och att, genom denna rörelse, komma åt den politiska oppositionen, som homoaktivisterna troddes samarbeta med. Själv vågar jag inte riktigt skriva under på denna tanke, eftersom mitt material tyder på att homorörelsen – om man ens kan kalla den för rörelse – växte i kraft först efter Akcja Hiacynt. Inte heller stod homoaktivisterna särskilt nära vare sig Solidaritetsrörelsen eller någon annan oppositionell gruppering. Tvärtom var det så, att aktivisterna i Warszawa höll möten i kommunistpartiets hägn, närmare bestämt i en lokal som tillhörde den partiunderställda paraplyorganisationen Patriotyczny Ruch Odnowy Narodowej, PRON (Den Patriotiska Rörelsen för Nationell Pånyttfödelse); en organisation som, med historikern Andrzej Paczkowskis ord, skulle vara ”en plattform […] för olika grupper som stödde den rådande [politiska] situationen (2005: 366). Jag ska berätta mer om detta i nästa kapitel. Nu vill jag bara understryka, att det knappast var för att stävja någon stor, oppositionslysten rörelse, som polisen skred till verket med Akcja Hiacynt. Däremot är det möjligt att de små ansatser till organisation, som fanns redan i början av 1980-talet, då polska homoaktivister började stråla samman med andra aktivister från Öst- och Centraleuropa, stärkte makthavarnas i deras förvissning, om att det var dags att ta i med hårdhandskarna mot de homosexuella subkulturerna. Trots allt ägde Akcja Hiacynt rum under det decennium då kommunisternas maktposition var mer urholkad än någonsin, och då de tvingades ta hjälp av militären för att få bukt med den växande oppositionen. Kanske var Akcja Hiacynt ännu en kommunistisk styrkeuppvisning (av de allt svagare makthavarna), grundad på en salig blandning föreställningar om homosexuella som aktivistiska, aidsspridande och brottshärjade oppositionsvänner som man borde hålla ett öga på? Och som man kunde passa på att skrämma till att bli säkerhetsagenter, då man väl hade dem i sitt förhörsrum?

Även om vi betraktar Akcja Hiacynt som ett ganska ordinärt – och i jämförelse med införandet av krigstillståndet föga spektakulärt – verk av en typisk totalitär stat, så får vi inte glömma att den trots allt var ett undantag i Folkrepublikens historia. De allra flesta av årets kvällar kunde homosexuella män stråla samman vid sina raggningsstråk utan att riskera oönskade påhälsningar från polismakten. Detta skriver jag nu inte för att försköna deras situation, utan för att bereda plats åt en fundering om varför den ickedemokratiska och knappast homovänliga folkrepublikens polismän inte oftare tog i med hårdhandskarna mot dem som så kraftigt avvek från normen, som häcklade det kommunistiska samhället genom att vägra inordna sig i det? Ja, varför burades homosexuella män inte in, som i Sovjetunionen?

För att förstå de kommunistiska makthavarnas syn på, och hantering av, homosexualiteten har jag låtit mig inspireras av tankemodell som sociologen Jadwiga Staniszkis presenterar i sin bok *The Ontology of Socialism.*[16] Staniszkis menar att den kommunistiska staten och dess

[16] Den bärande tanken i Staniszkis bok är att det kommunistiska systemet var västenskilt det kapitalistiskdemokratiska systemet i väst, både till sitt politiska liv, kännetecknat bland annat av avsaknaden av ett civilsamhälle, och sin ekonomiska ordning, kännetecknad av ett hårt styrt produktionssätt. Denna annorlunda *ontologi* blev emellertid aldrig verklighet i Polen, ej heller i andra sovjetiska satellitstater. Kommunisterna

makthavande parti genomsyrades av dualism; att det inte var en *monolit*. Denna dualism manifesterade sig i att en/ett ”prerogativ/t” (ung. privilegiemässig) och en/ett ”normativ/t” stat/parti (hädanefter säger jag bara stat, trots att jag syftar på dem båda) om vartannat, eller inom olika domäner, styrde och ställde i landet. Den normativa staten stiftade lagar och förordningar och såg till att Polen upprätthöll åtminstone en fasad av rättsstat. I den prerogativa statens natur låg dock, att närhelst stunden krävde det, det vill säga då dess maktposition var hotad, upplösa de rättigheter och friheter som den normativa staten garanterade sina medborgare. Mot bakgrund av denna dualism, det svängrum som den normativa staten gav och den prerogativa staten inskränkte, betecknar Staniszkis Folkrepubliken Polen, som en ”auktoritär stat med en totalitär kärna” (1992: 79-84).

Min tanke är att de polska makthavarna var tudelade också i sin syn på, och hantering av, homosexualiteten. Så länge den var så gott som osynlig, så länge aids inte kastade några mörka skuggor över landet och inga aktivister rubbade polisens nattsömn (om de nu gjorde det) – så länge lät staten de homosexuella männen leva i *relativ* fred. De lesbiska kvinnorna fick leva i absolut fred, vilket inte innebär att de kunde skapa sig egna utrymmen i samhället. Snarare står polisens, och hela samhällets, avsaknad av intresse för deras förehavanden, för deras existens, i relation till hur svårt det var för dem att göra sig hörda och ens finna varandra. I de lesbiska kvinnornas osynlighet ser jag därför de allvarigaste konsekvenserna av de polska kommunisternas maktfullkomlighet och förmåga att stänga ute allt det som inte ansågs höra hemma i deras samhälle. Mer påtaglig var emellertid deras maktfullkomlighet visavi de homosexuella männen, särskilt i samband med Akcja Hiacynt. Aktionen var, tänker jag, ett verk av den prerogativa staten som av en rad anledningar, presenterade i detta kapitel, fann det rimligt eller nödvändigt att för ett par nätter upplösa den normativa statens trots allt tillåtande inställning till de homosexuella. Men som vi har sett, var den prerogativa staten aldrig ensam om att sätta agendan för homosexuella män. För om det varit så, hade deras sexualitet knappast varit tillåten där. Och om det varit så, är det föga troligt att presstalesman Świeczyński hade känt sig nödgad att i en stor artikel försvara Akcja Hiacynt inför det polska samhället. Inte heller hade Krzysztof T. Darskis tankar tillåtits slippa igenom censuren, hade den polska staten varit entydig i sin syn på homosexualitet. Så tänker jag att homosexuella män tack vare den dualism som genomsyrade parti och stat, tack vare den relativa frihet som den normativa staten gav, kunde skapa sig ett utrymme någonstans i samhällsutkanterna. Polisen, och staten, kunde i sin tur när behovet föll på, plocka fram sina totalitära redskap ur bakfickan och göra livet surt för dessa män. Men när morgonen bröt fram och männen väl hade blivit förhörda och aidstestade och inregistrerade i de rosa kartoteken, kunde de återigen ta plats i de subkulturer som alltid var möjliga i Folkrepubliken Polen.

---

saknade nämligen folkligt mandat till att styra landet, varför de försökte legitimera sin maktposition med hjälp av idén att den var historiskt förutbestämd; ett skede på väg mot skapandet av det klasslösa samhället. Denna idé hade dock ingen verklighetsförankring, varför kommunisterna, i sina oundvikliga möten med verkligheten och dess brokiga skara invånare, tvingades göra ständiga avsteg från sina grundprinciper. Själva idén måste de dock med näbbar och klor hålla fast vid, eftersom det var den, och inte folkets mandat, som hade satt dem vid makten. Som jag förstår det byggde samhället på en idé som i grund och botten inte förmådde underbygga detta samhälle. Detta gav, menar Staniszkis, upphov till en skenbar samhällsskapelse där det politiska och ekonomiska livet saknade substans (*The Ontology of Socialism*: 1992).

4. Tystnad och tillhörighet: homosexuellas berättelser om 1980-talet

Följande kapitel bygger i huvudsak på mina informanters berättelser om 1980-talet samt – här och var – om tiden dessförinnan och därefter. Med på ett hörn, i ett eget avsnitt, finns även en presentation av ett par artiklar från dåtidens gaytidskrifter. Jag har funnit att mina informanters berättelser rör vid två huvudteman, som har fått ge namn åt min uppsats och åt detta kapitel: tystnad och tillhörighet. Dessa två teman kan betraktas som varandras motpoler, där tillhörigheten är ett något av ett motgift mot tystnaden, medan tystnaden gör ingången till tillhörigheten svårfunnen. Hade mina informanter förblivit knäpp tysta, så hade även deras berättelser förblivit förborgade för min uppsats. Vid sidan av tystnaden och tillhörigheten står avsnitten ”Samhälle och aktivism” och ”Transformation”. Avsnittet om samhället och aktivismen utgör en förlängning på avsnittet om tillhörighet; det handlar om dem av mina informanter som verkade för någon form av förändring av homosexuellas situation. I avsnittet om transformation tittar jag kort på vad skiftet mellan kommunism och demokrati innebar för mina informanter i synnerhet, och för homosexuellas situation i allmänhet. Detta avsnitt, som på intet vis gör rättvisa åt transformationens komplexa förlopp, finns framför allt med i min uppsats därför att det vore alltför abrupt att låta året 1989 sätta punkt för den. Med traditioner och normer är det ju sällan så att de står under omedelbar påverkan av de årtal och stora händelser som historieböckerna lyfter fram.

Jag har strävat efter att låta mina informanter tala så ostört som möjligt i detta kapitel. Visst flikar jag här och var in egen tolkning, och visst vänder jag då och då blicken mot uppsatsens sekundärlitteratur – men tanken är ändå att lämna ett så vidsträckt utrymme som möjligt åt empirin. Dessutom håller jag, allt som oftast, mina informanters berättelser åtskilda med ett mellanrum, eftersom de är så pass olika, att de kräver sin egen plats[17].

4.1. Berättelser om tystnad

Att sätta ord på tystnad är inte lätt, eftersom tystnaden innebär en avsaknad av uttalade och nedskrivna ord, meningar och hela berättelser. Tystnaden är särskilt svår att fånga och förstå för den som själv aldrig har varit drabbad av den, för den som alltid kunnat ta tillflykt i någon grupptillhörighet. För att alls kunna begripa tystnaden har jag måst tänka bort Hbt-organisationer och Prideparader, diskrimineringslagar och offentliga komma ut-berättelser. Ett par av mina informanter var till min hjälp i detta, då de under intervjuerna påminde både mig och sig själva om hur annorlunda deras sammanhang såg ut på 1980-talet och om hur offentliga samtal – eller hätska och polariserade diskussioner – om homosexualitet är något nytt för Polen. Alicja återvände gång efter annan till den dåförtiden rådande bristen på information, medan Paulina skämtsamt underströk att hennes korrespondens med andra lesbiska tjejer innebar ”att klistra på ett frimärke och lägga ett brev på lådan”. Inget Internet fanns i sikte, där inte. Jag har naturligtvis inte lyckats sätta upp heltäckande skygglappar för min egen samtid under skrivandet av detta avsnitt, men jag hoppas ändå kunna illustrera hur tystnaden kändes in på människors bara hud och gjorde det svårt för dem att leva i samklang med sina drömmar om livet.

[17] Eftersom det alltid framgår tydligt vem det är som stycket eller avsnittet ifråga handlar om, och eftersom jag inte har genomfört mer än en intervju med någon av informanterna, kommer jag inte att referera till de enskilda intervjutillfällena i vart och ett om de stycken, som bygger på informanternas utsagor. Om det sagda däremot bygger på något annat än intervjun, exempelvis på ett mail, kommer jag att upplysa om detta i en källhänvisning.

Nu var inte tystnaden framträdande i alla, eller ens de flesta, av mina informanters berättelser. Ryszard, Włodek och Paulina berättade att de alltid hade accepterat sin sexualitet, mycket tack vare sina ganska så öppna föräldrahem och, sinom tid, sina trygga grupptillhörigheter. Situationen såg drastiskt annorlunda ut för Agnieszka och Alicja, som i under intervjuerna dröjde sig kvar länge vid tyst och ensamt de hade det. Även för Paweł tog det många år innan han fann sin grupp.

*

Alicja växte upp i en by utanför Kraków i södra Polen. Under intervjun återkommer hon ofta till det att hennes lesbiska känslor - som yttrade sig för första gången då hon blev förälskad i en lärarinna - saknade utrymme i både hem, skola och samhälle. I brist på förebilder och information vände hon sig till böcker om människors psyke och fann där lesbiskheten definierad under kapitlet ”perversiteter”. Den lilla information som fanns att tillgå var så, berättar Alicja, allt annat än uppmuntrande. Till skillnad från dagens samhälle, ”där vissa säger si, andra så” fick man som lesbisk dåförtiden meddelanden som var ”väldigt klara och tydliga, du vet, bestämda, och inga om och men.” En öppnare syn på homosexualitet fann hon först när hon sökte sig flera tusen år bak i tiden, till Platons texter.

> När jag var 14 år började jag läsa alla Platons böcker och leta efter dessa motiv, det var någon sorts lektyr för mig, en lektion, åtminstone det. Det är väldigt väsentligt, vet du, den här bristen på information, bristen på förebilder. Det är en information till dig om att det är något fel på dig. Och utöver denna brist, är denna [den information som finns] […] mycket negativt laddad.

I tonåren blev Alicja vän med en tjej som, likt hon själv, var ganska så ensam, och hade dålig kontakt med sina föräldrar. Om kvällarna spelade tjejerna kort och pratade in på småtimmarna, ofta om sina lärare. Alicja passade på att vädra sina tankar om den lärarinna som var föremål för hennes förälskelse. Idag tänker hon att hon i med dessa samtal liksom testade hur öppenhjärtig hon kunde vara med sin vän.

> Jag minns att jag försökte men kände, det vill säga, det finns en intuition, eller jag vet inte, en empati… att man känner på sig att någon inte skulle tåla en sådan hemlighet […]. Och jag hade nog ett ögonblick då jag försökte känna av henne, och jag kom fram till att hon skulle ha varit den enda personen som skulle ha vetat i så fall. Och att… det här är inte rätt person.

Så småningom kom vänskapen mellan de båda tjejerna att slås i sank, sedan deras lärare tillsammans med vännens kusin, funnit den olämplig. De båda vuxna menade att vännen på grund av Alicja försummade sitt skolarbete och förbjöd tjejerna att träffas.

> Det berörde mig nog djupt, du vet, för det var den enda personen, som jag umgicks med. […] Och dessutom tror jag att jag började känna mig som ett svart får, brännmärkt, som att något inte är ok med mig, att vi hade överträtt en gräns, så förstår jag det idag. […] Jag tror att detta är viktigt, sådana meddelanden om att ´detta får du inte göra`. Så till och med ungdomar får inte träffas själva, ´för vad har de för sig när de är själva`?

Skolan och vuxenvärldens förbud förmådde tjejerna inte trotsa. Ändå resignerade det svarta fåret i Alicja aldrig riktigt inför de förväntningar som byn, lärarna och familjen hade på henne. Med Platon i högsta hugg begav hon sig istället till byprästen för att diskutera ”själen” (mailkontakt den 5/2 2008). Och även om prästens bibelcitatrabblande till svar inte var till någon hjälp i hennes sökande, tolkar jag det som att själva sökandet, själva drivkraften att förstå sitt eget annorlundaskap, var livsavgörande i Alicjas berättelse. Att denna drivkraft var långt ifrån självklar förstår vi av de brev till *Na Przełaj* där unga tjejer skrev om sin rädsla för att bli ”gamla fröknar”, eller om sina stundande och föga efterlängtade bröllop. Alicja

berättar, försiktigt skrattande, att även hon hade en pojkvän som lockade med äktenskap, tak över huvudet i sitt föräldrahem och en åker (vi ska komma ihåg att detta var under en tid då trygghet i form av bostad och en sädesbringande åker inte var att förakta). Men frieriet gjorde henne bara än mer förvissad om att hon önskade sig något av livet än att bli bondhustru.

Att Alicja inte riktigt rättade sig i det led som samhället stakat ut för flickor i allmänhet, och kanske flickor på landet i synnerhet, fick emellertid digra konsekvenser för hennes liv. I en annan värld föreställer jag mig att hennes drivkraft – som jag väljer att kalla det för – skulle kunna kanaliseras i någon form av aktivism. Men där och då och för Alicja surrade lesbiskheten igång ”en hel process av förnekelse och depression”, som varade i långa år efter det att hon lämnat sin by för att läsa på gymnasiet i storstaden Kraków. På grund av sin depression kuggade hon sin studentexamen och sökte sig till en sekreterarskola, som var ”fruktansvärt tråkig”. I Alicjas berättelse om sin ungdom och sina första vuxna år framställs således lesbiskheten, och framför allt det annorlundaskap och den ensamhet som följde på den, som en käpp i hjulet för hennes möjlighet att forma sitt liv efter eget huvud. Samtidigt dyker staden under intervjun upp som en motpol mot hembyn; som ett i grunden löftesbringande ställe, vars löften dock inte infrias med omedelbar verkan, utan efter många år av strävan i tystnad.

*

Den medelstora staden Tomaszów Mazowiecki var *Agnieszkas* barndomshem. Agnieszka upptäckte att hon var ”annorlunda” på gymnasiet då hon ”blev kär för låt oss säga andra gången”. Ganska länge räknade hon med att annorlundaskapet skulle ge sig med tiden och att hon som alla andra tjejer skulle komma att sukta efter killarna i klassen. Men då hon till slut träffade en kille som, sinom tid, friade till henne insåg hon att lesbiskheten var allt annat än en övergående fas. Hennes nej väckte stora rabalder, ”en cirkus”, eftersom pojkvännen kom från samma stad och hans familj redan hade ställt in siktet på ett äktenskap mellan de unga tu. Agnieszka menar att hon har sin styrka att tacka för att hon förmådde säga ”nej och nej, det här är inte för mig”. Som jag förstår det utgjorde frieriet en vändpunkt för Agnieszka; det hade en i det närmaste katalyserande verkan som fick henne att inse vad det var hon ville – och vad det var som hon absolut inte ville.

Alldeles i början av 1980-talet var luften full av nya möjligheter, berättar Agnieszka. Nu kunde nämligen studenterna vid Wrocławs Universitet, där hon läste agronomi, ansöka om praktik- eller studieplats utomlands. Med införandet av krigstillståndet i december 1981 upphörde emellertid alla sådana utbytesmöjligheter.

> Och du vet, så kom krigstillståndet och […] allt detta blev orealistiskt […]. Så om jag, så föreställer jag mig det, […] skulle ha kunnat åka till ett annat land, just ett västerländskt, så skulle jag oundvikligen ha fått kontakt med den gruppen [homosexuella]. Men här var det så hermetiskt […]. Jag berättade inte för någon under studierna, jag kom inte ut, om min läggning.

Först efter avslutade studier tog Agnieszka mod till sig och berättade för en vän att hon var lesbisk.

> Och så sa jag det till henne, jag var fruktansvärt rädd, men samtidigt nyfiken på hennes reaktion. Och så visade det sig att hon inte spottade på mig, eller… gick och tvättade sina händer med en gång, eller sa att vi inte kunde ses mer, därför att… Nej, snarare tvärtom, på något sätt kom vi varandra närmare efter det här. Man kan säga att vi blev vänner, för tidigare var hon bara en kompis. Så det var väldigt positivt… Och så visade det sig att, ok, jag är annorlunda… och även om det är svårt för flertalet att acceptera, så betyder inte det att alla kommer att förskjuta mig eller mota bort mig. Jag kommer att möta folk längsmed vägen, som jag kommer att kunna vara absolut ärlig med.

Uttalandet ovan berättar om något i grunden positivt; om lättnaden efter att ha anförtrott sig åt en vän. Samtidigt ger det insyn i de farhågor som lurade i tystnaden och fick Agnieszka, och många med henne, att hålla inne med sina känslor. På grund sådana farhågor tillskrevs enskilda individer – däribland Agnieszkas kompis som under loppet av ett livsviktigt samtal blev till vän – kanske ännu mer intolerans än vad de egentligen bar på.

Den konsekvens av tystnaden som Agnieszka allra längst uppehåller sig vid, är ensamheten. ”Det krävde det en enorm styrka”, berättar hon med dämpad ton, ”att säga till sig själv, att man är lesbisk, och jag vet inte tjugo, eller några och tjugo år gammal… att man inte kan förverkliga sig i kärlek, ja att man är fast, på sätt och vis, i ensamhet… nej inte på sätt och vis, man är helt enkelt ensam och det är fruktansvärt svåra tankar för en ung människa”. Mot bakgrund av detta är det inte svårt att förstå varför så många homosexuella blev deprimerade eller tog till flaskan, tänker hon. Själv har Agnieszka, som hon säger, sin styrka att tacka för att hon inte ”slog in på fel spår”.

*

Någon gång under gymnasietiden kom *Paweł* till insikt om ”vem han var”. Efter en uppskakande första period sa han till sig själv att ”det är som det är”. Till skillnad från Agnieszka och Alicjas berättelser, är ensamheten inte ett återkommande tema i hans berättelse, som framför allt handlar om hans engagemang i en homogrupp i Warszawa. Vid sidan av detta, mer framträdande minne, bjuder Paweł på en liten inblick i sin gymnasietid, då han var med i en poesicirkel.

> Och en kompis skrev en dikt, en sån där, där han skrev om narkomaner, om prostituerade och om bögar. Och det var en sån där appellerande dikt (*wiersz apel*), du vet, att narkomanen inte måste ta, den prostituerade kan leva ett dygdigt liv (*skrattar*), bögen måste inte heller (*skrattar*) öh ha sex med män. Så jag säger till honom, lyssna Tomek, jag förstår, om man är beroende, kan man ta eller inte ta. Vad gäller prostitution så kan man diskutera det, för man kan ju inte förbjuda någon det. Men bögen har knappast något val. Jag hade ingen vetenskaplig kunskap om detta, men tyckte så utifrån min egen erfarenhet, att om man är bög så är man bög, då har man inget val. Visserligen dominerade samhällsteorin dåförtiden, att det är något som man förvärvar under en socialiseringsprocess och så vidare. Och jag säger lyssna [till dem], vi kanske inte ska ha dikten i sådan form i tidningen, för jag går inte med på det (*skratt*), att ha med den på det sättet i vår poesitidskrift. Och så ändrade han den.

För mig berättar *Pawełs* korta tillbakablick till sin skoltid framför allt att man, också utan vetenskapliga argument på fickan och positiva samhälleliga narrativ att luta sig mot, kan bära på en insikt om att ens egen, aldrig så avvikande, känsla är rätt och riktig och genuin. Varifrån hämtar då en sådan grundmurad självacceptans (om vi kan kalla det så?) näring, i ett samhälle, vars repertoar av positiva narrativ inte innefattar homosexualitet? Frågan är befogad, eftersom de flesta homosexuella ungdomar troligtvis inte satte ner foten då deras sexuella läggning angreps av lärare eller klasskompisar. Är då somliga individer utrustade med mer styrka, som hjälper dem att tampas med och slåss för och acceptera sitt annorlundaskap? Låt mig återvända till den frågan mot slutet av kapitlet, för att nu bara konstatera att det fanns något i såväl Alicja, Agnieszka och Paweł som ledde till att de alla sinom tid bröt sig ur den tystnad som ålagts dem.

4.2. Berättelser om tillhörighet

Om ett samhälles dominerande narrativ handlar om heterosexualitet, hur skapar man sig då som homosexuell ett eget utrymme och egna berättelser? När jag ställde den frågan till Ryszard och Włodek, när jag nyfiket undrade ”hur de hittade varandra”, fick jag inga uttömmande svar. För dem var tillgången till en egen grupp så självklar att de inte riktigt begrep min nyfikenhet. Var man bög, fick man förr eller senare höra viskas, var det fanns andra bögar, förklarade Włodek kort. Och så kunde man ju alltid gå till centralstationen! För Paweł och Agnieszka och Alicja, var vägen in i den egna gruppen bra mycket mer vindlande och lång. I det här avsnittet kommer Agnieszka, Alicja, och Włodek att berätta om sina möten med olika homovärldar. Pawełs, Ryszards och Paulinas berättelser spar jag till nästa kapitel, eftersom intervjuerna med dem framför allt kom att handla om dåtidens mer aktivistiska homogrupper.

*

I journalisten Anna Laszuks intervjubok *Dziewczyny wyjdźcie z szafy* (Tjejer, kom ut ur garderoben) finns ett kalendarium över olika ”homohändelser” i Polens historia. Tittar man på detta kalendarium, där lesbiska tillställningar lyser med sin frånvaro, blir det extra tydligt att lesbiska kvinnor saknade tillgång till sådana halvoffentliga och lättfunna nätverk som de homosexuella männen hade lyckats skapa åt sig själva. År 1987 dyker det dock upp en lesbisk ”händelse” i kalendariet – ett veckolångt möte för lesbiska kvinnor i Mielno, vid den polska kusten (Laszuk 2007: 241 ff.). Jag ska nu berätta om detta möte, och om hur det kom sig att Agnieszka och Alicja hamnade där.

Efter avslutad skolgång bodde Alicja kvar och arbetade i Kraków. Hon berättar att det vid den här tiden, alltså i mitten av 1980-talet, rådde något av ett ”töväder” i samhället. Tövädret gav sig bland annat till känna på stadens busshållplatser, där en firma hade börjat hänga upp annonser av allehanda slag, däribland kontaktannonser. En morgon, när Alicja sin vana trogen ögnade igenom busshållplatsens reklam- och kärlekserbjudanden, fann hon en annons med den tilltalande texten: ”en tjej som söker en väninna”. Inspirerad av denna annons bestämde sig hon sig för att pröva lyckan på samma sätt.

> Så jag [bestämde mig] för att […] ha ett stenansikte [när jag skulle betala för annonsen]. Jag betalade, han hängde upp annonsen, jag mådde mycket dåligt. Sen när jag åkte till jobbet […] stod jag alltid på samma hållplats och läste den här annonsen och undrade vad människorna omkring tänker när de läser detta. Och jag var förfärad.

Alicjas berör i uttalandet ovan de farhågor – här inför okända medpassagerares förmodat illvilliga tankegångar – som hade fritt spelrum i tystnaden. Tre svar som damp ner i brevlådan skingrade dock hennes oro; nu fick hon istället fullt upp med att träffa de kvinnor som skrivit till henne. Med en av dem inledde hon en kortvarig relation. Sedan den spruckit började hon återigen leta efter meddelanden från tjejer som sökte väninnor, den här gången i en tidskrift som upplät en hel del utrymme åt ”frivola” annonser. Alicja menar att homosexuella utnyttjade tidskriftens sexuella frispråkighet, eftersom de visste att ”där kunde man”. Man skulle alltså, tänker jag, kunna säga att samhället genom dessa tidskrifter som frodades i tövädret, omedvetet tillhandahöll en tidigare saknad infrastruktur för lesbiska kvinnor.

Nästa gång Alicja fattade sin penna kom hon i kontakt med en omåttligt populär annonsskribent som redan hade fått svar från en hel mängd tjejer. Hon hade därefter farit land och rike runt för att träffa somliga av dem som hade skrivit till henne. Och även om hon snart fann en tjej som ”föll henne i smaken”, ville hon inte förlora kontakten med resten av

brevskriverskorna. Så föddes tanken att de alla kunde träffas någonstans i Polen under sommaren och ett par månader senare satt Alicja på tåget till den polska kusten.

I Agnieszkas berättelse upptar mötet i Mielno, och vägen dit, inte särskilt mycket plats. När jag allra först frågar henne om veckan vid havet svarar hon skrattande att ”det var för 20 år sedan”. Därefter drar hon sig till minnes den ”öppning” som förekomsten av ovan nämnda kontaktannonser innebar. Agnieszka skrev aldrig själv någon annons, men hon var en av alla de tjejer som besvarade den ”populära annonsskribentens” brev och som, tack vare det, hamnade i Mielno sommaren 1987.

Tjejerna hade gjort upp om att bära svarta flugor runt halsen för att lättare kunna hitta varandra på Mielnos tågstation. Alicja berättar att hon under resan bar på en rädsla för denna ”svarta fluga, för omgivningens omdöme”. Agnieszka, som aldrig tidigare satt sin fot i någon lesbisk värld, var i sin tur orolig för hur tjejerna skulle se ut och bete sig.

> Klart jag var rädd, eller jag menar, jag var redan vuxen, självständig, jag bodde visserligen fortfarande med mina föräldrar då, men det är en annan historia. Men det […] fanns ingen nervositet. Jag var rädd för vad som skulle möta mig där. Jag var till exempel rädd för att tjejerna skulle vara konstiga på nåt sätt, bete sig konstigt, att de på något sätt kommer ha lesb… skrivet i pannan. Jag menar, att de skulle vara provokativa eller onormala. Jag visste ju alls inte vem jag skulle träffa.

Men ingen av tjejerna hade ordet ”lesbisk” skrivet i sin panna. De väckte konstigt nog inte heller, berättar Agnieszka, ”någons intresse på campingplatsen”. Kanske var valet av tid och plats var ett lyckokast, eftersom ”folk på semestern är så avslappnade, om något inte stör dem så…”, funderar hon, varpå hon avbryter sig själv. Jag tillåter mig att fylla ut hennes mening med ett ”så låter de det vara”. Semestern är ju en period av vila från vardagens vedermödor samt, tänker jag, från dess strikta normer.

Alicja understryker flera gånger under intervjuns gång att det var något stort, detta att en grupp tjejer själva åkte iväg på semester.

> Vi var redan så glada, vi funkade bra ihop. Vi gav [receptionisten] våra adresser, efternamn, hon skrev ned det och du vet, vi stod där, så många kvinnor, 6-8 stycken. Och hon frågade om vi alla hade kommit tillsammans, om vi kom från någon skola? Och så blev vi konsternerade, rädslan fattade tag i oss igen, så hon [tjejen som hade organiserat mötet] kunde inte komma på något att säga. För du vet, det var andra tider, kvinnor åkte inte bort själva. Jag kommer ihåg hur arga mina föräldrar blev, hur de grälade på mig, för du vet, jag är från landet, där man inte får göra många saker själv, åka på semester, gå på fest, på disco, det passade sig inte. Det kvinnor gör måste ha ett mål. Och så tog… jag tror det var Agnieszka, oss ur situationen på ett fantastiskt sätt. Hon sa att ´ja, vi är från livets skola`. Det avväpnade frun [i receptionen] totalt och vi skrattade gott åt det hela. För du vet, vi hade nog alla gått igenom en hel del, vi visste alla innan vi kom hit, att detta var ett livsviktigt beslut, allvarligt. […] Inte så mycket ett logistiskt svårt beslut. Det handlade mer om att ta sig an sin egen rädsla.

Samtalen vid havet tog framför allt avstamp i denna rädsla och i de svårigheter som livet hade berett tjejerna. Somliga av dem berättade om sina föräldrahem, andra om sina makar och barn. Att vara lesbisk och olyckligt gift med en man var inte särskilt ovanligt, konstaterar Alicja. Vid sidan av de svåra samtalen fanns gott om tid till att skratta och förälska sig i varandra och spinna drömmar om en bättre framtid. Men även om samtalen och skrattet, med Agnieszkas ord, ingav en känsla av att ”man inte var ensam i världen”, upptar själva veckan i Mielno inte särskilt stor plats vare sig i hennes eller i Alicjas berättelse. Hur kom det sig då, undrade jag efter genomförda intervjuer, att det möte som skakade liv i Laszuks kalender, inte innebar någon stor vändpunkt för dem? Jag tror att svaret på den frågan delvis står att finna i det faktum att samtalen aldrig rörde sig bortanför den privata sfären och att havsveckan inte ledde till någon form av gruppbildning, än mindre aktivism. Några av tjejerna strålade visserligen samman ytterligare ett par gånger, för att fira nyår ihop eller bara träffas någonstans i Polen.

Och somliga av dem, däribland Alicja, fann en kärlekspartner under sommarveckan. Däremot kom ingen av dem på tanken att ställa sig på barrikaderna för lesbisk kärlek, att ägna sig åt politisk kamp. Men även om de inte tog ord som samhälle och politik i mun, var dessa båda begrepp närvarande i tjejernas samtal på så vis att de, mellan raderna, talade om hur samhälleliga normer beskar deras möjlighet att forma sina liv som de själva ville. Just för att normen var så pass innästlad i deras liv, var de dock tvungna att lägga hela sitt krut på att skapa sig frizoner utanför dess hägn. Det blev med andra ord inte så mycket tid och kraft över till att bekämpa normerna och det är nog också därför – för att det inte kopplades samman med slagkraftiga narrativ om politisk kamp – som mötet i Mielno är såpass svagt ihågkommet.

*

Włodek måste jag absolut prata med, berättar hans vän Ryszard, om jag vill få ”en helt annan syn på saken”. Och en helt annan syn på saken – alltså en inbiten nostalgikers syn på homosexuellas situation då som nu – vill jag såklart ha med på ett hörn av min uppsats. Det är därför inte utan förväntan och nyfikenhet som jag ger mig iväg för att träffa Włodek. Men bara några minuter in på intervjun inser jag att hans berättelse knappast sorterar under kategorin ”kommunistnostalgi”. Istället spretar den åt olika håll och innehåller många om och men och kanske. Framför allt är den inte avhängig historiska datum och ideologiska strider. Det innebär inte att politiken saknas i Włodek berättelse, bara att den aldrig, vilken ideologi den än må ha lytt under, förmått grusa hans positiva livsinställning. Włodek är nämligen, enligt egen utsago, en obotlig optimist, en person som ser på livet med ”rosa glasögon”. Han råkar helt enkelt bo i det land där han bor och det ”inte mer med den saken”. Faktum är att i det land där han bor har det under hela hans vuxna levnad funnits ett utrymme för homosexuella män. Må vara att detta utrymme befunnit sig i skymundan av det offentliga, att det drabbats av sjukdom och andra svårigheter, och att det titt som tätt fått besök av polisen. Det har likväl hela tiden existerat som en egen enklav i samhället.

Om denna enklav, och om sin plats i den, berättar Włodek gärna. Han understryker att han aldrig har haft problem med sin sexualitet, men också att hans sexuella uppvaknande kom sent och att han därför slapp dras med känslor av utanförskap i skolan och under uppväxten. När han väl kom fram till att det var män och inte kvinnor som han blev attraherad av, styrde han sin kosa mot den homosexuella subkultur som hade sig ganska väl i Trestadsområdet. Det här var, berättar Włodek, under Giereks tid, då Polen öppnade upp sig en bit mot omvärlden. Gierek hette den partisekreterare som styrde landet mellan åren 1970 till 1980 och som förde en ekonomiskt frikostig (med hjälp av utlandslån) och förhållandevis västtillvänd politik. Att gaykulturen frodades i Trestadsområdet märktes inte minst på Sezam – en bar i kustorten Sopot som Włodek brukade besöka. Baren var inte bara vida känd bland homosexuella män i Polen, utan besöktes även av långväga gäster: ”många tyskar, amerikaner, kanadensare och fransmän”, säger han. Sezams ägare kunde inte öppet skylta med sin homovänlighet, men det rådde ändå inga tvivel om vilka som var välkomna att festa och umgås innanför dess dörrar.

Włodek berättar länge och inlevelsefullt om hur fint det var i Sopot vid den här tiden. Mindre gärna pratar han om samhället bortanför den egna enklaven. För hur var det egentligen att vara homosexuell utanför Sezams dörrar? undrar jag. Och Włodek svarar, som så många andra, att det var tyst om homosexualiteten i kommunismens Polen. Men, tillägger han, en sådan tystnad omgärdade också annat i samhället: ”man tystade ned problemet med alkohol och […] Centralkommittén tystade ned allt som hade med kyrkan att göra. Jag tror att det var en sådan situation, att om man inte pratar om något, så finns inte”. Vid sidan av tystnaden hände det att man var tydligt ”anti” mot homosexuella, som under Akcja Hiacynt, om vilken Włodek pratar en bra stund under intervjun.

> Man vet inte varför den genomfördes. […] man grep bögar från raggningsstråken på järnvägsstationen, från offentliga toaletter, från Sezam. Så jag frågar en polisman, varför gör ni detta? Är det inte ett slöseri med pengar och arbetskraft, bara för att fånga några bögar. Jag fick ett ganska intressant svar. `Om vi hittar er i ett dike någonstans utan ID-handlingar, så kommer vi veta vem ni är. […]
> A.M. Hur drabbade aktionen dig?
> I.P. (Intervjuperson) Några gånger blev jag upphämtad från en lokal […]
> Ja, de kom till en lokal och kunde hämta upp alla därifrån. De tog oss till Wrzeszcz, där finns en stor polisstation. De tog kort på oss som på de uslaste banditer, och fingeravtryck…
> A.M. Vad sa de till er?
> I.P. De sa att de skulle anmäla det till våra arbetsgivare, att… Jag brydde mig inte om det. Jag tyckte och sa det rakt ut, ja, jag hade stöd i konstitutionen, att det inte är en kriminell handling. Att jag är den jag är, att jag inte begår något brott, typ samlag med minderårig, att jag inte våldtar någon och resten är min ensak. Jag arbetar hederligt, så vad är det frågan om?
> A.M. Vad sa de då?
> I.P. Jag fick inget svar. Så de visste inte riktigt vad jag menade.
> A.M. Var du tvungen att skriva under något?
> I.P. Nej, jag skrev inte under. Nej, de försökte inte. Uppenbarligen kom de fram till att det inte går med mig.
> A.M. Var du rädd, eller...?
> I.P. Jag vet inte om man kan säga, att jag var rädd.
> A.M. Men hur tänkte du kring..?
> I.P. Jag blev såklart förbannad över att polispatrullen plötsligt kom och hämtade upp alla ur lokalen, det var upprörande. Vad gäller ängslan… antagligen fanns det någon skräck för att de skulle hitta en förevändning till att slå till mig med polisbatongen. För varför skulle min rygg göra ont… nåt sånt. Ja, fast något sådant hände lyckligtvis aldrig. En sån lycka…(*ironiskt*)

Uttalandet avslöjar Włodeks motstridiga känslor inför situationen; han ansåg sig å ena sidan ha rätt mot polisen, men var å ena sidan medveten om polisväsendets mindre vackra sidor, om dess maktmissbruk och förmåga att ta till våld. Hur väl han än kunde sin konstitution var det polisen och inte han som höll i batongen. Inspirerad av Staniszkis uppdelning mellan den prerogativa och den normativa staten tolkar jag det som att hans motstridiga känslor var kopplade till två olika narrativ om polisen/ de makthavande (se sid. 33-34 denna uppsats). Förekomsten av dessa vitt skilda men ändå symbiotiska narrativ gav upphov till både mod och modfälldhet, ilska och rädsla. Włodek visade framför allt prov på det förra, genom att sätta sig på tvären mot polisen och faktiskt slippa skriva under det dokument som många andra såg sig nödgade att signera. Som stöd för sak använde han sig av ett slagkraftigt narrativ om den arbetande mannen som uppfyller sin plikt gentemot den kommunistiska staten och därför inte förtjänar att bli behandlad som vilken brottsling som helst. Mot slutet av uttalandet kommer dock en vag reflektion kring vad det var som fick honom att betrakta sig som lyckligt lottad – det att han *inte* råkade ut för polisens batong, att han slapp ryggont. Jag anar här ett litet ifrågasättande, eller fundersamt iakttagande, av den egna, ständigt positiva framtoningen. Samtidigt kan jag tänka mig att Włodek inte var ensam om att betrakta sig själv som lyckligt lottad så länge lagens långa arm inte gav sig på honom med sina batonger, och jag vill hävda att denna syn på staten och polisen berättar en hel om den kontext inom vilken Włodek och andra homosexuella levde. Kanske är det så, tänker jag vidare utifrån hans berättelse, att iklädandet av sitt liv i positiva färger, också var något av en självbevarelsedrift i ett samhälle som egentligen negerade förekomsten av lyckliga homosexuella. Jag vill inte med detta påstå att Włodek inte var lycklig; bara att lyckan och optimismen kanske också blev ett sätt att hantera livets mindre vackra sidor på.

Alkoholism och ensamhet var, vid sidan av polisens hårdförhet, två andra bistra konsekvenser av homosexuellt leverne, berättar Włodek. Alkoholism – därför att människor som inte accepterade sig själva tog till flaskan, som ”bromsade deras rädslor”. Och ensamhet – därför att männen i hans omgivning var rädda för kärlek och långvariga förhållanden. Detta

är nu inget som han värderar som dåligt eller bra i sin berättelse; snarare konstaterar han ett faktum, ett öde. Men märk väl, Włodek talar inte i preteritum när han berättar om alkoholens och ensamhetens skadeverkningar. De problem som fanns under 1980-talet finns även nu, varför hans berättelse i mycket liten grad handlar om skillnaden för homosexuella mellan kommunism och demokrati.

Włodek uppehåller sig aldrig länge vid det som är och var svårt, utan sätter snart på sig sina rosa glasögon igen. Hans berättelse rör sig liksom i cirklar från ett centrum – som består av hans grupp, hans tillhörighet, hans trygghet – och ut mot samhällets mindre vackra sidor. Men det är som att dessa sidor aldrig riktigt når inunder hans hud, som att optimismen har bildat en svårgenomtränglig mur mot dem. Jag frågar Włodek hur han tror det kommer sig att han kan se så ljust på tillvaron och han berättar om sitt hem, sin uppfostran, sin trygghet sedan barndomen. Vi ska lägga det svaret på minnet eftersom jag tror att det har en hel del att göra med människors möjligheter att våga leva ut sitt samhälleliga annorlundaskap. Samhällets negativt färgade narrativ om homosexualitet når liksom inte lika djupt in i den som från början är förvissad om att den egna avvikelsen är alldeles rätt, riktig och naturlig.

4.3. Berättelser om samhälle och aktivism

> – Polisen, legitimation tack.
> De kommunistiska fjollorna, ”systemets fjollor”, som var med i partiet eller jobbade åt någon myndighet, klarade sig lätt undan. Jag kände ingen Upprorisk Fjolla. Nån som var mot systemet. Inte en enda Kämpade Fjolla. Man kan förresten undra, hur de skulle ha passat in i det manliga spelet, med kvinnor som skar upp bröd och ´hjälpte till´, vid varvet. I könsteatern saknades det plats för dem. På något sätt var det denna kvinnliga underdånighet, så typisk för fjollor och gamla tiders (föremancipatoriska) kvinnor, som hindrade dem från att göra uppror. De ville sälja sig till systemet, de ville vara overksamma, passiva, lydiga… Eller så levde de helt enkelt i sin egen fantasivärld och struntade i verkligheten. Jag hyser inget agg mot dem för det.
>
> *Lubiewo* Michal Witkowski (sid. 31)

Citatet ovan är hämtat ur romanen *Lubiewo* (Lubiewo är namnet på en strand utanför semesterorten Międzyzdroje vid den polska kusten) av författaren Michal Witkowski. Romanen, vars handling spänner från 1980-talet och ända fram till dessa dagar, bygger på berättelser och vandringssägner om manliga homosexuella subkulturer som Witkowski snappat upp och satt på pränt. Bokens huvudpersoner är ”fjollor” – de beter sig på ett kvinnligt sätt och suktar efter manliga män att tillbringa natten med. Däremot suktar de inte efter att engagera för sin egen - eller Solidaritetsrörelsens - sak. Det är ju, som Witkowski skriver, svårt att se hur de skulle få plats i den opposition som vurmade för en traditionell könsrollsuppdelning. Vad ”könsteatern” anbelangar, befinner sig mina informanters berättelser långt ifrån den värld som hör *Lubiewos* fjollor till. Men även om jag utifrån mitt material inte kan säga mycket om de genusrelationer som Witkowski illustrerar i sin roman, är *Lubiewo* intressant för min uppsats, eftersom den berättar om homosexuella som hade sin plats i samhället, eller dess utkanter, tryggad och som *inte* kom på tanken att föra samhällskamp. Inte heller ville de, och vill de, att någon annan skulle föra en sådan kamp åt dem (Witkowski *Lubiewo* 2006, se även Boguszewicz ”Wywiady IS eXtra: Michał Witkowski” 2006 *Inna Strona*). För vad händer egentligen med alla dem, som har levt på att leva i skymundan av samhällets strålkastare och som skapat sina identiteter på tvärs emot samhällets normer om kön och sexualitet – när politiker, präster och homoaktivister plötsligt

börjar appellera till dem med postulat om rättigheter, eller försöker förmå dem förkasta sin livsstil (beroende på vem som talar)?

Såsom som fjollorna hos Witkowski ryggade tillbaka inför ordet ”emancipation”, ställde sig ett par av mina informanter undrande till frågor om deras dåtida syn på rättighetskamp. Włodek sa, som bekant, att han helt enkelt levde där han levde och att det inte var mer med den saken. Agnieszka och Alicja berättade i sin tur, att de framför allt ägnade sin tid åt att hitta en egen plats i tillvaron och att – underströk Alicja – klara sig ekonomiskt. Eftersom Alicja och hennes flickvän saknade stöd från familj och vänner tvingades de ta fysiskt krävande, och därmed något mer välbetalda, jobb för att kunna hålla sig ekonomiskt flytande. De saknade med andra ord tillgång till det som var många andra polackers räddning under det ekonomiskt sargade 1980-talet: privata nätverk av släkt och vänner (se sid. 20 i denna uppsats). Agnieszkas största bekymmer var ensamheten, och rädslan för att den aldrig skulle ge vika:

> Jag föreställer det mig så här att det finns folk i Nordkorea […] och de har ingen aning om att deras liv är förstörda […] de känner inte till något annat liv, inte ens från TV, för de är matade bara med detta… Och på samma sätt tänkte inte jag att situationen skulle förändras, att andra skulle börja bry sig om homosexuellas öde, för jag brydde mig inte om det. Egoistiskt, kanske, […] men det var bara en sak som var viktig för mig. Jag ville till varje pris leva tillsammans med en annan kvinna. För att få ett av dessa basala behov tillfredsställt, behovet av kärlek, inte sant? Och det var som att inget annat […] intresserade mig. Jag ville träffa en annan kvinna, som jag skulle kunna ha ett normalt förhållande med. Jag var övertygad om att om jag träffar någon sådan, så kommer jag klara mig i livet, så som jag vill, och inte så som, jag vet inte, traditionen kräver av mig. Och det hände. […] Och vem skulle man ha tänkt på… jag vet inte, att kämpa med, för rättigheter för bögar och lesbiska? Ja, med vem? När man inte kände någon sådan.

Det dåtida hämmande och slutna samhällsklimatet gav inga impulser till kamp, så tänker Agnieszka idag. Dessutom fanns det inga att kämpa tillsammans med, ingen rörelse som uppmuntrade till politisk kamp. Om tanken på att slåss för homosexuellas rättigheter aldrig föresvävade henne, upptogs hon istället av en kamp mot den ensamhet som lesbiska kvinnor var dömda till. För kunde man inte förändra samhällssituationen så kunde man och måste man åtminstone försöka förverkliga sig själv på det privata planet och hitta en kärlek att luta sig mot, en tvåsamhet att leva i. Redan detta att vilja och våga ge sig ut på jakt efter lesbisk kärlek, var detsamma som att ta ett sjumilakliv i dåtidens folkrepublik.

Agnieszka, Alicja och Włodek var inte ensamma om att *inte* komma på tanken att engagera sig för sin sak vid den här tiden, då få homosexuella hade rättighetskamp på sin agenda. Men det fanns också en liten skara människor som under 1980-talet började fundera kring hur de skulle kunna förbättra sin egen situation. Så tidigt som år 1980 bildade några homosexuella män i staden Piotrków Trybunalski en liten informell grupp med namnet MOPS – Męskie Ochotnicze Pogotowie Seksualne (ung. Den Frivilliga Sexuella Räddningstjänsten för Män). Namnet på gruppen var skämtsamt menat, påpekade en av dess medlemmar i ett läsarbrev i *Filo*, varpå han tillade, att man ”värderade varaktiga förhållanden högt” (läsarbrev i *Filo* nr 2 1989). Samma år startade IGA (från och med år 1986 ILGA – International Lesbian and Gay Organisation) en avdelning i Wien med inriktning mot Öst- och Centraleuropa, under namnet EEIP: Eastern Europe Information Pool. Under de kommande åren anordnades möten mellan polska homosexuella män och representanter för EEIP; ett sådant möte hölls i Warszawa år 1983. Det var dock först efter Akcja Hiacynt som fler polska homogrupper bildades och som man började hålla större möten på nationell och internationell nivå. När kommunismen föll slogs dessa grupper samman i Lambda, den första officiella polska organisationen för homosexuella (Więch 2004: 257-264).

Jag ska alldeles strax lämna ordet till de av mina informanter, som kan berätta något om dåtidens homogrupper: Ryszard, som grundade tidskriften *Filo* och Paweł, som verkade inom

Warszawski Ruch Homoseksualistów, samt Paulina, som visserligen inte betraktade sig själv som aktivist, men som ändå har en del intressant att säga om hur huvudstadens lilla homogrupp såg ut. Dessförinnan ska jag dock, för att ge kontur åt deras berättelser, och för att spika fast ytterligare några viktiga årtal, titta på de gaytidskrifter som dök upp på 1980-talet.

*

1980-talet såg uppkomsten av tre små gaytidskrifter: *Filo*, *Etap* och *Efebos*. Dessa tidskrifter grundades av tre olika homogrupper: *Filo* (som framför allt kretsade kring tidskriften) i Gdańsk, Etap i Wrocław och Warszawski Ruch Homoseksualistów. *Etap* och *Efebos* kom endast ut i ett par nummer, den förra från och med 1986, och den senare från och med 1987. *Filo* utkom var och varannan månad från år 1986 och en bit in på 1990-talet. Detta avsnitt bygger framför allt på ett tiotal artiklar ur *Filo*, samt på ett par enstaka artiklar ur de andra tidskrifterna. Många av tidskriftens skribenter var anonyma och ofta var det ”redaktionen” som skrev artiklarna, varför jag sällan kommer att hänvisa till någon enskild skribent i avsnittet. Alla tre tidskrifter var ytterst manliga projekt. Visserligen inbjuds ”våra lesbiska väninnor” till att skriva i Filo och visst dyker här och var i tidskriften några av Paulinas översatta eller egenhändigt skrivna texter upp (”Od Redakcji” *Filo* nr 13/1988). Men eftersom dessa texter är rent informativa – de handlar någon gång om lesbiska kvinnor i USA och någon annan gång om en film eller bok – kommer jag inte att titta närmare på dem här.

Tidskrifterna hade en lag från 1981 att tacka för sin existens. Denna lag gjorde det möjligt för publikationer om mindre än hundra exemplar att slippa undan censuren. Att de inte censurerades påverkade onekligen deras innehåll; det är tveksamt om myndigheterna hade gett sin välsignelse till den blandning av samhällskritik och erotiska teckningar som *Filo* bland annat består av. Avsaknaden av censur innebar också, tänker jag, att tidskriftens skribenter slapp ha autocensuren ständigt påslagen. Eftersom de endast skrev för en liten och initierad skara behövde de inte bekymra sig om att visa upp en presentabel välpolerad yta av sin värld. Därför kan man i *Filo* hitta såväl kritik mot promiskuöst leverne som tips om var de bästa raggningsstråken i Polen finns (Placyd ”… z pikiety…” *Filo* nr 15 1988, Amil ”Jak jest?” *Filo* nr 3/1988)

Syftet med *Filo* var framför allt, berättar Ryszard, att med information råda bot på den tystnad som omgärdade homosexuellas liv och, inte minst, de problem som de drabbades av (Intervju 10/3 2007). Här kan man således få goda råd om lagar och rättigheter, säkert sex och aidstester, men också om det senaste inom litteraturen och kulturen. Här trängs insändarbrev, noveller, erotiska bilder och skämtsamma teckningar huller om buller med varandra (för en bild av hur det kunde se ut, se bilaga 1). Dessutom ser *Filo* till att informera sina läsare om brott som begåtts mot homosexuella, och om antalet aidssjuka i landet och utanför dess gränser. Tidskriften berättar även i korta notiser om de samtal och debatter som förs om homosexualitet i polska och utländska medier. Om *Filo* bjuder på en rik flora av information, så är den ganska snål på reflekterande och djuplodande artiklar om homosexuellas situation. Som jag förstår det var det viktigare att använda sitt dyrköpta utrymme[18] till att informera om, än att fundera över, sakernas tillstånd. Dessutom tänker jag att *Filos* innehåll och stil – som var mer distanserad än dramatisk, raljerande än känslosvallande – hängde samman med dem som skrev i den. Annorlunda uttryckt var dess skribenter inga förskrämda journalister på

[18] *Filo* informerar på ett par ställen i tidskriften om sina ekonomiska problem. Så här skriver man bland annat: ” Det är tråkigt att behöva informera att de flesta av våra Läsare tror att vi är miljonärer och att vi ger ut Filo gratis. Så är det verkligen inte. Vår publikation kan endast existera tack vare det att vi använder våra egna besparingar till att täcka alla kostnader”. Därefter skriver man att fler läsare måste börja stödja *Filo* ekonomiskt, annars kommer man inte längre kunna ge ut tidningen (”Od redakcji” *Filo* nr 13/1988). *Filo* var, berättar Ryszard för mig, skriven med extremt liten text, just för att spara på utrymme och pengar.

besök i samhällets utkanter, utan homosexuella män för vilka oförstående mödrar, hårdnackade poliser och aidssjuka vänner var vardagsmat. Till skillnad från till exempel scouttidskriften *Na Przełaj*, erbjöd *Filo* inte sina läsare en axel att gråta ut mot. Snarare dunkade man läsarna i ryggen och gav dem redskap som de kunde använda till att bemästra poliskommendanten och besegra aidshotet, eller kanske bara komma i kontakt med andra homosexuella.

Filo skapade så ett alternativt narrativ om homosexualitet, som gick på tvärs emot tanken på homosexuella som medömkansvärda offer för naturens illvillighet, eller som brottsgenererande och smittospridande samhällselement. En av grundpelarna för detta narrativ löd, att homosexualiteten helt enkelt ”var”. Jag ska inte säga att den var naturlig, för tidskriftens skribenter spillde varken bläck eller papper på att bevisa något sådant. Istället slog de fast att homosexualiteten alltid funnits, att ”varken den heliga inkvisitionen eller Hitlers koncentrationsläger förmått sopa bort den” och att också den polska polisens försök att kuva den var dömda att misslyckas (Redakcja ”Twoje prawa geju…” *Filo* nr 14 1988). Så här såg det till exempel ut när en Filoskribent raljerade kring tulltjänstemännens extra nitiska jakt på porr i homosexuellas bagage - trots att även heteroporr var förbjuden i den polska folkrepubliken (”Rozpowszechnienie pornografii” *Filo* nr 5-6 1987):

> Vi tror att orsaken till denna princip är en absurd tes om att […] sådan homosexuell pornografi skulle främja uppkomsten av nya ´sexuellt perversa´ individer´. Inget kunde vara mer absurt; det vore alltför vackert för oss homosexuella, så herr direktör för […] tullmyndigheten - efter att ha tittat på sådan pornografi borde ni bli homosexuell (”Porno, porno, porno…” *Filo* nr 5-6 1987).

Efebosskribenten ”Królik” hävdade i sin tur att homosexualiteten var ”en av de naturliga regulatorerna för nativitet” och att man därför ”inte borde betrakta den som ett straff från gud” (Królik ”Kim Jesteśmy? Skąd Przychodzimy? Dokąd Idziemy?” *Efebos* nr 1 1987). Detta att den alltid funnits, att den var självklar eller naturlig, användes alltså som argument mot intolerans av homosexuella.

Att måla ut alternativa narrativ för eller om en grupp är detsamma som att teckna konturerna till en gemensam identitet. Den största gemensamma beröringspunkten för dem som delade denna identitet var, enligt en Filoskribent, sättet på vilket de behandlades av samhället. I övrigt var gruppen homosexuella mycket heterogen.

> Bland oss finns partimedlemmar, präster, artister och arbetare, minderåriga och åldringar. Så mycket skiljer oss åt men samtidigt enas vi […] och de diskriminerande handlingarna mot oss, om det är från makthavarnas sida, eller från kyrkan eller informella grupper av devota [människor], integrerar oss. Känslan av att vara hotad enar oss, får oss att känna att vi trots allt är en grupp (*społeczność*). En sådan effekt hade razzian Hiacynt, vars treårsdag just ägde rum den 15 november (”Nigdy więcej Hiacynta” *Filo* nr 3 1988)

De homogrupper som bildades under slutet av 1980-talet hade som mål att motverka denna diskriminering och förbättra homosexuellas situation i landet. Den 1 mars år 1987 strålade olika informella grupper samman för ett första ”arbetsmöte” i Polen. Därefter hölls ytterligare ett par landsomfattande möten, samt ett möte för homogrupper från hela kommunistblocket, med undantag för Sovjetunionen, vars aktivister inte vågade sig till Polen. Året dessförinnan hade ett internationellt möte ägt rum i Ungern. Filos rapportering från dessa sammankomster, som inleds från och med det första polska mötet, är tyvärr knapphändig. Allt jag som läsare får veta är att man diskuterade hur man skulle kunna legalisera sin grupp och öppna upp sig för nya medlemmar. På ett av mötena lyftes även lesbiskas ”marginaliserade position” upp på dagordningen, av Warszawagruppens lesbiska falang: Sekcja Marii Dąbrowskiej (efter den polska författarinnan Maria Dąbrowska) (”Pierwsze spotkanie” *Filo* nr 5-6/1987, ”Już drugie

spotkanie” nr 14/1988 *Filo*). Men ingen av dessa frågor föranledde några längre kommentarer från *Filos* redaktion, varför det också är svårt för mig att spinna vidare kring dem.

Många av 1980-talets möten ägde rum i lokaler som tillhörde kommunistpartiet. Homoaktivisterna från kommunistblocket strålade samman med sina polska fränder i en av partiets konferenssalar. Warszawski Ruch Homoseksualistów anordnade i sin tur veckovisa träffar i en lokal som tillhörde den partiunderställda organisationen PRON. Hur kom det sig då att de makthavare som ena stunden förordade kontroll av homosexuella män, ögonblicket därefter upplät sina lokaler åt homoaktivister från Europas alla håll och kanter? Vänder vi blickarna mot Ungern, och den ungerska statens hantering av ”homofrågan”, kan vi få en ledtråd till varför de gjorde på detta vis. Ungern var nämligen det land i kommunistblocket, som allra först lät homosexuella bilda en egen organisation – år 1987. De ungerska makthavarnas enda reservation var, skriver *Filo*, ”att den homosexuella minoritetens arbete för den egna emancipationen […] inte bara skulle leda till att man skapade en egen subkultur”. (Spotkanie w Warszawie” *Filo* nr 14 1988, ”Spotkanie w Warszawie” *Filo* nr 15). Man förväntade sig med andra ord av homorörelsen att den skulle öppna upp sig mot samhället, istället för att agera vilde i dess utkanter. Jag kan tänka mig att de polska makthavarna, eller PRON-företrädarna, var inne på liknande tankegångar, då slog upp portarna till sin lokal för Warszawski Ruch Homoseksualistów. Tanken var ju att PRON, genom att inlemma olika samhällsgrupper i sin egen paraplystruktur, skulle utgöra en motvikt mot den farligt gräsrotsförankrade Solidaritetsrörelsen (Paczkowski 2005: 366).

Låt mig dröja kvar en stund vid den artikel som bland annat berättar om ungerska Homeros Lambda. Artikeln är mycket intressant, eftersom dess – anonyma – skribent redogör för sin syn på hur homogrupper i socialistblocket bör förhålla sig till de kommunistiska makthavarna. Han (jag förutsätter att det är en han) skriver:

> Gayorganisations verksamhet kan inte vara apolitisk i de socialistiska länderna. […] Därför måste den här gruppen (”Homeros-Lambda”) verka på ett ansvarsfullt sätt och dessutom, eller kanske framför allt, erkänna det rådande statsskicket och i detsamma den samhälleliga […] och ekonomiska ordningen i Ungern (”Spotkanie w Warszawie” *Filo* nr 15/1988).

Tyvärr går skribenten aldrig närmare in på hur detta samarbete och erkännande ska uttryckas. Inte heller framgår det av texten om åsikten delas av andra inom hans grupp. Alldeles oavsett detta kan jag, med utgångspunkt i min läsning av *Filo* och intervjuerna med Paweł och Ryszard, konstatera att de polska homogrupperna *inte* ägnade sin tid åt att kritisera eller försöka stöpa om själva systemet. Systemet var trots allt både tillåtande och förbjudande; normativt och prerogativt. Dessutom var systemet, eller landet Polen, knappast ensamt i världen om att fara hårt mot homosexuella. Det räcker att, som *Filo* ofta gör i små notiser, kasta blicken utanför landets gränser för att inse att det polska samhället – trots hårdnackade poliser och intoleranta medborgare – *inte* toppade listan över de värsta homofoberna. Till de absoluta värstingarna hörde däremot Sovjetunionen, med sitt förbud mot manliga homosexuella handlingar och sin lågvattenmärkta propaganda enligt vilken aids var ett hemligt Pentagonvapen som man testade på människor i samhällets utkanter (”Korespondencja własna z ZSRR” *Filo* nr 1/1989). Men även i väst pågick på 1980-talet våldsamma diskussioner om homosexualitet, där långt ifrån alla demokratiskt valda politiker omhuldade homorörelsens postulat (”Servis Filo” *Filo* nr 13/1988).

Även om homogrupperna inte stod på samma barrikader som Solidaritetsrörelsen, ägnade de sig likväl åt samhällskritik. Men deras kritik riktade sig framför allt mot sättet på vilket samhället behandlade dem, och inte mot samhällets ordning som sådan. På sina håll i tidskrifterna, och framför allt i Warszawagruppens *Efebos*, skrevs artiklar som diskuterade den egna situationen och pläderade för förändring. Jag ska nu ta en närmare titt på ett par av dessa artiklar.

Framsidan av det första *Efebosnumret* pryds av en häxa på sopkvast (se bilaga 2). Bredvid henne står skrivet, att homosexuella inte tänker finna sig i att bli utpekade till ”jourhavande häxor”. Istället tänker man – med inspiration från forna tiders polska adelsmän, vars motto löd: ”ingenting om oss utan oss” – göra sin röst hörd i ”frågor som vi säkerligen vet mer om än någon annan”. Man kräver alltså rätten till att definiera sig själv/den egna gruppen och sina/dess behov och problem. På detta krav följer en uppställning, en sorts programförklaring, över de viktigaste frågorna för gruppen att ta sig an. Till dessa hör: att hjälpa aidssjuka, propagera för monogama relationer och säkert sex, hjälpa ensamma att komma i kontakt med homogrupper på ett ”värdigt sätt”, bistå ensamma och sjuka, samarbeta med myndigheterna ifråga om hälsofrämjande och rättssäkerhet, motverka stereotyper om homosexuella, samt visa på en ”riktig bild av homosexuella, som […] bara skiljer sig åt [från de heterosexuella] vad gäller sin sexualitet” (”Drogi Czytelniku” *Efebos* nr 1/1987). Som jag ser det vilar detta handlingsprogram på två pelare: gruppsolidaritet inåt och förändring av bilden av homosexuella utåt. På handlingsprogrammet följer två artiklar, vars skribenter spinner vidare kring tanken på vad som kan göras, för att förbättra den egna gruppens situation i landet. Först ut är Tomasz Adamski, som inleder sin text med att slå hål på föreställningen om att homosexualiteten är ett konstnärsfenomen, eller en företeelse hemmahörande i Antikens Grekland. Därefter skriver han:

> Det är därför omöjligt att nuförtiden, om man respekterar fakta, hålla fast vid att den homosexuelle antingen är en […] smärt balettherre, utrustad med smink och scarf, eller en skum figur […] som släpar med sig första bästa person bakom vilken buske som helst. En förkrossande majoritet av vår minoritet påminner utan tvivel *inte* [min kurs.] om dessa groteska porträtt och jag anser att en av de viktigaste uppgifterna som väntar oss är att övertyga resten av samhället om detta. Nu är det visserligen lätt att heroisera [sig själv/sin egen grupp] per procuram, något som hela det polska samhället för övrigt ägnar sig åt, och vilket i grova drag går ut på att man uppvärderar sin egen person genom att identifiera den (i enlighet med utvalda kriterier) med framstående individer, som tack vare sin talang nått ovan samhällsgenomsnittet. Vi kan till exempel ännu högljuddare än hittills, trumpeta ut att Platon var bög, så även Shakespeare och ett par andra onekligen stora personer. Men att hämta personlig tillfredsställelse ur det att till exempel Leonardo da Vinci delade våra sexuella böjelser, påminner om skrytet om att Sobieski slog turkarna i Wien och att han – som vi – var polack. Det handlar därför i grund och botten om något annat, nämligen om att övertyga samhället om att det på ett orättfärdigt sätt överför sina föreställningar, samt åsikter, om en viss samhällsmarginal, som är synlig men liten, på hela resten […] (Adamski *Efebos* nr 1/1987)

I nästföljande Efebosartikel skriver ”Królik” att det finns en ”marginal” som antingen är ”osedlig” eller ”tillgjord” (på ett kvinnligt vis, förstår jag det som). Denna marginal kan ”reta samhället”, som dock inte bör ”förknippa [alla homosexuella] med dess marginal, vilket ofta sker, inte nödvändigtvis på grund av inskränkthet eller småborgerlig moral; utan snarare på grund av omedvetenhet och okunskap” (”Kim Jesteśmy? Skąd Przychodzimy? Dokąd Idziemy?” *Efebos* nr 1 1987).

En av de föreslagna lösningarna på homosexuellas imageproblem är att upplysa polackerna om att det svävar i okunskap; att deras bild av homosexuella är felaktig och orättvis, eftersom de flesta av dem varken dansar balett eller rumlar runt i buskar. Den andra lösningen går ut på att fjärma sig från de tillgjorda och osedliga - något som jag tänker att man redan gjort då man framställt dem i löjeväckande dager. Sådana tankegångar och förfarelsesätt är ganska för identitetsbaserade minoritetsgrupper, vars medlemmar tror sig kunna vinna majoritetens gillande, genom att slå vakt om sin framtoning och rensa i de egna leden (jmf Rosenberg 2002: 34). Paradoxalt nog sker alltså denna anpassning just som man i *Efebos* slagit fast att man, likt de polska adelsmännen, inte tänker låta andra lägga näsan i ens egen identitet.

Eller är det paradoxalt? Och handlar det verkligen om en anpassning? Eller snarare: handlar det *bara* om en anpassning? Mitt intryck av artiklarna ovan och de andra texter som

tog sig an denna – enorma – fråga, är att det fanns ett uppriktigt behov av skapa sig nya levnadsformer. En Etapskribent ger uttryck för detta behov då han i en artikel tecknar en mörk bild av de homosexuella subkulturerna, där vodkan och fräckheten flödar på bekostnad av värden som solidaritet och gemenskap (”O potrzebie więzi i tolerancji środowiskowej *Etap* nr 3/1986). Adamski från *Efebos* berättar i sin tur om ett samhälle där det är lättare för homosexuella att ha många älskare, ”eftersom det inte sticker i ögonen på grannar och bekanta”, än att leva tvåsamt (nr 1/1987). *Filos* Amil menar även han att det är svårt för homosexuella män att bilda monogama relationer, särskilt i småstäder och på landsbygden, där man inte kan ”gömma sig i mängden” utan befinner sig ”i skottgluggen” (Amil ”Jak Jest?” *Filo* nr 3/1988).

Tanken att många homosexuella, *på grund av* samhällets intolerans, väljer det snabba sexet på raggningsstråket före den långvariga relationen, känns igen från Krzysztof T. Darskis debattartiklar. Som jag ser det, berättar såväl Darski, som skribenterna i gaytidskrifterna, framför allt om hur svårt det var för dem och deras fränder att leva som de själva ville – utan att bli utsatta för omgivningens spe. De vände sig mot det faktum att raggningsstråket var det enda stället, där de kunde leva ut sin sexualitet något så när fredade från omgivningen (om än inte från poliserna!). Jag vet inte om deras bild av den egna situationen var sann för majoriteten homosexuella män, men det räcker gott med att den var sann för dem själva. Eftersom de med sina artiklar dansade motvalls både mot ett samhälle som inte tålde att två vuxna män delade bohag, och mot delar av den egna gruppen, vore det ohederligt av mig att endast tillskriva dem en anpassningsvilja. Jag vill istället se det som att de var ute efter att skapa en alternativ norm, ett alternativt narrativ, om homosexuella relationer, ur vilket raggningsstråket var uteslutet. Och en norm som dessutom, det får vi inte glömma, var ett svar på rådande aidshot.

Men även om det *framför allt* handlade om att skapa en alternativ norm, så sammanföll denna strävan onekligen i tid med att man som grupp försökte ta sig in i det offentliga. Som vi har sett gick den också hand i hand med ett avståndstagande från dem som *inte* förmådde leva upp till den. Det var, med andra ord, genom att definiera sig själva mot balettherrar och andra herrar i ”marginalen”, som ovan nämna skribenter försökte skapa salongsfähig, samhällsacceptabel bild av homosexuella. I detta finner jag de första fröna till den sortens identitetspolitik och emancipation som fjollorna i *Lubiewo* tyckte så illa om.

Låt mig nu återknyta till det som jag skrev i början av detta avsnitt, nämligen att utrymmet i de talrika numren av *Filo* först och främst ägnades åt att informera om homosexuellas situation i Folkrepubliken Polen. Om det förekom en större diskussion om hur homorörelsens skulle se ut och vilka homosexuella som hade det rätta virket till att representera denna utåt i de polska homogrupperna – så var denna diskussion inte särskilt framträdande i *Filo*. Om tidskriften appellerade till ett ”vi” – så var detta ”vi” inte särskilt exkluderande (om man bortser från att den var dålig på att inkludera kvinnor, vill säga). Åtminstone var det sällan exkluderande. Tidskrifterna *Etap* och *Efebos* var, på ett annat sätt än *Filo*, bundna till homogrupper, för vilka diskussionen om gruppens sammansättning och bilden av gruppen utåt, troligtvis var mer angelägen. Men även om det i dessa tidskrifter yppades tankar om vilka som var välkomna inom de egna leden och vilka som hörde hemma i ”marginalen”, är det svårt för mig att avgöra hurpass viktig denna fråga var för dåtidens homogrupper. Det är över huvud taget omöjligt att, utifrån mitt material, slå fast exakt vad dessa grupper ville med sin verksamhet. Allt jag kan konstatera är att de frågor som jag i detta avsnitt berört, figurerade någonstans på gaytidskrifternas agenda. En fråga som däremot lyste med sin frånvaro på denna agenda, och med vilken jag tänker avsluta detta avsnitt, var den katolska kyrkans inställning till homosexuella.

År 1986 gick den katolska kyrkan ut med en appell om homosexualitet, i vilken man tog avstånd från diskriminering av homosexuella personer, samtidigt som man fördömde deras

homosexuella handlingar. Homosexuella blev syndare först den dag då de började idka samkönat sex. I *Etap* finns en liten artikel om appellen, som inleds med följande ord:

> Utan någon större lust måste jag, därför att det är en aktuell fråga, beröra den katolska kyrkans ställningstagande om homosexualitet. Jag gör det utan större lust, eftersom det är ett retsamt och komplicerat problem, som särskilt väcker starka känslor bland djupt troende polacker (i väst ses denna form av religiositet som bigotteri). Därför vill jag med en gång reservera mig genom att säga, att jag inte har för avsikt att förolämpa någons religiösa känslor, underminera kyrkans roll och betydelse i Polen, osv.

På inledningen följer en rad citat från appellen (”Orędzie Kongregacji Doktryny Wiary” *Etap* nr 1/1987). Även *Filo* ägnar appellen, och kristendomens syn på homosexualitet, ett par små artiklar. Det händer även att skribenter i *Filo*, *Etap*, och *Efebos* pikar de bigotta, eller ”devota”, polacker som inte har något bättre för sig än att be till gud och titta snett på homosexuella. (”Kongregacja Nauki Wiary o Duszpasterstwie Osob Homoseksualnych” *Filo* nr 7-8 1987, se även Królik ”Kim Jesteśmy? Skąd Przychodzimy? Dokąd Idziemy?” *Efebos* nr 1 1987, Amil ”Jak Jest?” *Filo* nr 3/1988). Men annars är det tyst. Innebär detta då att den katolska kyrkan inte var ett problem för homosexuella dåförtiden? Eller innebär det bara att de hade andra, mer akuta problem på sina huvuden? Jag tänker att förekomsten av de bigotter som gaytidskrifterna stundom raljerar över, tillsammans med Etapskribentens sarkastiska försäkran om att han alls inte hade för avsikt att förelämpa någons religiösa känslor, tyder på att kyrkan visst var närvarande i homosexuellas liv, att den visst kunde ställa till det för dem och deras sexualitet. Men den hade inte, som idag, en privilegierad position i en debatt om homosexualitetens varande och homosexuellas rättigheter. Den makt som i Folkrepubliken Polen uppsökte raggningsstråken, gav eller beskar rättigheter och lånade sin lokal men vägrade legalisera Warszawski Ruch Homoseksualistów – befann sig långt bortanför kyrkorummen. Därför kunde man i *Filo*, *Etap* och *Efebos* vara nästan helt tyst om den katolska kyrkan, något som vore helt omöjligt för en polsk gaytidskrift av idag.

*

Ryszard är den av mina informanter som är mest varm i kläderna och väl förberedd inför intervjun – det är inte första gången som han utsätts för studenters och aktivisters frågvishet. Men så var han också något av ett nav för den grupp homosexuella som gav ut *Filo* i Tredstadsområdet från år 1986 och framåt. Intervjun kommer därför till största delen att handla om vad det var som fick honom att engagera sig. Men i hans berättelse finns också glimtar av den tid som föregick det omvälvande åttiotalet och just där vill jag låta detta avsnitt ta avstamp.

Ryszard berättar skrattande att han alltid har sett på sin egen sexualitet som en ”annan stig, parallell”. Till skillnad från många av hans bekanta, har han alltid haft en ganska så tillåtande hemsituation. Visserligen var hans mor djupt religiös, men fadern var i gengäld en öppensinnad sjöman som gärna lyssnade på Radio Free Europe och berättade om livet till havs och hamnarna i väst. Föräldrarnas tillåtande attityd berodde dessutom på, tänker Ryszard, att han tack vare sitt välbetalda arbete som föreståndare för ett kopieringsställe, kunde hjälpa dem ekonomiskt.

Att Ryszard accepterade sig själv betyder inte att han var tillfreds med sin plats i samhället som homosexuell. Istället drogs han med en rädsla för ”samhällelig ostracism” som kom att påverka hans livsval på olika vis. Medveten om samhällets intolerans började han i unga dar arbeta på ett boende för invalider ”där folk är mer toleranta mot vilken avvikelse som helst”. Så småningom skrev han även in sig i kommunistpartiet, eftersom han ”behövde en sådan rökridå, en sådan partilegitimation”. Partitillhörigheten är nu inget som Ryszard är särskilt

stolt över; han beskriver beslutet att gå med i partiet som ”gement”, fattat av ”ren beräkning”. Samtidigt kan han – så lyder min tolkning – motivera och förstå sitt handlande utifrån den situation som han dåförtiden befann sig i.

Jag frågar Ryszard hur det såg ut för homosexuella bakom denna rökridå, och han berättar att det hängde på vilka partimedlemmar man hade att göra med.

> I.P. Jag kom i kontakt med en sådan grupp unga aktiva, från Związek Młodzieży Socjalistycznej (Den Polska Socialistiska Ungdomen) och där fanns en del homosexuella män som inte gömde sig, för de betraktade det som sin frihet, som ett motstånd mot kyrkans förordningar. Och partiet ska ju bekämpa kyrkan.
> A.M. Just det…
> I.P: De befann sig i opposition med kyrkan. De hade en sådan […] maxim och princip: jag är inte troende, jag är inte katolik, så det är min ensak. Det är de troende, katolikerna, som borde underordna sig kyrkans förordningar om att homosexualitet är en synd. Det är de som har problem med det. Inte vi - ateisterna. Men det fanns också andra grupper, bestående av till exempel högre uppsatta medlemmar. Bland dem fanns aktiva från landsbygden, som var väldigt intoleranta, traditionella. När det en gång dök upp en homosexuell man [i deras kretsar], tog man till och med upp detta i Partiinstansen. Men man la såklart ner det fallet, eftersom det rörde sig om något intimt. För ´vi lägger oss inte i privatlivet´ (*parodiskt*).

Som Ryszard med denna återblick visar, stod samhällets ideologiska bastion inte enad i sin syn på homosexualitet. Man kan fråga sig varför denna splittring, varför dessa olikartade förhållningssätt gentemot homosexuella, inte återspeglades i det större samhället. Varför basunerade de unga, homosexuella och renlärigt ateistiska medlemmarna inte ut sina antikyrkliga och pro-sexuella åsikter på partiorganets debattsidor? Jag tror att svaret på den frågan står att finna i partiets och hela samhällets mycket hierarkiska struktur. Trots vackert tal om jämlikhet var nämligen en av kommunisternas bärande tankar att en liten skara upplysta människor – det vill de själva – skulle leda in massorna på rätt väg. Bara för att man i en partiunderställd, organisation som ZMS kunde yppa homovänliga idéer, innebar inte det att dessa idéer fick spridas till de ideologiskt sköra massorna (jmf. Paczkowski 2005: 161 ff., Staniszkis 1992: 85-86).

I de mer traditionella falangerna av partiet kunde man över huvud taget inte, som Ryszard visar, skylta öppet med sin homosexualitet. Däremot verkar homosexuella medlemmars rätt till ett privatliv legat somliga kommunister varmt om hjärtat, vilket avslöjar hur pass instrumentell partiets inställning till homosexualiteten var. Man var inte sen att använda en medborgares sexuella läggning *mot* honom om detta kunde tjäna partiets syften, samtidigt som man lät trogna medlemmar hållas med sin homosexualitet – så länge de gjorde det inom hemmets fyra väggar.

Ryszard berättar inte särskilt mycket om sin tid i partiet; han var en vanlig ”partimedlem på gräsrotsnivå” utan politiska ambitioner. Sin viktigaste tillhörighet hade han i samma vibrerande gaykultur i Trestadsområdet, som Włodek tidigare berättade om. Man träffades i baren Sezam, i parker och på offentliga toaletter – och det var inte svårt att hitta varandra, att träda in i en egen värld.

> Sällskapsgrupper, i sådan form, så som våra sällskapsgrupper, vårt homosamhälle (*środowisko gejowskie*), det måste man erkänna, att de är promiskuösa, så vi har många älskare. Tack vare det kunde Filo uppstå, vi skickade den vidare för hand, till älskaren och den före detta älskaren till den före detta älskaren […]. Jag kommer också ihåg en sådan situation i Gdańsk, då man firade Hamburgdagarna, det var nog år 1977. Det var en massa utställningar, möten med politiker, […], detta var under den öppna Gierektiden, alltså Giereks Polen då man var mer öppen mot väst. Och så en festival med tyska filmer. Och en av dem, den hette nog Supermarket, handlade just om den här tematiken […]. Vi fick höra talas om den från bekanta tyskar och köpte i ett nafs, jag vet inte, 20-30 biljetter. Den viktigaste biografen i Gdańsk då hette Leningrad […] på ulica Długa (en tjusig gata mitt i Gamla Stan i Gdańsk). Det var såklart många journalister där och regional-TV från

> Gdańsk, och så en publik med en massa bögar. Man kunde känna igen oss, vissa stack ut väldigt mycket, 20-30 personer vid bion, TV-teamet från Hamburg filmar oss […] just när vi delar ut biljetterna bland varandra … Herregud! (*skrattar*) Vår grupp organiserade sig just på detta vis, på ett kulturellt vis…

Även om Ryszard använder ordet ”erkänna” då han berättar om gruppens promiskuösa leverne, är han inte ute efter att ”erkänna” något dåligt. Jag tolkar det som att han, medveten om hur samhället ser på homosexuella mäns sexliv, liksom per automatik ”erkänner” att så var fallet, att hans grupp var promiskuös, för att därefter visa att de snabba kontakterna med de många olika älskarna, var något av en förutsättning för gruppens existens och, senare, för tidskriften *Filo*.

Utan att entydigt lyfta 1970-talet till skyarna, ställer Ryszard detta decennium i bjärt kontrast mot vad som komma skulle. För om polisen och journalisterna i stort sätt lämnat de homosexuella subkulturerna i fred dessförinnan, så började de på 1980-talet, på ett ”aggressivt sätt”, uppsöka och definiera desamma. Ryszard upplevde det som att ”alla hade postulat, alla ville analysera den här gruppen”. Favoritteman bland de postulerade och analyserade var, som bekant, aids och brottslighet. Ryszard drar sig till minnes en diskussion med bekanta om den första artikeln som behandlade aids. Året var 1983 eller 1984.

> Vi brukade vid den här tiden åka till den där nudiststranden […] och där debatterade vi kring den här artikeln i medierna, att det är absurt […], att man lugnade [människor] med att säga att de enda som är hotade är homosexuella, emigranter från Haiti och prostituerade. Men den här gruppen har ju inget gemensamt [sa vi till varandra], det måste vara på något annat sätt, det finns ju ingen genetisk eller annan predisposition [som sammanlänkar dessa grupper].

Ryszard berättar hellre om samhällets och mediernas ”aggressivitet” gentemot homosexuella, än om de problem som skribenterna belyste i sina artiklar. Han konstaterar kort att aids kändes av i den egna gruppen, att ”människor dog”. Och han förklarar ökningen av rån och mord med att ”aidsstigmat” gjorde homosexuella till tacksamma offer för ”busar och mördare” som i sin tur ”kanske var mer desperata” vid den här tiden, på grund av den ekonomiska situationen i landet. Men han går inte djupare in på hur det kändes när människor i hans omgivning dog eller utsattes för brottslighet, kanske också för att jag inte riktigt vågar närma mig detta med mina frågor.

En tidig decembermorgon år 1985 knackade tre säkerhetsagenter på Ryszards dörr. Det var inte första gången han råkade i samröre med polisen, som hade för vana att hämta upp folk från Trestadsområdets gator och barer varje gång ett mord hade ägt rum. Men den här gången stövlade de alltså in i hans lägenhet och hann skrämma upp hans mamma, som han bodde tillsammans med, innan de fick med sig Ryszard till polisstationen. Väl där fick han veta att han var vittne i en pågående mordutredning, och att han därför måste lämna sitt fingeravtryck. Till en början med protesterade han mot denna behandling, men efter en stund gav han med sig. Han minns inte riktigt hur det hela gick till, men tror att polisen skrämde honom till detta.

Ryszard var skärrad dagen efter det där första besöket på stationen. Samtidigt kände han ett behov av att göra något för sina bekanta, att informera dem om polisens förehavanden och tipsa om hur man bäst hanterade deras frågvishet. Framför allt ville han nå ut med information om vilka lagar man som vittne kunde åberopa för att slippa lämna fingeravtryck och skriva under några dokument. Det är dock, säger han, tveksamt om hans bekanta vågade ta till sig hans goda råd.

> De flesta var förskrämda. Förresten var stora delar av samhället rädda dåförtiden. Det var totalitärt, man kunde lätt skrämma samhället. Alla var rädda, kände inte till sina rättigheter. Nästa dag firade min kompis, som var bög, namnsdag. Där [på tillställningen] fanns också kvinnor, till och med [den kvinnliga] prorektorn för Medicinhögskolan i Gdańsk och någon från universitetets ledning.

> Ett blandat sällskap. Och så några bögar. Det var tolerant. Och så kom polisen […]. Dig har vi redan kollat sa de [till Ryszard], och så hämtade de värden och hans vän.

Med detta uttalande illustrerar Ryszard mer än väl det samhälle i vilket människors rädslor frodades. Uppenbart är att den prerogativa staten, eller dess polisiära hantlangare, struntade fullkomligt i sitt anseende, så som den stövlade in i ett namnsdagskalas med prominenta gäster, för att hämta upp dess värdar till förhör. I ljuset av sådana intrång i människors liv och lägenheter, är det inte så svårt att förstå, varför få homosexuella män kom sig för att åberopa sina rättigheter, då de förhördes av polismakten.

Ryszard berättar ganska så dämpat om Akcja Hiacynt. Mer ivrigt blir hans tonfall, då han delar med sig av tiden efter aktionen, som för hans del var fylld av flygblads- och tidskriftsmakeri. Somliga av hans bekanta rynkade på näsan åt hans engagemang. Polisen hade, slog de fast, haft homosexuellas bästa för ögonen, då de skridit till verket med sina förhör om brottslighet i de manliga subkulturerna. Andra såg aktionen som en anledning till att ta sitt pick och pack och lämna Polen för gott. Också Ryszard förbannade sig själv efter sitt första, nattliga besök på polishuset, för att han inte hade blivit kvar i Hamburg, där han hade semestrat under sommaren. En bekant från Solidaritetsrörelsen, som gav honom ett flygblad om hur man bäst klarade sig igenom ett polisförhör, fick honom dock på andra tankar. Solidaritetsrörelsens verksamhet hade Ryszard visserligen inte mycket till övers för; han tyckte illa om dess religiositet eller, som han säger, ”prästerna vid varvet och de heliga bilderna vid varvsingången”. Däremot tilltalades han av tanken att, likt hans bekante från oppositionen, sprida information om lagar och rättigheter, samt om säkert sex; något som hans arbetsplats gav en ypperlig möjlighet till att göra. Och så gav sig Ryszard i kast med att trycka upp ett flygblad - fyllt av råd om hur man bäst skyddade sig mot aids - på sin kopieringsapparat, vilket han sedan skickade ut till homosexuella män över hela Polen. Kort därefter damp även premiärnumret av *Filo* ned i deras brevlådor.

Filos redaktion bestod av folk som accepterade sig själva, medan de som skrev brev till tidskriften enligt Ryszard var mer ”labila och osäkra på sig själva”. Han förtydligar: ”Jag hörde till och med talas om såna reaktioner [då folk sa] ‘Nej, nej, jag vill för guds skulle inte ha någon Filo, inte någon bögtidning… (*parodiskt*)’ ”. Jag frågar vad det var som fick honom att våga och vilja engagera sig i en tid, då många var rädda för att ens bli ertappade med en gaytidskrift i handen. Med några få ord svarar han att man nog måste ha en ”aktivists personlighet” för att komma på tanken att bedriva samhällskamp. Ryszards egen kamp kretsade i mångt och mycket kring *Filo* och han hänvisar mig flera gånger under intervjun till sin tidskrift, där grogrunden för hans engagemang finns nedpräntat: ett intolerant samhälle, en hårdför poliskår och en sjukdom som skördade liv. Kort sagt allt det som jag redan har skrivit om i avsnittet om gaytidskrifterna.

Det hände ibland att Ryszard satte sig på tåget till Warszawa och de möten som anordnades där. Hans minne från det internationella mötet år 1988, som skulle hållas i en PRON-lokal men som på grund av trängsel fick flytta till en av kommunistpartiets konferenssalar, får sätta punkt för detta avsnitt.

> Jag anländer till Warszawa och på Marszałkowskagatan marscherar en delegation från Israel. Ja, det var Polen som öppnade sig, ville vara så tolerant och så denna demonstration […]. Och så går jag till PRON-klubben och det kommer alltfler bögar. De kommer inte bara från socialistblocket, utan även från väst […]. Och det börjar bli trångt i den där klubben, det är fullt med folk utanför, de står nästan på gatan. Jag börjar räkna, det är nog redan 150 personer där. Många, det saknas plats. På gatan stannar en bil med en civil registreringsskylt, en civil Polonäs. Efter den kommer en polisbil med texten medborgarpolisen. Ur den civila bilen kommer en person i polisuniform, jag tror den hade fyra stjärnor, så det är en kapten eller rentav officer. Han röker nervöst en cigarett. Och så går vi ut. För min kompis var medlem i partiets områdeskommitté och denna kommitté hade en stor konferenssal. 200 personer, bögar, olika varandra, såna manliga och såna nästan

> kvinnliga, sånt syns, går längsmed en gata i Warszawa […] och den där polisen röker cigarett efter cigarett, utan att intervenera. Vi går in i kommitténs byggnad, slår oss ner… Och under de två dagar som konferensen pågår blir vi inte störda av någon […]. Och våra kompisar från Wien säger: ja, ja, det var en bra rökridå. Här kommer ingen att röra oss.

Ryszard säger skrattande att han inte vet varför polisen lät dem hållas; om det var för att de hade fullt upp med att skydda delegationen från Israel eller om det var av någon annan anledning. Alldeles oavsett detta kastar hans återblick ytterligare ljus på varför det inte var motstånd mot systemet som sådant, utan mot dess behandlig av homosexuella, som stod högst på de dåtida homogruppernas agenda.

*

Ända sedan sin ungdom har *Paweł* drivits av en lust av att engagera sig för sin sak. Han beskriver sig själv som en handlingens människa, en positivist. Positivismen vann mark i Polen under den andra hälften av 1800-talet, då en skara tänkare slog fast att det var genom hårt och ihärdigt upplysningsarbete ”från grunden” som man skulle vinna självständighet åt landet. Precis som dåtidens positivister inte hade mycket till övers för romantikernas känslosvallande utgjutelser och fruktlösa självständighetskamp, återkommer Paweł under intervjun ofta till hur tröttsamt det var att den homogrupp som han tillhörde – Warszawski Ruch Homoseksualistów – pratade så mycket, och gjorde så litet nytta.

Bland Pawełs vänner under studietiden i Warszawa fanns de som ”visste” och de som ”inte visste” om att han var homosexuell. Det hände att han fick han fick utstå spefulla och vulgära kommentarer från folk sin omgivning, men allt som oftast reagerade hans vänner och bekanta positivt på hans homosexualitet. Skrattande ger han mig ett exempel på hur en sådan ”positiv reaktion” kunde se ut.

> De [reaktionerna] var väldigt, det vill säga, i grund och botten positiva, men ibland roade de mig. Som till exempel när min kurskompis sa att ”jag vet, hurdan du är, vem du är, ja, jag förstår, du har rätt [att vara sån]”. Och jag tänkte för mig själv, nej, jag sa till mig själv, att visst, du ger mig rätten att vara den jag är. Jamen titta, han ger mig rätten att… Men du förstår, det var en väldigt positiv reaktion.

Paweł dröjer sig inte länge kvar vid de lustiga kommentarer och vulgära okvädningsord som han under sin studietid fick höra. Istället berättar han om sin strävan att hitta andra homosexuella män att umgås och kämpa för rättigheter tillsammans med. De mötesplatser som fanns att tillgå vid den här tiden, föll honom aldrig i smaken, därför att han inte kunde anpassa sig ”till toalettens nivå”. Ur motviljan mot raggningsstråket föddes behovet av att göra ”livet mer normalt” för homosexuella män. Allra först försökte han dra sitt strå till stacken genom att skriva artiklar om homosexualitet under antiken till olika tidskrifter. Men tidskrifterna var inte intresserade av ”temat” och skickade demonstrativt tillbaka hans texter. Som den varme anhängare av oppositionen Paweł var, vände han sig så till ett bekant homosexuellt och oppositionellt par efter hjälp.

> Och så sa jag, hör ni, skulle inte Solidaritet kunna engagera sig i såna gayfrågor? För det är ju en diskriminerad grupp och det är värt att kämpa för bögars situation i Polen och förändra den, förbättra den. Men de ville inte alls höra talas om detta, tänka på det. De sa att ”det är ingen idé, det är uteslutet […]” Jag pressade dem men så sa en av dem en gång, att ”vi vill inte ha något med det att göra och folk som vi känner kommer inte heller vilja ha något med det att göra”. Och för mig var detta väldigt betydelsefullt. Men ok, ett nej är ett nej. Vi fortsatte vara vänner.

Mot bakgrund av Solidaritetsrörelsens kyrkliga förankring är det, tänker jag, begripligt varför det bekanta paret ryggade tillbaks inför Pawełs förslag. Troligtvis hade idén om att lyfta fram

”gayfrågan” på rörelsens agenda aldrig ens föresvävat dem innan han kom knackade på dörren med sin förfrågan.

Så småningom kom Paweł i kontakt Warszawski Ruch Homoseksualistów. Att gruppen höll till i en PRON-lokal var inte helt oproblematiskt för en Solidaritetsvän som honom. Situationen var, som han säger, schizofren, eftersom ”samma förfärliga kommunister” som bjöd in till sin lokal, inte drog sig för att, i samband med Akcja Hiacynt, utöva kontroll över homosexuella. Att han själv inte drabbades av aktionen gjorde honom inte mindre kritisk mot kommunistregimen; hans kritik var, förstår jag det som, intellektuellt förankrad och därför inte direkt avhängig hans egen situation och det att han själv undslapp polisens hårda nypor. Jag frågar Paweł om de andra gruppmedlemmarnas inställning till det rådande systemet och till det faktum att man höll möten i en av dess bastioner, och han svarar:

> De var framför allt bögar som ville göra något. Självklart fanns det bland de människorna gott om folk från nomenklaturan. Jag antar, men du vet, jag kan inte säkert veta, att det fanns de som också var engagerade i kommunistpartiets, och kanske också i säkerhetstjänstens, verksamhet. Det är självklart för mig, att vi var övervakade.

För att ge tyngd åt detta uttalande, vecklar Paweł upp ett par ark papper med dagboksanteckningar från 1980-talet. På ett av papperna har han skrivit: ”Officiellt är vi en ungdomsklubb inom PRON, inom någon sorts områdessektion. Men utan tvekan är vi kontrollerade av makthavarna”. Mot bakgrund av gruppens samröre med kommunistpartiet ställer sig Paweł kritisk till hur somliga av medlemmarna betraktade dess verksamhet som ”mer konspiratorisk än Solidaritetsrörelsens”. Det fanns inget konspiratoriskt, menar han, med Warszawski Ruch Homoseksualistów och tillägger, som stöd för sin sak, att *Efebos* kopierades upp i Åklagarmyndighetens byggnad. Vore den verkligt underjordisk, hade dess skribenter knappast kunnat låna åklagarnas kopieringsapparater.

Trots det schizofrena i situationen förhöll sig Paweł, som just fått tummen ner från sina bekanta i Solidaritet, öppen för samarbete med vem som helst som ville göra något för homosexuellas sak.

> Jag tänkte att ok, inom Solidaritet vill de inte göra något så då kanske man kan göra något under PRON:s beskydd (*pod patronatem PRON: u*). Det spelar ingen roll med vem, det viktiga är att göra något för den grupp som man tillhör. Du vet, jag tänkte, [...] vi har den förfärliga kommunismen (*paskudna komuna*) [...] men om kommunisterna går med på det, tillåter oss, så ok – så låt oss göra något.

Pawełs förhoppning om att få ”göra något” kom dock på skam, eftersom den grupp som han hamnat i var duktigare på att smida planer än att införliva dem. Dessutom gick åsikterna i gruppen ofta isär, vilket blev särskilt tydligt under en diskussion om vad man skulle heta.

> En äldre man, han var över 50 […], han förslog att vår grupp skulle heta Warszawski Ruch Homoseksualistów Warneńczyk (Polsk kung 1434-44). Ok, låt vara. Men nej, det gillades såklart inte. Vår ledare Zaboralski sa att nej, vi borde heta Wars (ett företag som ansvarar för restauranger och sovplatser på de polska tågen). Ok, men varför Wars? […] Jo, för att Warszawa och […] för att järnvägen associeras med tåg, med järnvägsstationer. Ok, visst, gaylivet har utspelats på tågstationerna, men […] vi skulle väl förändra det, istället för att befästa det?

Med det sagda bekräftar Paweł vad jag tidigare skrev i avsnittet om gaytidskrifterna; nämligen att 1980-talets homogrupper inte hade någon enhetlig vision av hur homosexuella män borde föra sina liv. Däremot fanns det, inom dessa grupper, de som tyckte mycket illa om den livsstil som hörde raggningsstråket till. En av dem var Paweł. För honom var det en ständig källa till frustration, detta att han och gruppen sällan drog åt samma håll och att man dessutom ”för att över huvud taget göra något, komma överens i någon fråga, behövde hela timmar av

nonsenspladder”. Pladdret gjorde gruppen handlingsförlamad och innebar dödsstöten för *Efebos* - en tidskrift som Paweł hade sett fram emot att skriva i, eftersom han tidigare saknat ett forum för sina texter. Under intervjun plockar han fram det första numret av tidskriften för att visa mig att det nästan helt upptogs av artiklar som försökte besvara frågan ”vart är homorörelsen på väg?”. För Paweł var dessa artiklar ett tecken på att gruppen inte kunde enas ens om ett par grundläggande ståndpunkter, och att man därför tvingades lämna plats åt fruktlösa diskussioner istället för att skriva om sådant som verkligen kunde vara intressant och nyttigt för läsekretsen.

Paweł berättar att de flesta mötesdeltagarna var där i egenskap av ”hejarklack” åt gruppens inre, mer aktiva kärna. De ville gärna snacka och umgås, men när det kom an på att få något gjort, fegade de flesta av dem ur. Så var det till exempel, minns han, då man diskuterade ett möjligt samarbete med hälsoministeriet. Under diskussionen ville alla få en syl med i vädret, men så snart det blev dags att välja ut vilka som skulle representera gruppen inför ministeriet, tystnade mötesdeltagarna. Bara två personer, däribland Paweł, vågade sig till slut iväg till mötet på ministeriet, som resulterade i att man som grupp fick finansiellt stöd till att bedriva aidsupplysning (se ”Już drugie spotkanie” *Filo* nr 9-10/ 1987). Jag ställer samma fråga till honom, som jag ställde till Ryszard. Hur kom det sig att han vågade, när det stora flertalet var rädda?

> I.P. För jag är sån, att jag är inte rädd. Eller nej, jag är rädd, men jag är rädd, men du ser, jag är fortfarande rädd, det är så du vet att före varje parad så är jag rädd, för de kan kasta stenar, det kan hända något… Ok, men jag går dit. För att jag borde. Det är inte trevligt för mig, det är ingen lycklig högtid, ingen glädjemanifestation. Nej. Jag är rädd, du vet…
> A.M. Varför känner du att du borde då?
> I.P. Därför att jag är bög, så jag måste framför allt kämpa för min sak.

Som Paweł en gång traskade iväg till ministeriet, traskar han nu pliktskyldigt med i jämlikhetsparaderna för att främja homosexuellas sak. Här är det tänker jag, den handlingskraftige positivisten som talar. Men på grund av hans drivkraft och hans vilja att gå till botten med olika frågor, att förändra samhället eller homosexuellas situation från ”grunden”, var också hans engagemang i Warszawski Ruch Homoseksualistów dömt till att bli en besvikelse. Denna grupp var nämligen, så förstår jag det utifrån *hans berättelse*, framför allt gemenskapsskapande och inte politiskt utåtriktad. Man skapade ett rum för homosexuella, men vågade eller ville sällan lämna detta rum för att förändra världen utanför dess väggar; för att låta rummet sätta avtryck på världen.

*

Paulina förvarnade mig inför intervjun om att hennes minne från 1980-talet var vagt, eftersom hon var så ung dåförtiden, ”bara barnet”. Och mycket riktigt – under vårt samtal avverkar hon fort sin ungdom i kommunismens Polen för att därefter ge sig i kast med samtiden. Att hennes framställning av dåtiden är snabb och inte särskilt problematiserande tycks också hänga samman med hennes trygga hemsituation och det att hon mycket tidigt hittade sin grupp, sin tillhörighet i huvudstadens lilla men växande homovärld. Det verkar som att hon, något senare än honom, rörde sig i samma cirklar som Paweł; cirklar som efter kommunismens fall bildade organisationen Lambda. Men trots att hon satt med vid olika möten hörde hon aldrig talas om namnet Warszawski Ruch Homoseksualistów. Kanske var detta ett namn som bara användes av gruppens kärntrupp, tänker jag. Och kanske är det också ett tecken på hur liten och föga aktivistisk denna grupp var, detta att Paulina inte ens kände till att den hade ett namn, att den kallade sig för ”rörelse”.

Paulina beskriver inte sin delaktighet i mötena, eller det att hon skrev för *Filo* ibland, i termer av engagemang för homosexuellas sak. Hon drar sig till minnes de ändlösa diskussioner som vissa, manliga deltagare ägnade sig åt och konstaterar att man framför allt träffades för att umgås, inte för att omkullvälta samhällets homofobi. Vid sidan av dessa sällskapsmöten strålade gruppen, från och med tidigt 1990-tal, samman vid det nyöppnade diskot Fiolka (som fick sitt namn av sångerskan i bandet Balkan Electric) i en av Warszawas förorter. Fiolka, som var det första officiella gaydiskot i Polen, blev inte långlivat, eftersom området därikring med tiden kom att bli ett tillhåll för huliganer som gav sig på dess klientel med basebollträn och andra tillhyggen. Som jag förstår det var detta en annan sorts brottslighet, med mer uttalat homofobiska motiv, än den som żule ägnade sig åt. Kanske en första början på vad som komma skulle – våldsamma reaktioner mot homosexuellas marscher för rättighet?

Det vanligaste sättet för lesbiska tjejer att hitta varandra var, berättar Paulina, genom att leta brevvänner i ungdomstidskrifter. Själv fann hon sitt lilla gäng av lesbiska vänner med *Na Przełajs* försorg.

> I.P. Ok, min första kontakt... det var roligt. Det var helt säkert genom Mariusz Szczygieł, som publicerade, det var den första [artikeln] i en ungdomstidskrift som hette *Na Przełaj*. Om centralstationen. Och han publicerade den här artikeln och efter den artikeln tog jag kontakt med honom, med Mariusz Szczygieł.
> A.M. När var det?
> I.P. Det minns jag inte. Men jag minns att han ringde till mig en gång och sa att det finns en tjej i Warszawa - kanske ni skulle lära känna varandra? Hon känner ingen [...] och så sammanförde han mig med en tjej som jag blev nära vän med, vi var goda vänner i åratal och genom henne började jag lära känna en sådan där, låt oss säga, början till homogrupper.

Den grupp som Paulina och hennes vän höll till i befolkades av ”hundra bögar” på ”tre lesbiska kvinnor”. Gruppens kvinnliga medlemmar ägnade därför en hel del tid åt att fundera över varför de var så få. Under intervjun förklarar Paulina den lesbiska frånvaron med att lesbiska kvinnor aldrig någonsin hade haft sina egna samlingsplatser: ”Bögarna gick till raggningsstråket, också centralstationen var ett samlingsställe […]. Där träffade de nytt folk, som de sedan tog med sig till denna grupp. Lesbiska kvinnor hade inte denna möjlighet”. Raggninggstråket, älskat av vissa, hatat av andra, gav således de homosexuella männen en plattform för umgänge och aktivism. De lesbiska kvinnorna saknade en sådan plattform, vilket gjorde det mycket svårare för dem att ta sig ut ur sina alldeles privata sfärer.

> Jag kommer ihåg ett kvinnligt par, de var några och trettio, som jag var vän med privat. Men de var allmänt rädda för att komma ut, de betedde sig på det sättet [...] De levde i permanent skräck.
> [...]
> Jag misstänker att det fanns lika många lesbiska kvinnor år 1989 som det finns idag, men [bara] 15 av dem bestämde sig [då] för att gå ut. Så de 15 som bestämde sig för att lämna sitt hem, var onekligen på något sätt psykiskt starka personer, säkra på sig själva, [...] de såg inte på sin sexuella läggning som ett fundamentalt problem. För den som betraktade den som ett fundamentalt problem satt hemma, inte sant?

Paulina framställer sin egen situation som avvikande från den regel som höll lesbiska kvinnor hemma, utanför offentligheten. Hennes berättelse om tillhörighet utspelar sig mot en bakgrund av tystnad och rädslor. Dessutom utspelar den sig, vilket är viktigt, i Warszawa, långt bort från Alicjas by och Agnieszkas hemstad, där det var stört omöjligt för lesbiska kvinnor att skapa sig ett eget utrymme, ens i utkanterna av någon manlig homogrupp.

4.4. Berättelser om - och tankar kring - transformationen

Under våren och försommaren 2007, då jag genomförde mina intervjuer, var Polen inbegripet i en segdragen debatt om homosexualitet. I presidentpalatset satt den uttalat och handlingskraftigt homofobiske Lech Kaczyński (som borgmästare i Warszawa förbjöd han den så kallade jämlikhetsparaden två år i rad). Över landets mycket konservativa koalitionsregering basade hans, inte mindre homofobiska, tvillingbroder Jarosław Kaczyński. Om inte förr, så gjorde sig Polen under dessa tvillingbröders styre, definitivt ökänt som ett homofobins näste i Europa. Att mina informanters tankegångar om det förflutna ofta mynnade ut i dagens bistra situation, är därför inte så konstigt. I det här avsnittet ska jag allra först presentera, och därefter analysera, ett axplock ur deras berättelser om transformationen och dagens Polen.

*

Att systemet var på väg att falla, kände Paulina på sig en bra bit före året 1989. Förändringens vindar fick de mer aktiva medlemmarna i den grupp som hon umgicks i, att rycka på axlarna åt myndigheternas motstånd mot att låta dem legalisera sin verksamhet. Myndighetspersonerna var medvetna om att deras dagar var räknade – så tänkte man inom hennes grupp - och överlät därför åt kommande makthavare att fatta beslut om homoorganisationers vara eller inte vara. Tursamt nog var de nya makthavarna demokratiskt sinnade, varför det inte dröjde långt in på 1990-talet innan homogruppernas dröm om en egen organisation kunde bli till verklighet. Att Lambda legaliserades innebar dock inte att man från samhällets sida omhuldade idén om mer långtgående rättigheter för sexuella minoriteter. För som Paulina poängterar handlade demokratiseringen under det tidiga 1990-talet om att införa allmänna medborgerliga friheter, som rätten att rösta eller demonstrera, och inte om att ge ”bögar några speciella rättigheter”. I ett mail slår hon fast att inga större förändringar på rättighetsfronten – i form av till exempel partnerskapslagar – är att vänta ”så länge varje makthavande grupp i Polen, däribland partier som kallar sig för vänster, knäböjer inför den katolska kyrkan”. Samtidigt understryker hon att ”toleransen och acceptansen växer bland unga människor” och att det inte finns någon anledning att svartmåla den polska situationen, eftersom rättighetskamp är en seg process och eftersom motstånd mot densamma knappast är en typiskt polsk egenhet (mailkontakt 21/6 2008).

Alicja berättar för mig om transformationen i ett mail, eftersom vi inte hinner avverka detta stora ämne under intervjun. Följande stycke ur mailet illustrerar mer än väl hur demokratiseringen av landet påverkade hennes liv.

> Min erfarenhet såg ut så här, att jag en dag såg [tidskriften] Inaczej (*På ett annorlunda sätt*, eller bara *Annorlunda*), eller någon annan tidskrift i kiosken och så köpte jag den. Jag läste att man anordnade ett disko varje fredag i Służewiec (ett område i Warszawa) och att en grupp HBT-studenter (homo-bi- och transsexuella studenter) organiserar olika möten och diskussioner med utländska gäster. […] Så jag och min flickvän begav oss till Fiolka i Służewiec. Det var en enorm upplevelse för oss! Minst 200 personer kom dit varje fredag. Sällan heteron, bara bögar och lesbiska kvinnor. Och det var inte alls särskilt få tjejer där. […] Vi lärde snabbt känna olika människor. Mitt i veckan hölls också möten, på olika kaféer. Och det här gav mig säkert väldigt mycket. Det var en lättnad rent psykiskt, att jag inte var ensam, att det fanns andra människor som jag kunde prata om min flickvän med. Men tyvärr innebar det också, att vi inte var utelämnade till oss själva, att både jag och hon lätt kunde hitta en annan partner. På grund av det föll såväl vårt, som många andra förhållanden, samman. Men å andra sidan gav detta oss en normal möjlighet att välja. Det som jag beskriver ägde framför allt rum på ett känslomässigt, och inte på ett intellektuellt, plan. Tiden kort efter systemskiftet då jag kom in i det sällskap som träffades varje vecka på diskot, kan jag beskriva som euforisk – som en flykt från den ofrihet som mitt hårda jobb och min instängdhet inom hemmets fyra väggar, utan kontakt med familj och vänner, innebar.

För Alicja finns det en tydlig koppling mellan systemskiftet i landet och hennes egen möjlighet att läsa nya tidskrifter, dansa natten lång på diskon, träffa nya människor och välja partner på ett ”normalt” sätt – bland en större skara lesbiska kvinnor. Den plötsliga tillgången till sällskapsliv, till ett större sammanhang, förstår jag som en vändpunkt i hennes liv. Mot bakgrund av detta blir det än mer tydligt varför mötet i Mielno inte framställs som särskilt omvälvande; det varade ju trots allt bara i en kort vecka, varpå tjejerna återvände till sina hem, ensamma eller med en partner – men utan en större grupp att höra hemma i (mailkontakt 8/7 2008).

Revolutionerande – så beskriver Agnieszka samhällsomvälvningarna i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet. Men det var inte homosexuellas situation som genomgick en revolution i samband med kommunismens fall, utan hennes eget yrkes- och privatliv. Äntligen kom hon sig för att byta yrkesbana och skola om sig till journalist; ett sedan länge efterlängtat jobb som hon dock inte velat ägna sig åt under censurens dagar. Så vad har då hennes nya yrkesmöjligheter att göra med mitt uppsatsämne? Jo, jag tänker att också detta, att Agnieszka *inte* framställer året 1989 som avgörande för hennes sexuella identitet, berättar något om skiftet mellan kommunism och demokrati. Tveklöst var det så, att demokratiseringen kom med stora förändringar för dem som ville engagera sig och som nu fick lov av lagen att bilda en officiell organisation och basunera ut dess postulat på gator och torg. Men för alla dem som inte hade rättighetskamp på sin agenda, eller inte vann plötsligt inträde till Fiolkas vibrerande dansgolv, var denna förändring inte lika påtaglig och omedelbar.

Inte heller Włodek beskriver transformationen som särskilt viktig för hans sexuella identitet. Visst hoppades han år 1989 att det äntligen skulle bli ”normalt i Polen” och att ”makthavarnas repressalier” skulle försvinna. Och visst är det bra, slår han fast, att homosexuella idag kan marschera för rättigheter. Mindre bra är dock ”klerikaliseringen” av landet, det vill säga den katolska kyrkans stora landvinningar på 1990- och 2000-talen. Men det som i Włodeks berättelse beskrivs som allra sämst har inget med kyrkan och homofobin att göra, utan med ekonomin. Bistert konstaterar han under intervjun att han inte precis har någon glädje av att butikshyllorna är välfyllda idag, eftersom hans lön ändå inte tillåter några större utsvävningar. Att det är genom plånbokens, och inte homosexualitetens, prisma som Włodek betraktar transformationen är inte så konstigt om vi drar oss till minnes allt det som han tidigare i kapitlet berättade om sig själv. Poliser må förhöra honom, präster predika mot hans sexualitet, och politiska system rasa samman – men inget av detta kommer att ha någon större inverkan på hans positiva självbild som homosexuell. Mot den knapra ekonomin hjälper däremot inga rosa glasögon i världen.

Ryszard berättar att han, tillsammans med resten av Polens befolkning, var i ”sjunde himlen” då kommunismen föll. Det hopp om förändring som demokratiseringen förde med sig, kom dock med tiden att förbytas mot en insikt om att homogrupperna har en ”lång, fortfarande lång, väg” framför sig. Och vidare: ”Nu funderar jag över om vi i detta ögonblick inte har stannat till på samma ställe som för 20 år sedan..”. Kort efter att ha yppat denna nedslående tanke, ändrar han sig och säger nutiden trots allt inte kan jämföras med dåtiden, eftersom det idag ”finns demokratiska institutioner […] några tidskrifter [fler och större än Filo, förstår jag det som], till och med Internetsajter, det är en helt annan situation”.

Som Ryszard var Paweł mycket glad då det gamla systemet föll och det nya tog vid. Stämningen i början av 1990-talet illustrerar han på följande vis: ”Till en början med var det fantastiskt. Under det tidiga 90-talet var det gott om kaos, men ur detta kaos flöt gayfrågor upp till ytan.” Debatten om homosexualitet var, menar han, mer sansad och öppen vid den här tiden, mycket tack vare dåtidens framträdande sexologer som, till skillnad från de sexologer som idag dominerar TV-sofforna, sällan tog ord som rehabilitering och celibat i sin mun. Som

ett tecken på dåtidens öppenhet nämner Paweł att han i ett TV-program vågade sig på att uttrycka en förhoppning om att människor inte lyda ”episkopatets pekpinnar” om homosexualitet. Ett sådant uttalande skulle väcka folkstorm idag, tänker han. Själv tänker jag att kaoset var möjligt därför homosexualiteten vid den här tiden ännu inte hade blivit ett slagfält för strider om polskhet och religiositet.

*

Mycket kan sägas om sättet på vilket homosexualitet har behandlats och beskrivits i demokratins Polen – och det mesta måste hamna utanför denna uppsats. Men innan jag lämnar 1990- och 2000-talen därhän vill jag en sista gång betrakta dåtiden, med utsikt från nutiden, och nutiden, med utsikt från dåtiden. Jag tror att en sådan jämförelse kan berätta en del både om homosexualitetens plats under 1980-talet och om varför demokratin inte gav mina informanter vad den från början tycktes lova.

Ett av de stora svaren på detta ”varför” måste vi söka i den tid om vilken min uppsats berättar. Polen är än idag en ganska så ung demokrati, under ständig påverkan av sitt ickedemokratiska förflutna. Den polska demokratin ger sina medborgare rätt att rösta och ställa upp i val, demonstrera och strejka, och tänka fritt och högt. Men den, eller en majoritet av dess befolkning, ser samtidigt med ilska, skräck eller ogillande på när sexuella minoriteter utnyttjar sin rätt att drapera städer i regnbågsfärger och demonstrera för rättigheter. En av anledningarna till att många, och åter många människor inte omhuldar homorörelsens postulat är, tänker jag, att de är formade av ett system som inte hade mycket till övers för individuella fri- och rättigheter, och ett system vars stora berättelse inte lämnade något utrymme åt homosexuella, annat än i rollen som samhällsparasiter. Men även om vi kan söka rötterna till en polsk homofobi *också* i landets icke-demokratiska förflutna, kan detta förflutna knappast ensamt förklara varför homofobin av idag är så kraftfull och samhällsgenomsyrande. Dess kraftfullhet har jag tidigare i denna uppsats förklarat med att den visat sig vara politisk hårdvaluta i dagens polska samhälle, där konservativa politiker tävlar ikapp om att tycka illa om homosexuella. Med utgångspunkt i den narrativa analysmetoden skulle jag nu vilja säga att homofobin har blivit en viktig komponent i *en av* dagens stora polska berättelser. I grova drag handlar denna romantiskt präglade, men framför allt annat nationalistiska, berättelse om en katolsk nation som överlevt både krig, osjälvständighet och kommunism och som nu är satt till att värna om kristna värden i ett alltmer sekulariserat Europa[19] (Törnquist-Plewa & Malmgren 2007: 6-7, 33, Mizielińska 2001: 284, samt sid. 32 i denna uppsats). Det finns en viktig beröringspunkt mellan denna nationalistiska berättelse och de kommunistiska berättelserna om det polska samhället, som stavas homogenitet och kollektivism. I dagens Polen, liksom i Folkrepubliken, stakas svårgenomträngliga murar ut mot homosexuella och andra ”Andra”. Det är på grund av denna kontinuitet i homofobi och förtryck av homosexuella som det är svårt för mig och, inte minst, mina informanter, att beskriva året 1989 och tiden därefter som entydigt lyckobringande.

[19] Berättelsens rötter finner vi i 1800-talets Polen, då romantikerna målade upp en bild av sitt sargade och ofria Fädernesland som en nationernas Kristus. Likt den korsfäste Kristus hade Polen, enligt denna föreställning, fått i uppgift att sona mänsklighetens synder och bringa frälsning åt all världens undertryckta folk. Genom att framställa sig själva som martyrer, gav romantikerna mening åt sitt eget lidande och sin oförtrutna självständighetskamp. Deras berättelse har under historiens lopp inspirerat många polacker till motstånd mot allehanda ockupationsmakter och oönskade makthavare. Och den sätter alltså ända in i dessa dagar, om än inte på samma sätt som förr i världen, sin starka prägel på det polska samhället. I brist på yttre fienden slåss man numera, fortfarande med katolicismen som ledstjärna, bland annat mot den inre fiende som homosexuella anses vara (jmf Törnquist-Plewa & Malmgren 2007: 6-7, 33, Mizielińska 2001: 284).

Men så finns det också en viktig olikhet, inte bara mellan Folkrepublikens och dess efterföljares berättelser om homosexualitet, utan kanske framför allt mellan de politiska system, inom vilka de förde och för sin tillvaro. Till skillnad från de kommunistiska makthavarna, som under långa år lyckades sopa homosexualiteten under mattan, saknar homofobiska politiker av idag tillgång till totalitära redskap, att stänga ute avvikare med. Demokratin har således tvingat dem, och andra polacker, till att befatta sig med den avvikelse som homosexualiteten anses vara. Paradoxalt nog innebär det nationalistiskt färgade motståndet mot homosexuella, att det polska samhället har blivit mer pluralistiskt. Det är ju för att polskhetens, religiositetens och heterosexualitetens väktare *inte* förmått stänga dem ute från det offentliga rummet, som de ”tvingas” tillgripa extraordinära medel – såsom okvädningsord och stenar mot marscher – för att måla ut homosexuella som fiender och mota bort dem ur samhällsgemenskapen. Demokratin kom dessutom, skriver Leszkowicz & Kitliński, tillsammans med en marknadsliberalism som omhuldade allt vad kommers - klubbar, tidskrifter och pornografi – hette (2005: 55). Betraktar vi 1980-talet ur demokratins och markandsliberalismens prisma, ser vi så vad många homosexuella (*Lubiewos* fjollor undantagna) led en skriande brist på under kommunismen: andra samlingsplatser än raggningsstråket, fler och större tidskrifter än *Etap*, *Efebos* och *Filo* samt rätten att organisera sig och demonstrera för sina rättigheter.

4.5. Avslutande diskussion

Min uppsats handlar framför allt om sex olika människor som på olikartade vis skapade sig ett utrymme för sin homosexualitet i Folkrepubliken Polen. Det är inte möjligt för mig att, utifrån deras berättelser, ge mina uppsatsfrågor – om *hur* de tillskansade sig ett sådant utrymme och *hur* detta utrymme såg ut – ett endaste enkelt svar. Under det gångna kapitlet har jag därför valt att lämna gott om plats åt deras egna svar på dessa frågor. Nu har det blivit dags att foga deras berättelser in i en större kontext, och se vad de har att säga om det polska 1980-talet.

De allra mest ledsna berättelserna kommer från Alicja och Agnieszka. Grogrunden till deras ledsenhet stavades lesbisk osynlighet som gav upphov till en svåröverkomlig ensamhet. Hur stor osynligheten var, illustrerar Alicja då hon berättar om Platon som hoppingivande och inspirerade. Inga samtida tänkare eller kändisar fanns där att ty sig till. Inga positiva narrativ att luta sig mot, och få negativa narrativ att ta spjärn emot. Alicjas, Agnieszkas och många andra lesbiska kvinnors kamp kom så att handla om att, på alldeles egen hand, övervinna tystnaden och osynligheten, och hitta andra kvinnor att fira semester med och förälska sig i. Av Paulina får vi veta att det under Folkrepublikens dagar fanns lesbiska kvinnor som utan att tveka omhuldade sin sexualitet, och som snabbt och enkelt fann vägen in i en grupptillhörighet. Men eftersom de var så få, och eftersom deras närvaro i Warszawas lilla homovärld inte utgjorde nyhetsstoff, kunde de inte inspirera några större skaror kvinnor, till att slå följde med dem. Och så förblev lesbiskheten under hela kommunisttiden förborgad för den polska offentligheten.

Ryszard och Włodek behövde aldrig känna sig ensammast i världen med sin homosexualitet, för vilken det fanns gott om plats i Trestadsområdets lilla homovärld. De båda männen berättar med glädje om denna värld, där fest, kultur och sex hörde till vardagen. Just sexet var något av en förutsättning för grupperna, som ständigt lockade till sig nya skaror ”älskare”. Mindre glatt blir det då de berättar om samhället utanför den egna enklaven, vars polis- och journalistkår ägnade en hel del tid åt att definiera och analysera deras sexualitet under 1980-talet. Alla de narrativ om manlig homosexualitet som nu kom i omlopp, och som användes till att legitimera Akcja Hiacynt – blev till ett bekymmer för Ryszard, Włodek och deras vänner. Själva aktionen framställs på olika vis av dem båda; av Włodek som en tillfällig

tråkighet och av Ryszard som en viktig händelse, en vändpunkt, som markerade startskottet för hans engagemang. Eftersom dåtidens homogrupper var mycket små, kan jag nog konstatera, att de flesta män som drabbades av Akcja Hiacynt, gjorde som Włodek; de ryckte ilsket på axlarna åt polisens handlande. Om de inte flydde landet, eller ställde sig på polisens sida, eller blev än mer måna om att dölja sin homosexualitet, vill säga. Aktionen må ha sporrat fram aktivism, men den sporrade aldrig fram aktivism på stor skala.

Vad kan man då säga om den aktivism som kom till stånd efter Akcja Hiacynt? Var aktivisterna bara, som Paweł säger, en samling räddhågsna pratkvarnar utan större kämparglöd? Som gammal homoaktivist, med gott om meningslösa möten i minnet, har jag ingen anledning att betvivla den bild som han, och även Paulina, ger av dåtidens homogrupper. Den är sann – för dem. Men lika sant är att dessa grupper med sina tjatiga möten och sina tidskrifter och sitt nätverkande med aktivister från andra länder, skapade en plattform för samtal om homosexualitet – bortanför raggningsstråkets, polishusets och de stora tidskriftsredaktionernas hägn. Och det är just så, genom att skapa frizoner för prat och umgänge, som många av världens nu existerande Hbt-organisationer har börjat sina dagar (jmf Ambjörnsson 2006:15). Det är, vill jag drista mig att säga, tveksamt om Lambda hade kommit till så snart som år 1990, vore det inte för de möten som hölls mot 1980-talets slut.

Jag skulle kunna radda skiljelinjer mellan mina informanters berättelser på hög. Men det finns en viktig gemensam nämnare för dem alla, som skulle kunna sammanfattas med den numera så vanliga termen ”heteronorm”. Mina informanter levde alla på tvärs mot denna norm. Under intervjuerna frågade jag dem om hur det kom sig att just de lyckades bryta sig loss från kravet på att leva heterosexuellt, att bli en god maka och moder, make och fader. Svaren som de gav mig innehöll ofta orden ”personlighet” och ”styrka”. Deras starka personligheter hade vuxit fram i trygga familjehem, eller i de grupper som de tillhörde, eller av ren och skär nödvändighet. Styrka gav även förvissningen om att det - vad psykologerna, sexologerna och kriminologerna än hävdade - alls inte var något fel på den egna sexualiteten. Denna förvissning växte fram gradvis, i mer eller mindre makligt tempo, hos mina informanter. Vill man teoretisera skulle man kunna säga att de, tillsammans med skribenterna i gaytidskrifterna, gav uttryck för ett essentialistiskt synsätt, enligt vilket homosexualiteten är medfödd och av naturen given (se sid. 7 i denna uppsats). Essentialismen – eller, med andra ord, känslan att den egna sexualiteten var grundmurad och orubblig – blev till ett värn mot giftermålssugna pojkvänner, homofobiska poem och samhällelig intolerans.

Den styrka som mina informanter bar på, hade sin kraftiga motpol i det polska 1980-talssamhället. Jag vill inte kalla denna motpol för svaghet, utan för rädsla. En rädsla som fick lesbiska tjejer att tacka ja till giftermålsanbud och homosexuella män att ”erkänna” sin läggning inför polis och stat, vilka egentligen inte har med den att göra. Och en rädsla som hindrade många av dem, som ingick i Warszawski Ruch Homoseksualistów, från att göra något mer än att smida planer. Särskilt aktivisternas rädsla har något viktigt att berätta för oss, nämligen att tillhörigheten i en grupp – ja, en så kallad rörelse – inte nödvändigtvis innebar, att man vågade vara öppen med sin homosexualitet i det större samhället. Allt gruppen kunde ge, vilket var nog så betydelsefullt, var trygghet och acceptans åt homosexuella *inom* dess murar.

Mina informanter var inte ensamma om att, under det aidshärjade 1980-talet, då homofobin var på kraftigt uppsving på sina håll i världen, tampas med förtryckande myndigheter och intoleranta medborgare (jmf Rosenberg 2002: 42 f.). Men även om de delade erfarenheter med homosexuella utanför landets gränser, har deras berättelser sin alldeles egen polska grogrund, bestående av allt det som min uppsats handlar om: tillåtande lagar och kontrollivrande poliser, medömkande och motvilliga journalister, en konservativ och religiös

men demokratitörstande Solidaritetsrörelse. Samt ett töväder som öppnade upp busskurerna för lesbisk kärlek, en lag som möjliggjorde *Filos*, *Efebos* och *Etaps* existens, och en partiunderställd organisation, PRON, som slog upp portarna för Warszawski Ruch Homoseksualistów. Den motvilja som vid den här tiden var i omlopp triggade igång ett, måhända litet, men aldrig tidigare skådat, engagemang för den egna saken. Den samhällsomvandling som var i skeende, gjorde det lättare för detta engagemang – och för annan sorts samvaro, såsom veckan i Mielno – att komma till stånd. Vore det inte för alla de kryphål i det kommunistiska samhällsbygget, som växte fram under 1980-talet, och för mina informanters förmåga och mod och lust att utnyttja dessa, hade deras berättelser om dåtiden troligtvis sett annorlunda ut.

5. Sammanfattning

Homosexualiteten förde en undanskymd tillvaro i Folkrepubliken Polen. Tystnaden kring samkönad kärlek och samkönat sex bottnade i samhällets konservatism och religiositet, samt i makthavarnas motvilja mot allt sådant som bedömdes vara avvikande och individualistiskt. Särskilt svåra konsekvenser, i form av bristande självacceptans och ensamhet, fick tystnaden för lesbiska kvinnor. Många homosexuella män lyckades däremot komma runt den, genom att skapa sig egna enklaver i samhällsutkanterna. Enklaver som gav tillhörighet, men som samtidigt var otrygga, brottsutsatta platser. De var dessutom en nagel i ögat på kommunister, kriminologer och poliser, vilka gjorde sitt bästa för att få dem att framstå som patologiska och i behov av kontroll. Motviljan mot homosexuella män och deras subkulturer nådde sin kulm under 1980-talet, då de kom att framställas i negativ dager av fler och större tidskrifter än tidigare, och då Inrikesminister Czesław Kiszczak gav klartecken åt Akcja Hiacynt. Aktionen bemöttes med rädsla, alternativt förståelse, av många homosexuella män. Hos ett fåtal av dem ingöt den en lust, eller ett behov, att engagera sig.

Vid sidan av de negativa åsikterna i omlopp, dök det upp en del medkännande, ibland rentav positiva, artiklar om homosexualitet i de polska medierna under 1980-talet, framför allt i ungdomstidskriften *Na Przełaj*. Det är tveksamt om budskapet i dessa artiklar nådde ut till särskilt många polacker. Men de nådde i alla fall ut till en grupp homosexuella ungdomar, som tack vare dem fick möjlighet att, för första gången någonsin, vädra sina tankar och känslor utanför pojk- och flickrummets väggar.

Nittonhundraåttiotalets händelser revolutionerade varken samhällets inställning till homosexualitet, eller homosexuellas situation i Polen. Den homorörelse som nu kom i dagen var alldeles för liten och inåtvänd av sig, för att kunna bekämpa människors och makthavares intolerans. Inte heller kunde det lilla mötet i Mielno göra något, för att rubba lesbiska kvinnors osynlighet. Ändå var alla dessa små ansatser till engagemang och umgänge betydelsefulla, därför att de gav människor tillhörighet i egna världar. Samt för att de utgjorde en första anhalt på väg mot den rättighetskamp som skulle komma att förändra, för att inte säga revolutionera, Polen under 1990- och 2000-talen.

Homosexuellas situation i Folkrepubliken Polen har rönt en del uppmärksamhet på senare år. Framför allt har det rosa kartotek som inrättades under Akcja Hiacynt, och vars nutida lokalisering aldrig offentliggjorts, vållat debatt bland homoaktivister; en debatt som handlat om huruvida dokumenten i kartoteket bör förstöras eller bevaras åt eftervärlden (Tomasik ”Wokół Akcji Hiacynt” *Inna Strona* 2006). Vid sidan av denna debatt, har kommunisttiden föranlett ett par texter, baserade på homosexuellas egna minnen av det förflutna, i gaytidskriften *Replika* (se bl.a. Tomasik & Warkocki ”Homoseksualizm w PRL (2) *Replika* nr 13/ 2008). Det tycks med andra ord finnas en gryende nyfikenhet för hur homosexuella hade det i kommunismens Polen. För att tillfredsställa nyfikenhet, och ge rum åt homosexuellas erfarenheter i den polska historieskrivningen, krävs långt mer forskning, än vad denna uppsats frambringat. Jag tänker mig att sådan framtida forskning skulle kunna studera de polska kommunisternas syn på sexualitet i allmänhet och homosexualitet i synnerhet närmare. Den skulle även kunna söka efter uttryck för samkönat sex, och samkönad kärlek, i den dåtida litteraturen. Sist men inte minst, skulle den kunna fånga fler personliga berättelser från Folkrepubliken Polen.

Källförteckning

Artiklar ur officiella medier:

Burzyńska, T (13/11 1987) Manowce? *Tak i nie Śląsk*
Darski, K.T (nr 47/1985) Jestesmy Inni *Polityka*
Darski, K.T (nr 6/1986) Nienormalni. *Sprawy i Ludzie*
Kopka, S (14/12 1985) Grupa Najwiekszego Ryzyka. *Prawo i Zycie*
Nazarewicz, K (3-5/1 1986) Odmieńcy. *Sztandar Młodych*
”Nika” (nr 21/1985) Kocha, lubi, szanuje. *Na Przełaj*
”Nika” (nr 30/1985) Kocha, lubi, szanuje. *Na Przełaj*
”Nika” (nr 20/1989) Kocha, lubi, szanuje. *Na Przełaj*
”Nika” (nr 21/1989) Kocha, lubi, szanuje. *Na Przełaj*
”Nika” (nr 33/1989) Kocha, lubi, szanuje. *Na Przełaj*
”Nika” (nr 40/1989) Szczęście w dwóch, szczęście w dwie. *Na Przełaj*
Nowak, B (26/7 1988) Pan z Panem. *Gazeta Młodych*
Pietkowicz, B (21/2 1981) Gorzki Fiolet. *Polityka*
Pietkiewicz, B (nr 5/1988) Co dziesiąty. *Polityka*
Strońska, A (nr 8/1987) Niebezpieczne łóżka. *Życie Literackie*
Szczygieł, M (nr 31/1986) Reportaż dla dorosłych. *Na Przełaj*
Szczygieł, M & Żychlińska, E (nr 51/1986) Rozgrzeszenie. *Na Przełaj*
Świeczyński, J (nr 12/1988) Niebezpieczne związki. *Polityka*
Tumiłowicz, B (18/10 1987) Inny Homo. *Argumenty*
Wojciechowski (nr 16/1987) Bomba zegarowa. *Przegląd Tygodniowy*
Wypych, E (1/7 1988) Inni. *Gazeta Młodych*

Insändarsidor:

Skrytka (nr 5/1987) *Na Przełaj*
Skrytka (nr 6/1987) *Na Przełaj*
Skrytka (nr 8/1987) *Na Przełaj*

Artiklar i gaytidskrifter (efter artikelförfattare):

Amil (nr 3/1988) Jak Jest? *Filo*
Adamski, T (nr 1/1987) *Efebos*
Królik (nr 1/1987). Kim Jesteśmy? Skąd Przychodzimy? Dokąd Idziemy? *Efebos*
Placyd (nr 15/1988) ”… z pikiety…” *Filo*

Artiklar i gaytidskrifter (efter artikelnamn):

Drogi Czytelniku (nr 1/1987) *Efebos*
Już drugie spotkanie (nr 14/1988) *Filo*
Kongregacja Nauki Wiary o Duszpasterstwie Osob Homoseksualnych (nr 7-8 1987) *Filo*
Korespondencja własna z ZSRR (nr 1/1989) *Filo*
Kradzieże (nr 9-10 1987) *Filo*
Morderstwo! (nr 9-10 1987) *Filo*
Nigdy więcej Hiacynta (nr 3 1988) *Filo*
Od Redakcji nr (13/1988) *Filo*

O potrzebie więzi i tolerancji środowiskowej (nr 3/1987) *Etap*
Orędzie Kongregacji Doktryny Wiary (nr 1/1987) *Etap*
Pierwsze spotkanie (nr 5-6/1987) *Filo*
Porno, porno, porno… (nr 5-6 1987) *Filo*
Rozpowszechnienie pornografii (nr 5-6 1987) *Filo*
Servis Filo (nr 13/1988) *Filo*
Spotkanie w Warszawie (nr 14/1988) *Filo*
Spotkanie w Warszawie (nr 15/1988) *Filo*
Twoje prawa geju… (nr 14 1988) *Filo*
Zmiany w trendach propagandy o AIDS (nr 5-6 1987) *Filo*

Intervjuer:

Intervju med Ryszard, Gdańsk: 10/3 2007
Intervju med Włodek, Sopot: 11/3 2007
Intervju med Paweł, Warszawa: 20/3 2007
Intervju med Alicja, Warszawa: 20/3 2007
Intervju med Paulina, Warszawa: 21/3 2007
Intervju med Agnieszka, Tomaszów Mazowiecki: 17/6 2007

Mailkontakt:

Mailkontakt med Alicja: 5/2 samt 8/7 2008
Mailkontakt med Paulina: 21/6 2008

Sekundärlitteratur:

Abramowicz, Marta (nr 2/2006) Leczenie z homoseksualizmu. *Replika*

Adamska, K. (1998). *Ludzie Obok. Lesbijki i geje w Polsce*. (Folk vid sidan om. Lesbiska och bögar i Polen) Toruń: Pracownia Duszycki.

Ahlberg, K (2004) Att skapa och transkribera en berättelse – en del av tolkningen. C. Skott (red.) *Berättelsens praktik och teori – narrativ forskning i ett hermeneutiskt perspektiv* (sid. 73-83) Lund: Studentlitteratur

Ambjörnsson, F. (2006) *Vad är queer.* Stockholm: Natur och Kultur

Anderson, K & Jack, D (1991) Learning to listen: interview techniques and analyses. R. Perks & A. Thomson (red.) *The Oral History Reader*. (sid. 157-170). London and New York: Routledge

Banting, M & Kelly, C & Riordan, J (1998) Sexuality. C. Kelly & D. Shepherd (red.) *Russian Cultural Studies: An Introduction* (sid. 311- 351) New York: Oxford University Press Inc.

Boguszewicz, J. 2006: *Wywiady IS eXtra: Michał Witkowski*. http://www.innastrona.pl/wywiady_witkowski.phtml

Dahlgren, S och Florén, A (1996) *Fråga det förflutna – en introduktion till modern historieforskning.* Lund: Studentlitteratur

Dunin, K (2007) *Zadyma* (Kravaller) Krakow: Wydawnictwo Literackie Sp. z o.o.

Foucault, M (2002) *Sexualitetens Historia. Band 1. Viljan att veta.* Uddevalla: Daidalos

Gal, S & Klingman, G (2000) *The Politics of Gender after Socialism: a comparative historical essay.* Princeton: Princeton university press.

Healey, D (2002) Homosexual Existance and Existing Socialism: New Light on the Repression of Male Homosexuality in Stalin´s Russia. *A Journal of Lesbian and Gay Studies.* Volym 8 (3): 349-378

Johansson, A (2005) *Narrativ teori och metod* Lund: Studentlitteratur

Kvale, S (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun.* Lund: Studentlitteratur

Kurpios, P (2002) *Poszukiwani, Poszukiwane. Geje i lesbijki a rzeczywistość PRL* (ung. Eftersökta. Bögar och lesbiska kvinnor i Folkrepubliken Polen) http://www.dk.uni.wroc.pl/texty/prl_02.pdf

Lapovsky Kennedy, E (1995) Telling tales: Oral history and the construktion of pre-Stonewall lesbian history. R. Perks & A. Thomson (Red.) *The Oral History Reader* (sid. 344- 355) London and New York: Routledge

Laszuk, A (2006) *Dziewczyny, wyjdźcie z szafy!* Płock: Fundacja LORGA

Leszkowicz, P (2004) Przełamując hetero-matrix. Wojna seksualna w Polsce i kryzys praw czlowieka. Z. Sypniewski, & B. Warkocki (Red.) *Homofobia po polsku* (sid. 85-112) Warszawa: Sic!

Leszkowicz, P & Kitlinski, T (2005) *Miłość i Demokracja* (Kärlek och Demokrati) Kraków: Wydawnictwo Aureus

Mizielińska, J (2001) "The rest is silence…" Polish Nationalism and the Question of Lesbian Existence. *The European Journal of Women´s Studies.* Vol. 8 (3): 281-297

Mizielińska, J. 2006: *Pomiedzy podmiotem a przedmiotem. O mistyfikacjach i nieobecnosci milosci miedzy kobietami w kulturze* (ung. Mittemellan subjekt och objekt. Om den lesbiska kärlekens mystifierade och osynliga plats i kulturen) http://ekologiasztuka.pl./pdf/fe21mizielinska.pdf

Mosse, G. L (1997) *Nationalism and Sexuality: Respectability & Abnormal Sexuality in Modern Europe.* New York: Howard Fertig, Inc.

Mach, Z (1993) *Symbols, Conflict and Identity: Essays in Political Anthropology*. Albany: State University of New York Press

Paczkowski, A. (2005) *Pół wieku dziejów Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN

Penn, S. (2005) *Solidarity's Secret. The Women Who Defeated Communism in Poland.* Ann Arbor: The University of Michigan Press

Petersson, B. (2003) Intervjubaserade studier av kollektiva identiteter. H. Wetterstrand & A. Möller (Red.) *Identitetsstudier i Praktiken.* (sid. 35-52) Malmö: Liber Ab

Pauluk, D (2005) *Modele ról kobiety w podręcznikach do wychowania seksualnego* (ung. Kvinnorollen i läroböcker i sexualundervisning) Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Riessman, C (1997) Berätta, transkribera, analysera: En metodologisk diskussion om personliga berättelser i samhällsvetenskaper. L-C. Hydén & M. Hydén (red.) *Att studera berättelser* (sid. 31-62) Stockholm: Liber Ab.

Rosenberg, T. (2002) *Queerfeministisk Agenda.* Stockholm: Atlas

Skott, C (2002) Introduktion: berättelsens betydelse. C. Skott (red.) *Berättelsens praktik och teori – narrativ forskning i ett hermeneutiskt perspektiv* (sid. 9-11) Lund: Studentlitteratur

Staniszkis, J (1992) *The Ontology of Socialism*. Oxford: Clarendon Press

Tomasik, K. 2006: *Wokół Akcji Hiacynt*. (ung. Diskussionen kring Akcja Hiacynt) http://www.innastrona.pl/bq_hiacynt.phtml

Tomasik, K. (2008) *Homobiografie. Pisarki i pisarze polscy XIX i XX wieku (*Homobiografier. Polska författare och författarinnor från 18- och 1900-talen) Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.

Tomasik, K. & Warkocki, B. (nr 13/2008) Homoseksualizm w PRL (2) *Replika*

Tosh, J (2000) *Historisk teori och metod.* Lund: Studentlitteratur

Törnquist-Plewa & Malmgren (2007) Homophobia and Nationalism in Poland. *Trondheim Studies on East European Cultures & Societies*. No 23: 1-40

Walczewska, S (2000) *Damy, rycerze i feministki* (Damer, riddare och feminister) Kraków: eFka

Wedel, J (1986) *The Private Poland.* New York: Facts on File Publications

Weeks, J. (2000) *Making Sexual History.* Malden: Blackwell Publishers Inc.

Witkowski, M. (2006) *Lubiewo.* Kraków: Korporacja Ha!art

Więch, A.S. (2005) Różowy odcień PRL-u. Zarys badań nad mniejszościami seksualnymi w Polsce Ludowej (ung. Folkrepubliken Polens rosa undertoner. En översikt över undersökningar om sexuella minoriteter i den polska folkrepubliken) Slany, K. & Kowalska, B. & Śmietana, M. (red.) *Homoseksualizm: perspektywa interdyscyplinarna* (sid. 257-264) Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOs

Wolanik Boström, K (2005) *Berättade liv, berättat Polen*. Umeå: Etnologiska Skrifter

29 CZERWCA MIĘDZYNARODOWY DZIEŃ GEJA

INTERNATIONAL GAY DAY

Gejowski Biuletyn Kulturalny

φιλο

MAJ ♀ ♂ '87

CZERWIEC

GDAŃSK NR 7-8

Rys. Aubrey Beardsley

Nowopowstałe stowarzyszenie o nazwie "Czysta Francja" apeluje do Francuzów, którym leży na sercu dobro kraju, żeby przekazywali jej nazwiska narkomanów, homoseksualistów, wszelkiej maści dewiantów oraz osób goszczących u siebie zbyt wielu cudzoziemców. Stowarzyszenie ma nadzieję uchronić w ten sposób od "dekadencji naszą starą galijską ojczyznę". Obawiać się jednak należy, czy w ten sposób nie popełnia ono strasznej pomyłki. Czyż bowiem sława Galii i jej mieszkańców nie przetrwała do naszych czasów właśnie dzięki bardzo dekadenckiej swobodzie obyczajów oraz gościnności, z jaką pozwalano z niej korzystać cudzoziemcom, od Rzymian poczynając?".

Alain Riou "Le Matin"

Tak reagują Francuzi na zagrożenie chorobą AIDS, czy u nas reakcje społeczne będą podobne, czy ustrzeżemy się takich postaw wśród ludzi?

Rozpoczął się sezon łatwych i wzmożonych kontaktów. Redakcja wychodzi naprzeciw zapotrzebowaniu na samouczki bezpiecznego seksu. Zważywszy iż FILO jest czytany i tłumaczony na różne języki, tym razem zamieszczamy rysunki. Proponujemy rys. nr 1 jako międzynarodowy znak walki homoseksualistów z chorobą AIDS.

BEZPIECZNY SEX

Bilaga 1.

EFEBOS

I

6.87

DROGI CZYTELNIKU

Proponujemy Ci lekturę jedyną w swoim rodzaju, może Cię nie znudzi, a kto wie, czy nie zaciekawi. Masz przed sobą pismo warszawskich gejów (albo pedałów, jeśli wolisz).

Wpadliśmy na pomysł nie nowy: nic o nas bez nas. Dość już traktowania nas w sposob przedmiotowy, chcemy sami mieć prawo do głosu we własnych sprawach, o których wiemy zapewne więcej niż ktokolwiek inny.

Ponieważ zanosi się na to, że niebawem pełnić będziemy rolę dyżurnych czarownic, nie możemy bezczynnie przyglądać się układaniu stosów. Nie warto szukać winnych, których nie ma. Brońmy się wspólnie przed zarazą, wobec której przestaje być ważne, czy woli się chłopców, czy dziewczyny. Obrona przed AIDS wymaga solidarnego współdziałania wszystkich. Również nas - homoseksualistów.

Pragniemy więc zorganizować się w Ruchu Homoseksualistów, którego program wyobrażamy sobie następująco:

1) Przyjście z pomocą grupie mniejszości seksualnej zagrożonej śmiertelną chorobą - groźna dla wszystkich.

a) propagowanie wśród homoseksualistów idei monogamicznych związków oraz metod bezpiecznego zachowania się w sferze seksu.

b) umożliwienie osobom samotnym i wyalienowanym nawiązania kontaktów wewnątrz środowiska w sposób godny.

c) otoczenie opieką osób samotnych i chorych.

2) Współdziałanie z władzami w zakresie profilaktyki, propagandy higienicznej i zdrowotnej oraz ochrony przed grupami przestępczymi żerującymi na środowisku homoseksualistów.

3) Zwalczanie stereotypowego wizerunku "pedała - zboczeńca", zatarcie karykaturalnego obrazu obyczajowości naszego środowiska poprzez przybliżenie społeczeństwu prawdziwej sylwetki homoseksualisty - normalnego człowieka, uczestnika życia społecznego, który różni się od ogółu jedynie orientacją seksualną.

Realizacja tych celów możliwa jest tylko w przypadku stworzenia zorganizowanej grupy, która mogłaby podjąć współpracę z instytucjami zajmującymi się problematyką AIDS, które jednak mają ograniczony dostęp do środowiska homoseksualistów. Liczymy również na współpracę lekarzy, psychologów, socjologów, dziennikarzy itp., którym nie obojętne są te problemy.

Liczymy także na Ciebie!

EFEBOS